

RÁKOSI JENŐ
MŰVEI

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

TÁKCSÁK, CIKKEK

HARMADIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA,

A GLADIÁTOR

A felirati vitának jóformán vége van és a végső benyomás róla az, hogy Magyarország politikusainak van *beszélni* valójuk untig, de egynek sincs közüök *mondani* valója. Aki az ország helyzetének hű föl-derítését, a legközelebbi teendők tüzetes kifejtését, kormány vagy pártok komoly programjának tiszta képét vagy csak a parlamenti erők egymáshoz való viszonyát vagy állásfoglalását is várta, vagy egy szóval mondvá, aki konkrét és pozitív eredményt remélt e vitától: ma kénytelen alapos csalódást bevallani. Reménye, várakozása hiú volt.

Az ember egészen tanácstalanul áll, mint ritka jelenséggel, ez eredménnyel szemben. A kormány és pártja várakozó állást foglal el, a támadást várja s a védelmet halasztja, amíg kárát nem vallja. Ez természetes. Hiszen a kormánynak egyéb se kell, hogy kényelme teljes legyen, mint az a kedélyes diskurálás, aminek a felirati vitát mondani lehet, aztán a biztos szavazás nagy többséggel. Amíg más nem zavarja, nem okos dolgot művelne, ha maga forgatná fel e békés és nyugodt helyzetét.

A szélső baloldal kezdő és másodrendű embereivel állott a síkra, akik több-kevesebb sikerrel kompromittáltak a Helfy Ignác által ezúttal a parlamenti illendőség hangján megfogalmazott fölirati javaslatot. Szellemök

nem volt elég, hogy érdekesek, eszméjük nem, hogy tanulságosak és termékenyítők lettek volna.

Párton kívül s a mérsékelt ellenzék soraiban hallgattak Bittó, Széll Kálmán, Somssich Pál, országos tekintélyek, akiktől van jogunk üdvös kezdését várni hasznos dolgoknak; sok más, tehetséggel és a szólás adományával egyaránt megáldott férfiú ugyané párton ugyanazon véka alá rejtette mécsesét. Ki tudná megmondani, miért? Nincs-e hitök a saját pártállásukban az ellenzék e jeleseinek? Nincs-e hitök politikai hitágazataik győző erejében? Nincs-e reményök, hogy a harcot, melyet a síkmezőn, a választásoknál elvesztettek, itt, a személyes képességek biztosabb arénájában sikeresebben újra megindíthassák?

Kishitőség ragad el a parlamenti ellenzékekről a választó közönségre, mely a lelkesítő szót, a termékenyítő ideát hasztalan lesi görcsösen becsukott ajkukról s a közönségnek valóban teljes ellenzéki hajlamaira és hagyományaira van szüksége, hogy e sterilis magatartásért cserbe ne hagyja választottjait.

Nem csodálatos-e, hogy ma, midőn a hadsereg reformjának kérdését aktuálissá teszik oly konfliktusok, melyek egyszerre károsítják a polgári szabadságot és a honvédelem érdekeit, nem akad ember a magyar parlament ellenzékeinek soraiban, aki e kérdésben bátran merne zászlót bontani?

Ez oly fontos kérdésben a parlament a végletek közt hányódik. Egyfelől a közös hadsereg «eltörlése», másfelől a frázis és a státus quo fenntartása: ennyi a bölcsesség, ami az országgyűléstől kikerül. A kérdésnek tüzetesebb vizsgálata, tárgyi kritikája még csak kísérlet tárgyává sem tétetik. Ki népszerűségét, ki kormány-

képességét látszik féltetni e kérdés bolygatásától. Úgy látszik, a munka, az üdvös cselekvés ambíciója kiveszett s már csak a mandátum s a piros szék ambíciója mozgatja hongyülésünkben a szíveket. Hogy fog ez az országgyűlés végződni, ha kezdetben ennyire híján van a tűznek, lelkesedésnek, frissességnek és gondolatoknak? Tisza Kálmán bukásától várja az ellenzék a haza üdvét s a felirati vitában még csak érdemleges védelemre sem képes vagy hajlandó őt provokálni! Nekünk, akik ugyan pártok kötelékein kívül, de mégis ellenzéki programmal dolgozunk, azt kell konstatálnunk, hogy a kormány a nagy vitában még csak érdemesnek sem tartotta magát védelmezni, olyan lanyha, olyan veszélytelen volt az ellenzék támadása. A helyett, hogy fényes erkölcsi diadalokról adhatnánk hírt, a helyett, hogy a vitából ellenzéki vezérek teremtő és lelket adó ideáit vinnők át olvasóink szélesebb körébe: korholni vagyunk kénytelenek azokat, akiktől a jót vártuk s azt kell mondanunk, hogy ez urak vitája meddő, magoktartása állásukhoz méltatlan, az országra nézve egyáltalán nem kecsesítő, kedves csak a kormánynak.

És e szomorú ítéletünket nem változtatja meg, de sőt még jobban megerősíti Szilágyi Dezső mai nagy beszéde.

Kétséget nem szenved, hogy Szilágyi Dezső ma a magyar parlamentben a legkiválóbb szónoki képesség. Erős, a szó fáradtságait könnyen tűrő testalkat, mely a szónoki nyugalom benyomását a hallgatóban fokozza; rokonszenves arc, szép magas homlok, nagy szemek, biztos, de barátságos tekintet, elégséges és a beszéd változataihoz képest gazdagon színezett hang, nem sok és nem is keresett gesztikuláció: e szónoknak mind

szerencsés külsőségei. Előadása ehhez oly sima- és folyékony, mint senkié, és közvetlen, amennyiben a gondolatnak mintegy szülemlését szemlélhetővé teszi; mondatai mindig kifogástalanok és világosak; nyugalom, könnyűség és természetesség jellemzik beszédét és e kvalifikációk nem változnak, ha valamely részt egy-egy közbeszólás folytán rögtönöz. A formának ugyanaz a teljessége, a modornak ugyanaz a biztossága, a tartalomnak ugyanaz a mértéke van a rögtönzésben, mint abban, amire elkészült.

Százszor intézem magamhoz a kérdést, amint Szilágyi Dezsőt hallgatom: mi az, ami ez embernek egy alkotmányos országban hiányzik a – nagysághoz?

Külsőleg semmi, vagy látszólag semmi. Vagy mondjuk: képességek és készülség dolgában semmi.

Azonban ez ember már 1866 óta, tehát teljes tizenöt éve élvezzi az ország s intéző köreinek figyelmét. Egyesek és tömegek felváltva vagy egyszerre méltányolják ritka adományait; parlamentben, hivatalban, köz- és magán-szolgálatban van alkalma mutatni rendkívüli szellemi erejét, adományainak ritka felsőbbiségét százaké felett, akikkel a munka különféle terein találkozik. És ez ember csak most, csak újabb időkben ellenzéki. És ez ember, ily kvalifikációkkal, ily ritka adományokkal Magyarországon, hogy nagyot ne mondjunk, csak – miniszter se volt még.

Nem mintha a miniszterség volna a nagyság kritériuma, mert e pillanatban fontosabbnak is tartanám, hogy volna egy a «nagy» melléknévre méltó ellenzéki vezérünk, mint hogy lenne nagy miniszterünk; — de újra kérдем, melyik az a tulajdonság, amely, akár mivel benne van, akár mivel nincsen meg benne, tiltja,

hogy Szilágyi Dezső a nagy emberek sorában említessék Magyarországon, holott annyi tulajdonsága van, amely arra kvalifikálná?

Ész, képesség, képzettség, szónoki adomány dolgában, a legnagyobbak közé tartozik s e tereken vannak erényei, melyekkel mindeniknél nagyobb azok közül, kik mellette szóba jöhetnek. Az, amiben hátrább áll sokaknál, akik adományok dolgában vele nem is versenyezhetnek, az egy kicsiség, egy csekély dolog magában; egy dolog, amely rendszerint minden emberben megvan s melynek hiánya csak nagyobb tulajdonságokkal felruházott, jelentékenyebb szerepre hivatott férfiaknál lesz feltűnővé. A hitnek a hiánya ez, a hitnek magában, másokban, a hitnek az országban, az ország dolgiban, a hitnek a viszonyokban és emberekben, a hitnek az erkölcsben s az igazságban; annak a hitnek a hiánya, amely érzést, vágyat, melegséget, szeretetet olt az emberbe az ügy iránt, amelyért dolgozik; hiánya annak a hitnek, amely megfontolatlaná, merésszé, vakmerővé tudja tenni az embert: annak a hitnek, mely által az ember a szószéken is néha a fejével játszik; hiánya annak a hitnek, mely cselekvésre, csatába ragadja emberét, mely nélkül van hideg ragyogása rendkívüli képességeknek, de nincs döntő, elragadó, gyújtó hatása embernek embertársai fölött; hiánya annak a hitnek, mely párosulva nagy tulajdonságokkal kiteszi a nagy embert.

Szilágyi Dezső egy kritikus, boncoló, negatív elme; egy szkeptikus, aki azt sem hiszi, amit maga demonstrál.

Szilágyi Dezső a legfényesebb «debatter» a magyar képviselőházban, de fényes beszédei a hallgatóra csak a virtuóz gladiátor produkciójának érdekességével bír-

nak. Küzd, birkózik, mert az arénában birkózni szokás. Ha fölülkerekedik, neki magának nincs indulatja, amely ellenfelét megölnie késztené, hanem mosolyogva, nyugodtan körülnéz s az auditóriumtól várja, hogy a cselekvésre utasítást adjon. Ha a közönség lefelé fordítja hüvelykujját, a gladiátor hidegen áldozata szívébe üti kardját; ha fölfelé fordítja, hidegen tovább ereszti, akit legyőzött. Mindig hidegen és mindig mosolyogva . . .

A székszis mint kisebbségi pártvezér!

Szabad-e csodálkoznunk, hogy a párt első fellépése kétséget terjeszt és hidegen hagyja azokat, akiknek hitre van szükségük?

(1881 okt. 18.)

A FÖNIX.

Mikor három hétig tartó emberfeletti halálos tusa után egy viharos tavaszeli éjszakán elmerült a gyilkos habokba: kétségbeesett utolsó segélykiáltása végig hasította a levegőt a civilizált világ felett, s ahol résztvevő emberek laknak, a földkerekség legtávolabb zugából is nyúlt a boldogtalan magyar város felé segítő kéz. Azt lehet mondani, a civilizált világ nyújtotta ki kezét a fuldokló után, hogy iszapos sírjából kimentse. A népek nem értek rá sírni a rémséges csapáson, mentéssel és segítséggel volt elfoglalva, akit elért a híre. A gyászt, a siratás tisztjét, a borzasztó eseményekhez legméltóbban, könnybe borult *fejedelmi* szemek végezték. Megrendült szíve kifakadó vizeit ott sírta bele a király a rémes vizekbe s ott, szemtől-szemben a kegyetlen elem dúlásaival, a pusztulás szörnyű látványának sújtó hatása alatt, ott mondta ki a királyi szót, hogy Szeged élni fog újra, élni szebb életet, mint valaha . . .

És amidőn a vizek visszatérének medreikbe, jött a kiűzött nép hajléka romjaihoz, de nem ült le siratni a Tisza partjain otthona gyászos pusztulását, hanem megforgatva a csákányt, megcsóválva a kapát és lábát tévén az ásóra, hozzá fogott a királyi szó megvalósításához.

És jött keletről, délről a munkásnép sokasága, hogy az ősi lakók rajába elegyedve részt vegyen az újjáteremtés művében.

És az ország megbízottat és segítséget küldött a szerencsétlenség színhelyére, hogy a teremtés ne legyen kisebb, mint a borzasztó rombolás vala.

És a király szeme nézi a munkásokat és a király szeretete lebeg a nyüzsgő munkák felett . . .

A fönixmadár csodás meséje íme szemünk láttára megy véghez!

Amit egy rémes éjszaka rettentő temetővé tett, az másnap elkezd megmozdulni, megelevenülni és a jajveszéklő halálos vergődés után csukott ajkú, néma munkásság üt a térségen tanyát . . .

Két esztendő telt el már az ujjíteremtés lázas munkájában. Még hány fog eltelni, hogy készen legyen az új város, helyében a réginek, melyet egy éjszaka söpört el, melyet néhány óra tett semmivé, halak és más vízi állatok országútvájává! ...

Mely értelmű isteni végzés pecsételtetett meg vájjon abban a rettentő esztendőben a legnagyobb *magyar* város elpusztulása által?

Jókedvű, dalos, pezsgő és eredeti élet folyt a régi Szeged sárviskóiban. Munkás, szorgalmas iparosraj nyüzsgött a Tisza magas partjain. Gazdag, dúsgazdag nép, selyembe-bársonyba burkolt sokaság népesítette be vasárnaponként az utcahosszat lerakott pallókat s a nehéz vasládákban kisbankó, nagybankó, ezüst és aranypénz parázmennyiségben hevert fölhalmozva, rikácsoló börzét nem látta pénz, forgalmon kívüli érték, apák, nagyapák által gyűjtve, fiúk által unokákra átszállítva, növe, gyarapodva nemzedékről-nemzedékre!

Hanem az a jókedv, az a dal, az az eredetiség, amely ott pezsgett, nem modern műveltség formáit viselte: egy elmúlt idő naiv jókedve, egy vissza nem térő kor

nyersebb eredetisége volt az. Szorgalma paraszt-szorgalom, korlátolt körű vesződség vala, a test, a két kéz szorgalma, az elme, a lélek tétlensége mellett. Ipara a helyi és vidékbeli szükségek körébe bővölve, a vásárlás nívója föle alig emelkedve, korunk iparosszellemtől nem érintve, patriarkális álláspontját szerette megóvni az adás-vevés zajos piacán is. Nem volt kicsinyes furfang nélkül, de híján maradt a vállalkozó kedvnek, mely találékony, merész és terjeszkedő és hódítóképes. Dúsgazdagságának nem volt megfelelő műveltsége, sem ízlése. Időnk nemesebb élvezeteire nem volt vágya, a tudományok óriási vívmányai népszerűbb köntösben is hiába kopogtattak ajtón, ablakon. Százezer forintos szegedi lányok ambíciója nem ment túl a selyem kerekszoknyán, atlasz kacabajkán. Apjuk, anyjuk irodalmi igényeit kielégítette a lidérc-naptár vagy a Kossuth-kalendárium.

Szeged társadalmának törzse, ősi, eredeti része érintetlen maradt az időtől, egy szűzen átszármazott része volt elmúlt időknél s a magyar haza újabb idejében, ez idő modern törekvéseiben s átalakulásaiban éppen olyan holt tőke, mint a szegedi gazdák pénze a csukott ládáknál.

És íme, – valóban mintha mesét mondanánk! Felzúdulnak a kese Tisza torlódó habjai, és felzúg az északi szél és korbácsolva e habokat rákergeti a korhadtt viskókra, hogy lakosainak ezreit meg ezreit felrázza, kizaklassa, kiforgassa kegyetlen erőszakkal eddigi életéből. Eltemette benne a multat, megsemmisítette, ami az idővel alkudni nem akart s menekülni kényszerítette, ami menekvő képes, ama borzasztó éjszaka veszedelmein keresztül – egy új, a *modern* életbe.

Tehát mely értelmű isteni végzés?

Istennek az az irgalmat nem ismerő, de bölcs végzése, mely túrheterellenek találta, hogy az a hely, ahol a legtöbb magyar lakik együtt, még sokáig ne vegyen közvetlen részt a modern Magyarország megalkotásának óriási művében. Ez ország sorsának égető szüksége van arra, hogy legmagyarabb nagy városa egy csapással a legműveltebb, leeurópaibb város is legyen és döntő befolyását éreztesse az ország többi részeivel; hogy vezérlő szerepet vegyen át az új kor alkotásaiban, a *magyar* szellem, eredetiség, gondolkozás, hagyomány magába törje azt, amit a civilizáció nyújt, hogy ne a nyugati műveltség gyúrjon és civilizáljon minket át idegenné, hanem az maga egy transsubstantiation átmenve legyen nemzetivé, magyarrá. Ez pedig csak úgy lehet, ha vívmányait egy erős és művelt magyar városi társadalom veszi fel magába.

Szegednek meg kellett semmisülnie régi, elavult alakjában, hogy modern életre kelve, megtegye az országnak azt a szolgálatot civilizációja művében, melyet csak egy *nagy, egynyelvű* város tehet meg.

Ha Szeged maga ezt a hivatást felfogja, akkor az új Szeged egy, a magyar társadalom fejlődésébe belépett új és hatalmas tényező, fajunk terjedésének és virágzásának egy új kedvező föltétele, és pusztulásának kínjait-kárát s újra építésének áldozatait egy kecsesgetető jövőben élő nemzedékek áldani fogják.

Az a Gondviselés, mely ily rettentő eszközökkel dolgozik titkos isteni tanács szerint a mi javunkra, ihlesse meg a kormánynak férfiai is, különösen Trefort minisztert és tanácsosát, Szász Károlyt, akik holnap e sorokkal egy időben érkeznek Szegedre, hogy ott a helyszínén

tegyék újabb megfontolás tárgyává a sokat hányatott egyetem kérdését.

Istenem, hiszen várat építenek a magyarságnak ott s ami iskolát, intézetet odatesznek, az nem egyéb, mint fegyverrel való ellátása a várnak. És mikor várágyúkról – egyetemről! – van szó, akkor haboznának, hogy oda vigyék-e, ahol a legerősebb vára van a mi magyarságunknak vagy oda, ahol a leggyengébb? Ott száz veszedelem ellen megvéd bennünket ez az ágyú, itt a várat az ágyúval együtt foglalja el könnyen az ellenség...

És mikor minden, még a legborzasztóbb szerencsétlenség is javunkra válik: akkor a nemzet sáfárai, nemzeti ügyünk szolgálói hagynák cserben az eszmét?

De nem! Hiszen királyunk szeme nézi a munkásokat és szeretete lebeg a nyüzsgő munkák felett.

(1881 okt. 22.)

1881.

A holnapi napon ismét egy esztendőt temetünk abba a nagy sírba, amelynek a neve: múlt. Az 1881-nek utolsó napja búcsúzik el tőlünk, magával vivén az örömet, amit az év nyújtott, mert az öröm az idővel tova száll; örökségképpen hagyva a bajt, amit ránk hozott, mert a baj, az maradós. Az egyes ember és a társaságok és az összeség megcsinálják magukba szállva a komputust, de attól félek, hogy ha a szakállas Szilveszter tiszteletére koccintásra kerül a dolog, legfőképpen csak azért dicsérik meg az esztendőt, amely lemúlik rólunk, hogy valahára – elmúlt.

Szép természettel kecsegtetett és alig adott közép-termet. Ez a csalódás a legérzékenyebb Magyarországra nézve, mert ez vág legmélyebben a magyar népnek s a magyar úrnak egyaránt a zsebébe. Köz- és magán-életünk szabályozója a termés- és gabonaár. Két tényező, amely nincsen kezünkben, *amely tehát a véletlen játékvá teszi jólétünk, existenciánk alapjait.* Ez a körülmény üti bélyegét eltörölhetetlenül a nemzetre. Mikor a gazda vetőmagját, fáradságát, verejtékét, *minden munkáját egyetlenegy deres áprilisi vagy májusi éjszaka semmivé teheti,* hogyne legyen az ember egy kissé fatalista, egy kissé könnyűvérű, egy kissé költekező, túl a közepes mértéken. Száz hold nehéz kalászá, acélos szemű búzába vágnak az aratóim, holnapután! Igen,

ha holnap még előbb le nem tarolja a jég! – Filloxéra, rozsdá, fagy, hőség, szárazság, jégverés, marhavész, birkadó, sáska, árvíz: íme ezek és még egy tucat bogár és elemi csapás a tényezők, melyek szerepet játszanak egy földművelő ország lakosságának a számításán. Milyen legyen az a nép, amelynek erszénye, sorsa felett ezek a hatalmasságok döntenek? Egy éj, egy óra emészt meg egy félév nehéz munkáját, míg a gazda sírva, hajatépve, de tehetetlen szemlélője a pusztulásnak. Könnyű a honfierényt, a takarékoságot, a mértékletességet s a polgári kötelességek egyéb paragrafusait hánytorgatni, de a bizonytalanságok ilyen környezetében élni és meg nem tántorodni, a szerencse, a bő termés, az áldásos esztendő napjaiban kárpótlást nem keresni a kiállott rettegésekért, csapásokért és nélkülözésekért, melyekkel a rossz években sújtva valánk gazdagon, az bizony több mint emberi. Igen világos és egyszerű, akár a kétszerkettő, hogy a bölcs a bőség napjaiban tegyen félre feleslegéből sovány esztendőkre valót. De a tapasztalás, hogy a sovány esztendőre megint sovány, újra sovány és ismét sovány jött, és a remény, hogy e szerint a bő termésre megint bő, aztán még bővebb jöhet: kit ne szállana meg titkon, kit ne kecsegtetne, kit ne ringatna el édesen? Ismétlem, a papnak is könnyebb példásan és istennek tetszőn prédikálni, mint – élni! Hát még aki nem is pap! Mindnyájan tudjuk, mi a jó, mi a helyes, mi az erkölcsös, de hányszor kaptunk el mindnyájan egyre s másra, ami se nem jó, se nem helyes, se nem erkölcsös!

Azért nem szeretem, ha a magunk népét örökösen más népek erényeinek dicséretével kisebbitjük. A nép erényeit és bűneit szülik a nép élete viszonyai. A föld-

mívelő országok lakosságának a népei más erényekkel tündökölnék, mint iparos és kereskedő országokéi. A magyar nemzetnek vannak jellemző tulajdonságai, minőkkel más népek nem dicsekedhetnek, tulajdonságok, melyekért minden hibájok bő bocsánatra számíthat, ha ítéletre kerül a dolog. Hordoztatok meg egy idegent, bármely nyugati híres erényű, szorgalmas és takarékos nemzetbelit a magyar fővárosban s mondjátok neki: íme uram, itt a Tudományos Akadémia palotája, nemzeti adakozás gyümölcse; itt a Nemzeti Színház, a nép adományából épült; itt a Népszínház: a polgárok-erszényéből telt ki; itt a Múzeum roppant kincseivel: közadakozás; a Múcsarnok: adományokból készült és így tovább és így tovább, ahol csak van valami hasonló. És az idegen nemzetbeli álmélkodásból-álmélkodásba fog esni és el fogja nektek beszélni, hogy Bécsben jártakor is mutattak neki megfelelő intézeteket és palotákat, tán szebbek is, nagyobbak is voltak, de az mind, mind, egy szálig «*császári királyi*» épület. Az a gazdag, gyáros, iparos, szorgalmas és takarékos «nép» – semmit se hozott létre. Párizsban is vannak ilyen paloták. De kit császár, kit király, kit köztársaság építtetett, hol a privát pénzből, hol az adóból. Nálunk az adóból csak vámház, posta, meg – kaszárnya épült.

Nálunk a tudomány, a művészet fényes csarnokait mind ama bizonytalan sorsú gazda nép hozta létre, nyomva politikailag, nyomva és kizsákmányolva gazdaságilag, Bécs által mindig, függve hidegtől, melegtől, az idő változásaitól, a terméstől és a spekulációtól. És nem hozta volna létre ama szangvinikus könnyűvérűség nélkül, melyet foglalkozása, melyet bizonytalan sorsa szült meg és nevelt fel életfilozófiává benne,

mely adni készti akkor is, mikor nincs miből, mert hiszen aki maga ad, annak az Isten is csak ad, s egy év jó termése és egy év jó árai helyreütnek sok gyenge esztendő.

Akik éven át kesergünk egyen és máson, ami hiba van mindenek felett drága fajunkban: szívünk szerint ragadtuk meg a szilveszteri leszámolás óráját arra, hogy egyszer hibáinknak is védelmére keljünk, mert Isten semmit se teremtett, hogy haszna ne legyen, és csak hibái által igazán ember az ember. És a magyar-nak, amint láttuk, egyik legfényesebb erénye egyik eredendő bűnéből támadt.

(1881 dec. 31.)

A FÖRENDIHÁZ.

Nem régiben volt alkalmunk e kérdésről szólni e helyen, vonatkozással egy kis röpiratra, mely a főrendiház reformjáról Sz. L., közéletünk egyik előkelő alakja tollából eredt s félhivatalos jellegűnek mondatott, amennyiben előkelő szerzője állítólag a kormány felhívása folytán írta. Ma a *Budapesti Szemle* áprilisi számában politikai életünk egy másik szereplője ragadta meg a tollat, hogy nézeteit e sokat emlegetett kérdés körül a közönség elé juttassa. Lehet-e ezt az újabb nyilatkozatot *egészen* hivatalosnak vennünk? Írója, aki senki más, mint a közoktatási miniszter, erre feljogosítani látszik bennünket. A körülmény, hogy abban a pillanatban, midőn a reform e téren mindenfelől sürgettetik, egy miniszter, bárha egy folyóirat neutrális terén, kirukkol álláspontjával, amely bajjal lehet csak a magáé, mindenképpen fontos jelnek látszik s jogot ad következtetésekre, hacsak e miniszter abban a meggyőződésben nincsen, hogy a mostani minisztériumnak akkorra, mire a kérdés aktuálissá lesz, már hírmondója sem leszen hivatalban.

Trefort Ágoston véleménye azonban még ez utóbbi esetben is érdekes marad s méltó tárgya más érdeklődők megfontolásának. Attól tartok azonban, hogy álláspontja a főrendiház reformjának kérdésében csak szűkebb körökben fog helyesléssel találkozni.

Az 1848-iki radikális változtatások óta állami intézményeinkben megszerettük a theoremákat, meg a tabula rázát. Ideális és elméleti szempontokat keresünk s azok köré építjük a rendszert, mint pók a hálóját. Ha a főrendiház reformjára gondolunk, akkor is legkésőbbben vagy egyáltalán nem jut eszünkbe az, hogy nekünk van egy történeti alapon kifejtett főrendiházunk s hogy tán ebből kellene kiindulni s hiányait pótolva, fattyú hajtásait lenyesve, használhatóságát biztosítani. Nem! Első dolgunk könyvet venni a «Két kamararendszerről» s áttanulni az elméleteket, melyeket oly népek tudósai írtak e kérdéstről, amelyeknek két kamarájuk soha, némelyiknek még egy sem volt. És ha a könyvből alkottunk magunknak ideált, írunk mi is könyvet vagy cikket, a saját «feudális mammuthjainkról», meg a «konzervatív» hivatású vagy «érdekképviselői» vagy más természetű felsőházzal.

Trefort miniszter, noha irodalmi működése egész életén át inkább közvetítő, átplántáló, mintsem eredeti volt, ezúttal gyakorlati kézzel nyúl a tárgyhöz.

Nyíltan kimondja kérdéses cikkében, «*maradjunk a létező alapon*, de kössük e jogot bizonyos józan és indokolható föltételekhez.» Trefort cenzust ajánl.

Szerinte a felsőházban csak oly mágnás ülhessen, ki a fekvő birtok után legalább 3000 ft adót fizet s a mellett betöltötte 30-ik évét. A kizárandó címzetes püspökök és főispánok helyére élethossziglan való kinevezéseket ajánl, oly férfiak sorából, «kik nagy tevékenység s nagy érdemek által az állam s társadalom illusztrációi.»

Ennyi és semmi egyéb, ami lényeges volna, kivéve tán, hogy a főrendek számát nem kívánja megszorítani. Oly egyszerű, oly csekély, oly, azt mondhatnám, semmisnek látszó, hogy szinte máról-holnapra végrehajtható. Csak alkalmas átmeneti intézkedéseket kell találni.

És mért ne lehessen ilyformán reformálni a felsőházat? Mert ellenkezik a demokratikus iránnyal? Mert a mai világban anakronizmus, a «született törvényhozó?»

Ha e preokkupációkból indulunk ki, akkor Trefort javaslata nem állja ki a sarat. De ha az ő praktikus szempontjából indulunk, mégis más arca van a dolognak.

Tegyünk néhány kérdést.

Kell-e egyáltalán felsőház és mire kell, ha kell?

Ha kell, akkor célja mondja meg, a lakosság mely elemeiből állítjuk össze a leghasznosabban, föladatának legmegfelelőbbben.

Hogy felsőház *kell*, azon már túlvagyunk. Az «egy kamara» vészthozó természetét válságos időkben sok példa mutatja a francia törvényhozásból. Ámde én kételkedem azon, hogy hasonló válságos időkben a második kamara képes lett volna megállítani rohanásában az első. Ha egy népképviselői gyűlésben a túlzásra, az excessusra, a forradalomra fel van gyűjtve az anyag: az explodál, elsöpör, ha magával nem ragadhat, mindent útjából s mindenből könnyen csinál tabula rázat.

Állítom tehát, hogy *válságos időkben*, katasztrófák exploziójánál a főrendiháztól, akármiként szerveztesék is a képviselőházzal szemben, szolgálatot várni

nem lehet. Itt a mérséklő, konzerváló feladat mese és semmis.

Bendes időkben viszont felfogásom szerint a főrendiház hivatása nem sokkal több, mint egy korrekturhivatalé. Egy második fórum, ahol esetleg egy hibát, egy botlást meg lehet korrigálni, meg lehet igazítani, egy tévedést meg lehet fordítani vagy legalább útjában megállítani. Szolgálatot tesz egyszer a kormánynak, egyszer a többségnek, mindig a közügynek.

De ha a szerepe válságos időkben semmis, rendes időkben jelentéktelen: mire kell hát a felsőház?

A nemzet élete nem hanykódik mindig a két végleten. A válságos idők és a rendes-csendes munka ideje közt vannak mozgalmas viszonyok, vannak jelentékeny pillanatok, amelyek egy méltósággal élő főrendi testületre nagy missziót ruházhatnak. Nem kell példát kigondolnom, van élő példám a közelebbi múltból. Főrendeink, akik a 48-at nem kívánták, a 49-et meg se igen kísérlettek gördülésében megállítani: a kiegyezésben alsóház és fejedelem közt nevezetes feladatot teljesítettek. Az alsóház az ország nagy részének tapsai között határozatot hozott, a főrendek felírtak a fejedelemhez. Tovább fonták a fonalat s összekötő kapocs maradtak a két végső és főtényező között. Hasonló missziókat csak egy illusztris, személyei szerint is tekintélyes, társadalmi állásánál fogva tisztelt testület képes teljesíteni, testület, amelynek az országban nagy anyagi érdekei, ezzel erkölcsi súlya, *és országunk történetében hagyományai vannak.*

Nem szakgyűlés, nem érdekképviselő, nem theoretikusan összeválogatott társaság kell oda, mely tudományos gögijében a súlypontért még tán versenyre is

kelne az alsóházzal, mely a nép választás kockavetésén hányódik össze, hanem *egy anyagi és erkölcsi tekintélyben gazdag és díszes*, méltósággal teljes, nemzeti hagyományaink érzetében *magyar* gyülekezet.

Erre a történeti családok adják a legmértőbb anyagot, melyet kiegészíteni lehet is, szükséges is, a modern élet oly kitűnőségeivel, akik, mint Trefort úr szépen mondja: «az állam s társadalom illusztrációi.»

(1882 ápr. 2.)

AZ ORTODOXOK.

A zsidókérdés tudvalevőleg sokkal régibb találmány, mint a kereszténység. A biblia borzasztó és ékesszóló tanúságot ad lépten-nyomon arról, hogy a zsidóságot soha a föld kerekiségén más emberfaj nemcsak nem szerette, hanem üldözte, irtotta, sanyargatta. Ahhoz, hogy valaki szerethesse, nem kevesebbre volt szükség, mint hogy az a valaki már nem gyarló ember, hanem maga az Úr Isten legyen, akinek a zsidóság «kiválasztott népe» volt. Tehát béke és nyugalom, uraim és hölgyeim! A zsidókérdést nem mi találtuk fel. Mi örököltük ezer évekgig fölmenő láncon. Csak az a kérdés: átadjuk-e örökölni mi is az utánunk következő nemzedékeknek.

Egy bizonyos a zsidóság eddigi történetében. Az, hogy a gyűlölség, a megvetés és sanyargatás sok száz éveken irgalom nélkül üldözte a fajt, a nélkül, hogy csak megtörni is képes lett volna, nemhogy még megsemmisíteni. Maga is kóbor természetű nép volt, de az üldözések járultak hozzá, hogy még jobban szétszóródjék (mint ahogy a bösz vihar elkapja és elviszi friss talajra a magot) s szapora természeténél fogva a tőle addig illet étlen, szűz társadalomban csakhamar meg-sokasodjék.

A mi századunkban a szeretet kerekedett felül. A zsidóüldözés helyébe a zsidó emancipáció lépett. És

körülnézvéen azt látjuk, hogy amit az üldözés sikertelen kísértett meg, a szeretet nagyobb szerencsével próbálja, a zsidóság ki van kezdve.

Eszembe jut a szél és a nap fogadása, hogy melyik vetkőzteti le hamarabb a vándort. A szél próbálta először; fújta, kergette szegényt, kapkodta ruháját: de a vándor csak annál szorosabbra fogta köpenyét. Szél kománk végre is belefáradt. Ekkor jött a nap. Rányította fényes szemeit, széleset mosolygott a vándorra, úgy sütött, úgy fénylett, mint egy ünnepi ebédre lesúrolt aranytányér. A vándornak kezdett melege lenni, csakhamar szedte le magáról egyenként a ruhát. A napé lett a győzelem. Íme a zsidóüldözés és emancipáció találó példában. Az üldözés elül még jobban szorultak, még jobban tapadtak saját törvényeikhez, melyeken családi és községi életük sarkalt és életük nyugalma fajrokonaik körében. Az emancipáció, a türelem lazábbá tette a kötelékeket, kiválasztott lassanként egy részt s ma már két nagy táborban áll a zsidóság egymással is szemközt: a neológok és az ortodoxok táborában.

Mi a kettő közt a különbség?

Az, hogy amíg az egyik tábor, a neológoké beolvadt a modern társadalmakba s kegyelettel megmarad «mózes vallásúnak»; addig a másik fél az ó-kori társadalmi szervezetet és a középkori ghetto-rendszert hagyományként ápolja és tartja fenn, szükség, kényszerűség és cél nélkül századunk új viszonyai közepette. Zsidósága az egyiknek vallás, a másiknak társadalmi szervezet.

És ha Herman Ottó képviselő úr a képviselőház mai ülésén a kettőt megkülönbözteti és a keletkezett zsidó-

kérdés ódiúmát kizárólag az ortodoxokra háritja, akkor nincsen megkülönböztetése minden igazság nélkül. Nem mintha egyéenként mind a két táborban ellenkező példát is untig találni ne lehetne; de tény az, hogy a zsidókérdés végleges megoldása nem rázkódásoktól, nem katasztrófáktól, nem általános megrendszabályozásoktól levén várható, hanem a zsidó elemek elvegyülésében és felszívódásában a társadalom többi rétegeibe, melyeket a legkülönbözőbb vallás is immár meg nem különböztet, nemhogy elválasztana egymástól: világos is tehát, hogy e kérdés megoldását sietteti mindaz, ami a társadalom elemeinek elvegyülését elősegíti, ellenben hátráltatja mindaz, ami makacsul ragaszkodik régi viszonyok által teremtett, de az új helyzetben föladat nélkül maradt megkülönböztetésekhez.

A zsidó ortodoxia, amely fenntartja egyházi és társadalmi szervezetét, melynek keletkezése elmúlt századok elmúlt viszonyain sarkalt, fenntartja és ápolja ennél fogva a zsidókérdést is.

A nép, amely sötétebb időkből szájhagyomány szerint és a ponyva múkincseiből babonás eseteket, rémtörténeteket, a tisztaeszlárihoz hasonló «véráldozatokat» tud, nem izgatott kíváncsisággal nézi-e, mint változik át egy-egy ünnepen a vágóhíd vagy az ivó «templommá», ahol a környékbeli zsidóság összegyűl, a halottas lepelben, megszíjazott homlokkal, titokzatos isteni tiszteletre, érthetetlen nyelven zsi bongani s az imádkozók feje felett félhomályban nyúlik el az ivó – mestergerendája, amelyen a fél falu mint tartozékos föl van dufla krétával róva, ki húsért, ki borért, ki pálinkáért. Ha az a zsidó nem volna német, nem *mindenütt* boltos vagy kocsmáros, ha éppen olyan

nyílt temploma volna, mint más felekezeteknek, nem élne annyi figurával szombaton, hogy még az elejtett krajcárt sem szabad fölvennie és hogy keresztény cseléd nélkül éppenséggel el sem lehetne; nem élne kiválasztott koszttal, sőt edénnyel, stb. stb., ki meri mondani, hogy a zsidókérdés enyészete sírjához nem ért volna már? De élete rejtélyes, a népnek érthetetlen volta és foglalkozásának az a természete, hogy a másfajta ember igen könnyen és hamar jut a – zsebébe: a kettő együtt kiadja busásan az okot is, az ürügyet is arra, amit a mai világ eufemisztikusan antiszemitizmusnak nevez.

És ez, amit itt vázolok, csak oda szól, ahol egy-egy faluban egy, két, tán három zsidó család lakik. Mit szóljak még a felföldről, ahol tömegesen lakik a zsidóság, még pedig olyan, amely a többi magyarországi zsidóhoz sértés nélkül nem is hasonlítható! Származása annak az utálatos népnek, amely Lengyelországban ellepi a vasúti állomásokat, az utasokhoz tolakodik s kínálja árú gyanánt az – esküt! Kitudja, hátha egyik-másik utas peres dologban érkezik, tanúra volna szüksége és nincs neki. Galíciában vannak zsidók, akiknek ez a foglalkozása, a pénzkeresete: árulják magukat tanúknak. A mellett jó zsidóknak tartják magukat. A hitük az, hogy ha reggel felszíjazták magukat, a kellő órában elmondták az előírt imádságot, akkor istennek eleget tettek.

Egy felvidéki városba garnizonba jött egy honvéd-orvos, aki zsidó. A város nagyszámú zsidósága arra a hírre, hogy az illető megeszi a sonkát, egy alkalommal körülvette őt és kövekkel kezdte dobálni – nem gyermekek, hanem élemedett emberek. Az orvos revolverrel

kergette el üldözőit, kik e fellépés nélkül tán megkövezték volna.

Abban a városban a piac legszebb házai zsidókéi. De csalódtok azt hívén, hogy ez emberek benne is laknak a szép házakban. Nem. A házakban keresztények laknak bérben. A zsidók félreeső utcák udvarán, istállóhoz, ólakhoz hasonló hajlékokban laknak tömegesen, egymás hátán, búzban, szennyben, férgekkel osztva meg ocsmány odúikat; fenntartják, mire régen kényszerítve voltak, ma kényszer nélkül a zsidó várost, a ghattót. A ghattót gondolkozásukban, érzületben, életmódban, szokásban, mindenben! Utálat nézni egy ily felvidéki zsidó megjelenését, tíz fontos két csizmában, amelyen három év sara rétegekben konstatálható, tisztátlan fejjel, melyen a tincse van ápolva, semmi egyebe, kaftánja földig ér, de hátsó része félkörben le van rothadva, szenny, piszok ruháján, testén, de ha felesége szombaton kijön a barlangból, parádéra öltözve: a fején tükben, boglárokban tíz-tizenötezer forint ára ékesség ragyog a rituális parókat díszesebbé tenni.

Ez a nép a társadalomra nézve el van veszve. Koldus, igénytelen életet folytat. Nem egy parasztnál, egy baromnál kevesebb kényelemmel beéri. Óriási értékeket, vagyont gyűjt maga alá, apró forgalommal százszor megsokszorozva; a nép verejtékén él és sem a társadalomnak, sem a népnek, sem az államnak nem ad vissza semmit. Az ország érdekei, politikai, szellemi mozgalmi ránézve nem léteznek. A művészet, irodalom, neki nincs. Neki csak állati élete, rituális formása és pénze van. Nincs irigylésreméltó semmi abban az egzisztenciában. Istenem, ki fogja irigyelni az olyan boldogtalannak a szép szemét, aki egész életét be-

kötött szemmel tapogatja át? Ki fogja azt a munkácsi zsidót irigyelni, aki sem a testi tisztaság, sem a szellemi élvezetek és fölemelkedés iránt érzékkel nem bír s aki a modern társadalmi élet soknemű tanulságait, találmányait, kényelmeit, kellemeit, lelkes tüneteit nem kívánja, csak ül a pénzen, amely pedig csak eszköznek jó, elérni vele azt, amit a világ szépet, kedvest, kívánatosot mutogat.

Nem. Irigyelni nincs mit ezeken. És ha ez a dolog csak rajok magokra tartoznék, nem is volna érdemes őket háborgatni csoda-exisztenciájokban.

De a dolog tartozik még valakire. Elsősorban a többi zsidókra, akik az antiszemita áramlatok minden izgalmát és kellemetlenségeit közvetlenül érzik. Természetes érzés ilyenkor minden zsidónál, hogy – akár mint és bármi felvilágosodottan gondolkozzék is különben – a mozgalommal szemben faj béliéihez simul, őket védi és a támadásra reagál. Sőt mentől nemesebben érez, annál jobban. De hitem szerint ez mind hasztalan és hiú. Hiú a nem-zsidók antiszemitikus agressziója, hiú a zsidók szolidaritása ez ellen. Ez a legrosszabb esetben egy és más helyen elfajulhat sajnálatos összetűzéssé, de se zsidónak, se kereszténynek, se álladalomnak nem használ. Hasznos csak az igazság belátása, a kölcsönös méltányosság, a higgadtak mérséklő szava és föllépése adandó alkalmakon, annak a hitnek elterjedése, hogy egészben a nap előbb leveszi a vándorról a köpenyeget, mint a szélvihar.

Az államnak nem nagy, de nem fontosság nélküli szerepe van ebben a kérdésben. Ha az állam módot találhatna arra, hogy *azokat a felsővidéki önkéntes gheitókat széthányatná, ha mindjárt vasvillával is – mint*

hasonló föladatakra ma a képviselőházban ismételve kandidált instrumentummal – s erre az egészségügy-rendőri szabályzat adhat paragrafust; ha továbbá tudna olyatén törvényes intézkedést tenni, hogy Magyarországon más rabbinst és más zsidó tanítót és más saktert nem tűrne meg, csak olyat, aki a budapesti szemináriumból kerül ki: akkor egy nagy és jelentékeny lépés volna megtéve a zsidókérdés keserűségeinek megenyhítésére.

Ezt mint társadalmi reformot kell felfogni s mint olyat kérlelhetetlenül végrehajtani. Zsidóságunk egy része oly derék és hazafias, hogy megérdemli, ha csak érette is, a magyarországi zsidókérdésnek kiszedetnek a – méregfogai.

(1882 jún. 8.)

A KARD ÉS A HANGYA.

Nem mesét akarok mondani egy kardról s egy hangyáról, hanem igaz élő emberről beszélek, de a dolognak van olyan tanulsága, mint Ezóp akármelyik meséjének. Az én emberem néhány évvel ezelőtt kezében zászlóval, zászlaján a bihari pontokkal, nagy bandérium, díszes fogatok és riadó nép által fogadva, bevonult Debrecenbe, kiállt a nép elé, megrázta a zászlót és szóla: «Én vagyok a kard!»

Azután elmúlt néhány esztendő, talán kilenc vagy tíz. Emberünk megöszült, homloka megnőtt, teste megfogyott, dereka meghajlott s maga, zászló nélkül, bandérium, fogatok és riadó nép nélkül beosont Nagyváradra, hívei körébe lépett és monda: «Én vagyok a hangya! ...»

Nincs elmésség nélkül ez az antitézis. Tisza Kálmán, mint az ellenzék vezére, a kard szerepére vállalkozott. Élesen vágni, ellenfelet lesújtani, villogni öldöklő szándékkal a kínálkozó hatalom ostromában: íme a kard föladata.

Elnyervén az óhajtott hatalmat, elvetni a sebző kardot, átadni a gyilkos fegyvert a rozsdának és beállani hangyának: a rend, a szorgalom, a gondosság, a munka jelképes teremtményének: gyűjteni, alkotni, fenntartani, békén munkálni: íme a kormányra jutott ellenzéki ember feladata.

Az csak a kérdés, miképen teljesítette Tisza Kálmán e kettőt?

Az elsőt föltétlenül nagy sikerrel. Kíméletlenebbül, vállalkozóbban, kitartóbban, makacsabban, eszközben kevesebb válogatással, mint ő, kevés ember vette üzöbe elleneseit. Kardnak méltán nevezhette magát: sebzett és sújtott irgalom nélkül, csak a célt tartva szem előtt, nem egyszermind az árát is. Ha közéletünk, pártviszonyaink, az egymás ellen folytatott harcok fegyverei, taktikája és egész politikai életünk a demoralizáció tüneteit mutatják a vizsgálónak: a jelenség forrását vissza lehet vinni arra az időre, melyben a trójai háború dúlt a Deák-párt és balközép közt, míg az utóbbi a koalíció falován át bejutott az ostromlott sáncok közé. Hektorhoz, Achilleshez, az Ajax-testvérekhez méltó páros harcoknak voltunk szemtanúi ama háború idején s hozzá Thersites alakja sem hiányzott a nagy napok epizódjaiból. 1865-től 75-ig egy valóságos epepeia jelenetei folytak le a szemlélő előtt. Haditanácsok, tömeges harcok, páros viaskodások, békés ajánlatok, cselvetés, újra kigyúlt incendiuma a gyűlöletnek, elesettek, kiszentenciázottak tora és temetése. Hol vannak e változatos nagy színjátékok hősei? Deák Ferenc, Ghiczy Kálmán, Eötvös József báró, Csengery Antal, Horváth Mihály püspök, Lónyay Menyhért gróf, Andrássy Gyula gróf, Horváth Boldizsár, Wencklieim Béla báró, Mikó Imre gróf, Kerkápoly Károly és mások, egyben-egyben kisebbek, másban nem jelentéktelenek? Javok a föld alatt. Aki ott nincs, mintha nem az volna már, aki volt. A «kard» dúlt közöttük, nem egy a legbecesebbjétől fosztatott mes általa . . .

De a büszke kard, mely győztesen kelt ki e rémes

hadjáratból, ma már szerény hangya lett s panaszosan szól hozzánk Nagyváradról: amit a külpolitika terén tett, abból neki már sok nehézsége lett, de ha újra kéne kezdenie, ma se tehetne mást, mint amit tett. Ami a belügyeket illeti: temérdek ott a nehézség; a külföldi folytonos forrongás, a nemzetet ért százszoros szerencsétlenség miatt a nemzet fokozatosan haladni *nem* tudott. Sokaknak nem is elég a fokozatos haladás, nem tartják elégnek, ha a haladás útja nyitva tartatik. Az ő (Tisza) munkája nem nagyszerűnek látszó, nem fényes, hanem csendes hangyamunka ...

Íme, így beszél ma a néhai villogó kard. Nagyon szerény hangyát csinált belőle nyolc évi tapasztalás. «A nemzet nem tudott fokozatosan haladni!» E szerint hátramaradt. «Sokaknak nem elég a fokozatos haladás», pedig az előző mondat konstatálja, hogy ezt sem értük el; «nem elég, hogy a haladás útja nyitva tartatik.» Meddig akar még Tisza Kálmán a nyitott ajtónál örködni s mikor lesz itt az ideje, hogy átbocsássa rajta a nemzetet? Az idej jó termésre vár? Jó termés-sel nem nehéz kormányozni; sok elődének alig volt több és nagyobb bűne, mint hogy nem volt hatalmában a napnak, szeleknek, a felhőknek kötelező párt-határozatokkal parancsolni, hogy nem volt kormány-zása idején jó termés. Tisza Kálmán most ezt is megkapta, hiszen hozzá kormányon van, a nélkül, hogy vele szemben hasonló kard teljesítené az ellenzéki feladatot, mint aminőnek ő szerepelt a Deák-párti kormányok ellen.

És mégis ily kishitűség? Honnan magyarázható meg e jelenség? Mi teszi Tisza Kálmánt ily szerénnyé? Kifáradt volna tán? Vagy megcsinálta nyári pihenője

alatt hét évi kormányzásának komputusat és úgy találja, hogy ahhoz ez a szerénység illik?

Az igazság kétségkívül az, hogy Tisza Kálmán mint kard igen *sokat* tett, mint hangya ellenben igen kevéssel dicsekedhetik. Ez két bűn, mely kiegészíti egymást. Hét évi ellenzéki működését egy egész előkelő generációnak kiirtása teszi nevezetessé; a nemzet java munkaerői, legjelesebb szellemei estek ama harcnak áldozatául. Ezek helyébe a rákövetkező hét esztendőben ő megfelelő erőket állítani nem tudván: az eredmény világos, világos a szerény hang, amellyel Nagyváradon beszámol. Tisza- Kálmánnak még sokáig kell kedvező auspiciumok alatt miniszterelnöknek lennie, ha mint hangya kártalanítani akarja a nemzetet azért, ami kárt szellemi és erkölcsi erőben tett vala mint kard. A számvetés eddig ugyan lehangoló eredményt mutat, Tisza pedig java erején túl van. Mit várhatunk a jövőre nézve?

(1882 júl. 25.)

KÁLLAY BÉNI.

Kötve hiszem, hogy Kállay Béni bármely intézkedésével az okkupált tartományokban, melyeknek minisztere, oly kellemes feltűnést keltsen, mint akadémiai felolvasásával keltett tegnap. E felolvasás címe: *Magyarország a Kelet és Nyugat határán*. Tartalmát lapunk teréhez mért terjedelemben már ismertettük, ha e szó nem merész; mert a téren, amely rendelkezésünkre állt, csakis érinteni lehetett a témát s szó sem lehetett arról, hogy a tudós miniszter módszerének, briliáns okoskodásának és eredeti következtetéseiének hű képét nyújtsuk. Stílusának fénye, melegsége alig volt néhány mondatban bemutatható. Előadásának részleteit meg éppen el kelle hanyagolnunk. A felolvasás egész terjedelmében kiad egy csinos kis füzetet, mely az Akadémia útján nyilván napvilágra kerül s melynek annak idején, való megszerzését a legmelegebben ajánljuk olvasóinknak. A legeredetibb felfogás, a legélesebb vizsgálóképesség és ítélet és egyetemes tudás szüleménye a munka. Egy hisztoriko-filozónkus program ez a felolvasás, megnyilatkozása egy elmének, amely a történelmi ember problémáját hánytorgatja csodás műhelyében, de nem ér rá könyveket írni tanulása, vizsgálódása és gondolkozása eredményéről, mivel a – bosnyákok elveszik az idejét. Kimondhatjuk, hogy a közös pénzügyminiszteri tárca megfoszt bennünket egy

elsőrangú tudóstól s attól félünk, nem ad helyébe nekünk egy elsőrangú államférfiút. Ezt a tételt akarom briliáns felolvasásáról bebizonyítani.

A Kelet és Nyugat áll egymással szemben, emennek aggresszív, amannak passzív ereje vagy természete. Az a világtörténet, mely bennünket közvetlen érdekel, Európa és Ázsia nyugati felének története, két szellem, két világnézet, két lélek által volt és van megszállva: a keleti és nyugati által. Az állam, a vallás, a társadalom, az egyén viseli vagy ennek vagy amannak bélyegét, a szerint, amint lakóhelyére Bizánc tornyai vetik árnyékukat, avagy Róma óriás falai.

«Keleten –mondja Kállay – mindenkor és mindenütt az *egyéniség* nézete bírt túlsúllyal és pedig a legmerekvebb, mindent önmagára vonatkoztató egyéniségé». És e tételét bizonyítja Ázsia összes népein, az egyiptomiakon és a görögökön is. «Az egyéniség érzete, úgymond, Keleten mindenkor kizárólagos jelleggel bírt. Föltétlenül óhajtott érvényesülni és ha a küzdelemben *erőteljesebb* egyéniségekkel ez nem sikerült, inkább meghajolt, vagy megtört, de meg nem alkudott soha. Sőt szorgosan őrizkedett minden oly engedékenységtől és kibéküléstől, mely az egybeolvadás alapján az erősebbnek s a gyöngébbnek egyenletes jogkört biztosít, de eltörli az utóbbinak s legtöbb esetben mindenijknek eredeti jellegét». Innen van, hogy a Keleten mindenütt nemzetiiségi államok jöttek létre a hódító faj uralkodása mellett s fennálltak, amíg az uralkodó faj ki nem merült. Egymás mellett éltek az államban a nemzetiiségek, el nem vegyülve, egyik mint úr, a másik, vagy a többi, mint szolga, amíg föl nem szabadíthatta magát. A görögök, bár egy faj, törzsenként voltak különválva

s viseltek egymás ellen háborút. Az állami onnipotencia s az egyénnek teljes megsemmisülése az *állammal* szemben, de annál nagyobb korlátlansága a *társadalommal* szemben, volt jellemző fővonása a helyzetnek. A törzsnek, a fajnak uralma akár egy (király, zsarnok stb.) képviselő által, – ha a nagyobb területen való uralkodás nagyobb nehézségei egységesebb akaratot tettek szükségessé; akár többek által, mint a kisterületű görög és föníciai városokban; de mindig a törzs vagy faj uralma a törzs által élvezett jogokból kizártakon. így származott ránk a Kelet egész tarkabarkasága, kisebb és nagyobb népegyéneivel, magyarán: nemzetiségeivel, fenntartva az egyéni érzület nem alkuvó makacssága által. Hagyományait átvette a keleti egyház, amely szintén mindenütt nemzetiségi.

A nyugati szellem születő helyeként Rómát jelöli meg Kállay s Róma fejlődésében mutatja fel e szellemnek is a fejlődését. «Kezdetben, úgymond, a római állam is egyetlen osztálynak kizárólagos uralmán nyugodott. De, amint megindult a küzdelem, plebejusok és patríciusok között, megváltozott teljesen az államképződés iránya is. A nép törekvésének végcélját *nem a hatalom önkényes gyakorolásiatâsa képezé, mint Keleten, hanem az államügyekben való részvétének biztosítása* meghatározott módon és terjedelemben». Osztály nem keresett osztály fölött uralmat, csak megillető részt mindenütt az ország ügyeinek intézésében; az állam nem nyomta el az egyént, sőt szabadságokat, jogot adott neki, megteremti a polgárt, akit az állam védelmez jogaiban. Érdekébe vonta az alattvalót s reá nézve magát becsessé tette. Szent Pál apostol távol Rómától e szó varázsával menté meg magát

a kímpadtól: Romamis sum civis! Római polgár vagyok!

A római birodalom e jogrendjét örökölte Nyugat-Európa, szellemét átvette a római vallás és ezen épültek fel – «jogállamai». E szellem munkája a most létező államok s népek alakulása: a franciáké, spanyoloké, németeké, angoloké, ahol a különböző népek – ellenkezőleg, mint a Keleten – nyelvileg is egy nemzetté forrtak össze. Amint osztottak sorsukon, úgy osztottak nyelvükön is, amely nagyjából éppoly vegyülék, mint a vérök.

Kelet és Nyugat között fekszik Magyarország, a mi szerény hazánk, találkozó helye a két harcos szellemnek, prédája is tehát mindenkinek. Kállay Béni maga így tette föl a kérdést, amelyre felolvasása felelni kívánt: «Kelet és Nyugat valóban mily ellentétes két fogalom? Lehetséges-e itt a kiegyenlítés, vagy legalább a kapcsolat? És ha igen, ki van hivatva a közvetítő szerepére?»

A föltett kérdésekre Kállay nem felel meg. Utolsó fejezetében tér Magyarországra. Éles szeme, megfigyelő tehetsége, historikus ítélete itt sem hagyja cserben; stílusának melegsége meg éppen emelkedni látszik. Amint kimutatja a keleti és a nyugati szellem érintkezéseit, váltakozásait, egymás mellett való jelenvalóságát állami s társadalmi életünkben, itt kárunkra, ott hasznunkra, befolyását hol ennek, hol annak történelmünk s intézményeink fejlődésére: még mindig emelkedőben van előadása. Adatainak bizonyító ereje, frappáns példái, felfogásának eredetisége, megjegyzéseinek szellemessége vonzó, érdekes, sőt izgató. Hogy jöttek be eleink, mint keleti nép, törzsekre oszolva;

mint törekedtek a vezérek a törzsek hatalmát csökkenteni, mint sikerült csak Szent Istvánnak a törzsek megtörése és a királyság megalapítása. A nemzetiségi birtok magánbirtokká változik, a törzs és nemzetiségi főbbek a király főúri alattvalóivá lesznek s a régi vallás leple alatt folytatott lázadásokat Kállay csak a *politikai* újítás ellen való föltámadásnak tartja, a magyarok a *nyugati* egyház kebelébe lépnek s nem a keletiébe. Idegenek, papok, lovagok, mesteremberek, nyugatról jöve – barátságos fogadtatásban részesülnek. Királyválasztásnál a magyar ismételve választ idegent királynak, de sohasem Keleten, ami keleti népeknél elő nem fordult. Hogy mily erős maradt a kölcsönhatás Magyarország s a Nyugat között, mutatja az, hogy legmagyarabb királyunk a külföldi család ivadéka: Nagy Lajos, és legnyugatibb királyunk a tisztán magyar eredetű Mátyás király volt. A nyugati reformáció Nyugatról hazánkig eljutott, hódított is, de rajtunk túl megállt. Utolsó állam vagyunk Kelet felé, mely a keresztes hadakban résztvett stb., stb. Mind megannyi jellemvonása a nemzet nyugati nevelésének, mely azonban születésre nézve mégis csak keleti! A felfogása nyugati, a *jelleme* keleti. «Majdnem megtörhetetlen szívósság a kívülről jövő hatások ellen, de kevesebb erély a kiltartást és hosszadalmas munkát igénylő önálló alkotásban; élénk ujságvágy és ösztön a haladásra, azonban komoly rendszeresség hiánya. Az újítások őszinte óhajta, a mellett ragaszkodás régi szokásokhoz és intézményekhez stb., stb.». Ilyen a Kállay magyar embere. Kelet népeinek elkülönítésre törekvő szelleme ül köztünk s a hazában talált nemzetiségek közt ezer év óta, innen van, hogy se azok magyarok nem lettek,

se mi meg nem szűntünk magyaroknak lenni. Mindazonáltal alkottunk politikai nemzetet s ez ismét a nyugati szellem munkája, amely bennünk egészben véve túlszárnyalta a keletit.

Itt van egy példa Magyarországon arra, hogy a két szellem – igaz, hogy körülbelül csak a kvóta aránya szerint – elvegyülhetett. A harc azonban aligha szűnt meg közöttük, s előttem a felsoroltak után világos, hogy a keleti szellemnek végkép vissza kell vonulni a nyugati elől. «Kiegyenlítés» tehát a kettő közt nem látszik lehetőnek más értelemben, mint hogy a nyugati civilizáció teljes felvétele után is a régiből valamely eredeti vegyülék marad jellemünkben, szokásainkban, előszereteteinkben. Ha tehát Kállay arra a kérdésre, hogy ki van hivatva a kiegyenlítés vagy kapocs dolgában a «közvetítő» szerepre, – azt feleli, hogy mi magyarok: – akkor, ha erősségeivel, tanácsaival és útmutatásaival e pontra nézve adósunk nem maradt volna is, – azok után, amiket ő megvesztegető teljeségével tárgya kitárásának előzményül elmondott, a probléma így áll előttünk: mit tesz egy kiegyenlítés és kapocs e világot kettéválasztó két ellentétes szellem között? Népek és nemzetek hódolnak az egyiknek, népek és nemzetek a másiknak. Mi úton gondolható egy kiegyenlítés, amelyben mi lennénk a közvetítők? Harc, háború, vagy civilizatorius munka által? – Nem oly illúzió, nem képtelenség-e mindkét esetben, hogy mi, magunk is még nem is tökéletes adeptusai a nyugati szellemnek, hozzá csekély maroknyi nép, aránylag tehát elenyésző anyagi és szellemi erővel, – ezirányban bármely szolgálatra vállalkozzunk? Amily fényes, amily rendkívüli és eredeti Kállay essay-je, éppoly méltatlan

hozzá ez a hiú szerepkiosztás. Azt mondja, egyfelül nyugatiak vagyunk, de a keleti szellem részei bennünk levén, magunk jobban megértjük a Keletet s a Kelet is jobban megért bennünket. Mit tapasztalunk régen már? Azt, hogy angol, olasz, francia már régesrégén birkózik a Kelettel ott, annak tűzhelyén; magunk pedig gyűlötségben, haragban vagyunk vele itt a határszéleinken is. A misszió, bármily hizelgő legyen is, nem áll, mi ebben a kérdésben semmi olyas szerepre hivatva nem vagyunk, legalább is nem másra, mint hogy a Kelet barbarizmusa és a Nyugat civilizatorius mániája ellen magunkat egyformán védőképes állásba helyezzük, Európa e részén a béke fönntartásának tényezőjévé legyünk, hogy kiki – nyugati szomszédunk nyugati, keleti szomszédunk keleti mód megkereshesse kenyerét s aki a *mienkre* vágyik, se a keleti, se a nyugati államalkotás elvei szerint könnyeri hozzá ne férhessen. A világtörténet szelleme szövö, fonja az emberiség sorsát. Keleten a nyugati, nyugaton a keleti államszervezet nem gondolható; ahol a kettő érintkezik, ott új problémák kínálkoznak megoldásra. Ha mi megoldottuk a magunk helyzetének problémáját, ez mutatja, hogy alkalmazkodni tudó, tehát életképes faj vagyunk s nem kell a jövőtől félnünk.

Csak egy aggodalom kél bennem. A szép és becses értekezést, mellyel foglalkozni szerencsém volt, attól félek, a tudós írta meg s a miniszter fejezte be. Kállay egy megragadó elméletet konstruált meg és virtuóz módon demonstrálta is elméletét a történeten. De hegyibe jött a bosnyák miniszter és – desinit in piscem – Magyarországnak egy kis keleti – közvetítő szerepet preskribált, a nyugati civilizáció érdeké-

ben. Mert a tudósnak nem szabad lett volna megállni a frázis mellett. A tudósnak meg kellett volna mondani, hogy mit ért ama közvetítő szerep alatt.

A miniszter ellenben kiadja a jelszót: a nyugati és keleti szellem kiegyenlítésének közvetítése. Tengerre, magyar! És magában azt gondolja hozzá, hogy – Szaloniki.

(1883 máj. 22.)

ÁPRILIS NYOLCADIKA.

Egy nagy magyar s a «legnagyobb magyar» emléke szenteli meg ezt a napot. Ma 150 esztendeje nagypéntek volt s e napon hunyta le örökre szemeit török földön, rodostói számkivetésében II. Rákóczi Ferenc fejedelem. És ma huszonöt esztendeje húsvétvasárnap volt s e napon reggel, osztrák földön, döblingi számkivetésében szobájában halva találtatott Széchenyi István gróf.

Rákóczi holttestét utóbb elszállították Konstantinápolyba s ott tették örök nyugalomra. Szívét Párizsba vitték. Nekünk nem jutott csontja porából, avagy csak a homokból is, melyet utolsó híveivel tapodott, mélán merengve a távol hazáról. Széchenyi holttestét magyar földre, a cenki sírboltba tették le, ott alussza nyugodalmát, melyért kegyetlen cserébe életét adta . . .

Emlékezem a szép tavaszra. Nekem is az volt a tavaszon: a soproni bencés papok tanítványa voltam. Professzoraim közt valának Matuskovics Polykárp, Hollósy Jusztinián, Eozmanith Eichárd, Lóskay Jeromos, akik az elnyomás idején elnemetesített gimnáziumon nekünk, túladunai magyar fiúknak, nyájas pártfogóink, nemes buzdítóink, hazafias serkentőink valának. Nem sokan voltunk ebben a szellemben, csúnya keverékből állott a fiatalság; de akik voltunk, néhányan, fölkerekedtünk a szép tavaszi napon s kizarándokoltunk

Nagycenkre, a nagy gróf temetésére. Suhanc diákok, gyalogszerrel, nagy lelkesedéssel, mosolygó hazafibánattal: így szaporítottuk a gyászoló közönséget, áhítattal néztük, aki jeles eljöhett a siettetett gyászszolgálatra és buzgón énekeltük a kripta előtt a Szózatot.

Huszonöt éve ennek ma. Mi, akkor gyermekek, kezünk az életből kifelé menni, gyermekeink pedig a nyomunkba lépnek. Jönnek a nemzedékek, amelyek a magyarnak e századbeli nagy történeteiből mindent csak hallomásból fognak tudni; amit apjuk, nagyapjuk elmond vagy a pártos könyvek elbeszélnek! ...

Mert a könyvek, amelyek e korról íratnak és még sokáig íratni fognak, valóban mind pártosok és legpártosabbak éppen azok, amelyek az idők vezéralakjai által utólag íratnak akár mint «emlékek», akár mint «íratok». Nem vádképpen mondom, hanem kimondom mint igazságot, mely az emberi természetén sarkallik. Széchenyi nem Kossuthnak, Kossuth nem Széchenyinek, Kemény nem a kettőnek illetékes bírója. Nem tud az lenni, amíg megmarad embernek, aki a másiktól azt félti, amit legjobban imád. Kemény műve Széchenyiről a legcsodálatraméltóbb kritikai művek egyike; de mit használ, ha abban az időben, annak hatása és reménytelensége alatt íratott, amidőn a forradalom által a nemzet pervesztesnek látszott a világtörténelemben! Akkor minden Széchenyinek adott igazat Kossuth ellenében s akkor az valóban igazság is volt. Azóta harminc év múlt el s oly változások álltak be, amelyeknek létrehozásában a Kossuth Lajos szereplése kiszámíthatatlan erkölcsi tőke és tényező vala. A szabadságharc hadjárata maga egy erkölcsi kincstára a nemzetnek; az emigráció kiábrándító tanulságai nem csekély

értéke politikai tapasztalásunknak; Széchenyi nemzette Kossuthot, Kossuth nemzette Deákot és Deák hozta újra világra Magyarországot, mely ez új családfára támaszkodva indul egy új ezredéves történetnek elébe. Nem vita többé, kinek volt igaza, vagyis világos, hogy mindenik a maga kötelességét tette a maga idejében s a hazának e válságokra, e katasztrófákra, levegőjének e viharokra volt szüksége.

Kossuth szereplése meteorszerű: vakító fényes volt a pontig, ahol a meteor szétpattant és sötétség lett utána. Deák Ferenc pályája egy nyugodt fényű csillagé, amely feljő a szemhatárra, megfutja körét változhatatlanságban, amíg nyugaton el nem pihen. Széchenyi sorsa az ember sorsa volt. Kossuth volt a nagy forradalmi temperamentum, Deák a nagy elme, Széchenyi a nagy *ember*. Azért Kossuth, midőn itthon elvesztette a játszmát, temperamentumával külföldön szerzett becsületet a magyar szónoknak, mint emigrált hazafi konspirált a leigázott haza érdekében s midőn az Isten megadta neki, hogy mint aggastyán halottaiból feltámadni lássa hazáját: polemizál, perel velünk, korhol ifjabb lélekkel, mint a magunké. 1848-ban izgatásával a régi alkotmányt döntötte romba, hadakat támasztott és csodákat művelt; izgatásával a külföldön szimpátiát, részvétet szerzett elnyomott hazája számára; aggsága izgatásait úgy hallgatjuk, mint a nagyapó perelését unokáira, akik egy új világban nem látszanak megérteni nagyapa eszejárását.

Deák Ferenc a filozóf nyugalmával hordozta az eseményeket s midőn tette hivatott, szolgálataival a haza bölcsének nyerte meg a címét.

De Széchenyi, ő nem egy tulajdonságával szolgálta a

hazát: ő egész maga, mint ember volt ott, kezdve azon, hogy pályáját vagyona egy részének feláldozásával nyitja meg s élete odavetésével zárja be. Nem mint miniszter, nem mint kormányzó, nem bármely hivatalos cím és állás jogán kívánta az országot *vezetni*, hanem *hatni* kívánt rá; nem új, modern intéstúciókkal akarta megajándékozni, hanem egyéneit és társadalmát törekedett az új idő számára megérlelni. Nem politizálni szeretett, hanem dolgozni és dolgoztatni. Csodálatosak az ő vallomásai *Kelet népe* című munkájában.

«Oh, mily sokszor látom, – mondja ott – még mint gyenge fiú szegény atyámat bűba merülve s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy hazéleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetes elveivel megbarátkozott keresztény férfiú, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosollyal tűrt el. Akkor nem bírtam felfogni bánatit. Be nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról-napra mélyebbre süllyedése és azon remény nélküli nézet, miszerint nem-sokára és elkerülhetetlenül fogna életünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedését; felfogá-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzeti-ségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlen-sége elé tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt s életet halálos álmából kibontakozhatnia. S mióta annyi polgári erővel fénylő atyám, mint «magyar» reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze;

mikóp kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé? Életem legmélyebb feladása ez vala!»

És más helyen:

«S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt kimondhatatlan s több napi belső küzdések után s csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újra öntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában ... megesküszöm magamnak, tehetségemben semmit, tiszta szándékomban, férfiúi szilárdságomban annál többet bírván, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosabb jelei, mindent el fognék követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall».

És első tette az Akadémia megalapítása és utána a tettek hosszú sora és a bezáró jelenés, midőn a szaporodó forradalmi jelekről beszélvén, Kemény Zsigmond előadása szerint, gerjedtsége percenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek s majdnem bogot formálának. «Én a csillagokban olvasok, – kiáltott könnyezve fel. – Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztélhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest odavan. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, – flagellum dei!»

És két nap múlva Döblingbe szállítatott: meg-

tébolyodott. És 12 év múlva csatlakozik a drámához egy külső katasztrófa: egy pisztolylövés. Ennek huszonöt éve . . .

Amit idéztem, abban foglaltatik az, ami őt nemzetünk tragikus alakjává teszi. Az, hogy ő nem rendelkezésre bocsájtotta magát és tehetségét a nemzetnek, hanem azonosította magát érdekével, minden ügyével, magával a nemzettel. Ő csak ebben élt, ezen kívül nem élt: se filozófia, se tudomány, se szórakozás, semmi rá nézve e kereten kívül értékkel nem bírt. Amint hitte, hogy a haza veszve van, tudta, hogy veszve van ő maga.

Kérdés támad és lebeg mindenek ajakán: mért akkor vetett véget életének, amikor a megdöntött nemzet, újra az élet jeleit adá, amikor a feltámadás reménye joggal szállta meg a kebleket?

Ez, gondolom, eddigelé egy fel nem derített titok. De én azt hiszem, aki hitelesen fel fogja deríteni, nem cáfolja meg az én felfogásom sejtését. Az érzékeny beteg lélek, amely alig-alig hogy kibontakozott a borzasztó téboly ködeiből, újra kezdé érezni a remény és kétség vonagló fájalmait. Ama drámának hősei, melyben ő megtörött, még nem voltak megtörve s lesben álltak, figyelték a réseket. Ha 48 előtt az esztől fosztották meg, mit fognának vele csinálni egy ily bonyodalom ismétlésének a peripeciái! E gondolatok mint kányák kerenghettek gyötrelmes feje fölött. Írt tehát memorandumot, levelet, küldött üzenetet, adott tanácsot – Bécsnek, Deák Ferencnek, egyeseknek és – áldozata lett annak, hogy egy ideg nem volt benne, mely nem a hazáért lett volna. Sírba ment inkább, remélve, hogy a nemzet okult a saját példáján, semmint hogy kénytelen

legyen esetleg saját boldogtalan szemeivel látni azt, hogy netán még nem okult volna.

Valóban, méltán nevezzük a legnagyobb magyarnak őt. A magyar hazafi tragikus alakja marad ő történetünkben mindörökre.

Emlékezzetek róla, olvassátok irodalmi hagyatékát és erősödjék meg lelketek az ő halhatatlan nagy lelkén, hogy éljen és viruljon az ő Magyarországa.

(1885 ápr. 8.)

EGY ZUGMAGYAR

Senki sem szolgálhat két úrnak cím alatt Szeberényi Lajos Zsigmond ev. lelkész úr cikket írt a pozsonyi *Evang. Egyház és Iskola* című hetilapban arról a háborúról, amely az evangélikus egyház kebelében dúl a magyar hazafias tábor és a nemzetiségi izgatók között. Ő mint jámbor lelkész e háborút kárhoztatja, azt az irigység, gyűlölet és egyéb rossz indulatok kifolyásának tartja s arra inti lelkésztársait, hogy a politika e zavarától tartsák magokat távol, ne álljanak egyik táborhoz se, ne iparkodjanak két urat szolgálni, – Istent és politikát – ami úgysis lehetetlen, hanem őrizzék nyájukat. Az igen tisztelt lelkész úr cikke roppant kenetes, igen áhítatos, abbeli megbotránkozásának is, hogy eltévelyedett paptársai a helyett, hogy a felekezeti szaklapokhoz fordulnának panaszaikkal, inkább politikai lapokban fejtegetik bajaikat, nem ad erősebb szókban kifejezést, csak annyiban, amennyiben egy «különbén igen elterjedt oly lapot», mely ilyen panaszos cikkeket kiadott, elnevez *zugiadnak*.

Egy lelkésztársa által sarokba szorítatván, meg is mondja, hogy ebbeli véleményével minket tisztelt meg Szeberényi Lajos Zs. úr, vagyis, hogy a *Budapesti Hírlapot* tartja zuglagnak.

Általános felfogásának a korlátoltságot érintő naivságával szemben ránk és bárkire nézve is igen alá-

rendelt jelentőséggel kell annak bírnia, hogy miként ítél meg bennünket Szeberényi úr gyermeteg, mondhatnám bárány elméje. Az az árkádiai ártatlanság, amely az előttünk fekvő cikket írta, amely a vallás hanyatlásán jajgat, mert a politikai és a faji harc fel-dúlja, az vakon és süketen jár a mai világban; az nem tudja, melyik században, milyen országban, mily viszonyok közt él. Semmiről sincsen helyes tudomása, józan felfogása, érett ítélete. Ő csak egy éneklő templom ideálját látja. Mily szép volna az, ha minden ember csak evangélikus lenne és semmi egyéb a világon: se apa, se anya, se tót, se magyar, se pánszláv, se hazafi, se balpárti, se jobbpárti, semmi, semmi, csak békés, csöndes, néma, süket, vak, érzéketlen lény, se hideg, se meleg, se eleven, se holt, csak – valami csodálatra-méltó teremtmény, az ereiben legföllebb savóval.

Természetesen, hogy ilyenek is kell a világon lenni s mi nem háborgatnók meg a lelkész urat ilyen mivoltá-ban, ha nem kívánná másoktól is, hogy ilyenek legye-nek. De ha csak ilyenek lettek volna a világon, akkor, hogy többet ne mondjak, nem lett volna – reformáció s ma nem volnának evangélikus lelkészek.

Már a világ ilyen turbulens és az emberi természettel jár, hogy mindenki több urat szolgál és többet is játszik, mint amennyire ereje telik. És szerencse, hogy Szebe-rényi Lajos Zs. úr együgyusége, melynek számára az írás szerint – biztosítva van a mennyei boldogság – nem fogja a világot – lelkészeket és nem lelkészeket – annak az egy úrnak a kizárólagos szolgálatába vissza-terelni. Mert soha egyetlenegy politikai eszme és irány nem tett annyi dülást, tortúrát, mártiriumot, harcot, háborút, ármánykodást, mészárlást, üldözést, egy-

szóval annyi pusztítást; pusztítást testi és lelki javakban, pusztítást emberéletben, boldogságban, békében – mint az egy úr szolgálata. Mikor az emberi érzések, gondolkodás, vágyak és szellemek a vallásra koncentráltak s kivirágzott valahol a fanatizmus az egy úr szolgálatában, – ott lepleztetett le az ember vadállati kegyetlensége legjobban, kezdve a keresztény-üldözéseken, a vallásháborúkon, a keresztes hadakon, az inkvizíciókon át a gályarabokig, kiket Szeberényi úr emleget; de másfelől a Mohammed világán belül az arabokon, törökökön keresztül Ázsia népeinek ma is borzasztó állapotáig, amely mind az isten nevében szólt és szól.

Boldog az emberiség, hogy egyéb is érdekli a vallásnál, és boldog a felekezet, amelynek oly bölcs papjai vannak, akik az embereket a természetüknél fogva okosan tudják vezérelni, bajukat megelőzve, elhárítva, enyhítve nagyobb intelligenciájuk, műveltségök, elme- és szívbeli nemesebb képzettségük segítségével. És jaj a felekezetnek, amelynek papjai nem akarnak túllátni a parókia falán. Ez az első lépés a vallásos fanatizmus felé, amely a legvéresebb, a legfélelmebb, a legöldöklőbb minden fanatizmusok közt. Még ma is hány ügy a templomi jelvényekkel fedezi céljait, hogy annál biztosabban menjen!

A parókia falán kívül pedig elsősorban kezdődik a *haza!* Sőt a parókia fala, maga a parókia, még az Isten háza is a haza földén áll! s a haza oltalma nélkül nem áll. Minden pap ajkán – Magyarországon ezer év óta – együtt van mindig *Isten és a haza!* Egy magyar pap, akinél ez nincsen meg, úgy is, mint magyar – zugmagyar, papnak is zugpap. Mi a politika? A haza ügye,

a haza sorsa, a haza érdeke. És ez egy nagy felekezetre nézve közömbös, lelkészeinek «utolsó ügye» legyen? És mikor a magyar hazát északon az evangélikus egyház köpenyében pánszlávok, keleten a görögkeleti egyház sekrestyéjéből dákorománok, délen a szerb egyház autonómiájának egyházi jelvényei alatt délszlávok támadják, s e felekezetek lelkesebb papjai védelmére kelnek a hazának, akkor előáll kenetes prédikációjával Szeberényi Lajos Zs. és szidja azokat is, akik hazáját szidják, azokat is, akik hazáját védik és azt mondja, legyetek szentek és hagyjátok az olyan bolondságokat, aminő a – haza! Mintha mondaná: Jertek, evangélikus lelkészek, dugjuk fejünket a homokba, mint a bölcs struccmadár és dicsérjük az Istent. A világ hadd veszködjék! Mi evangélikus papok nem azért vagyunk, hogy híveinket a hazaszeretetre is oktassuk, példát adjunk, belássuk a világot mozgató kérdések értékét, jelentőségét és jó következményeiket biztosítsuk, veszedelmüket elhárítani iparkodjunk azokról, kiknek pásztoraiul kirendeltettünk. Nemzetiségi párt? Magyar hazafi párt? Mit ér nekünk? Hadd marakodjanak. Mi dicsérjük az Istent. Ha győz a magyar állam a harcban, jó. De ha elbukik és itt egy örökösödési háború lesz német és orosz közt, nekünk az is jó. Mi akkor is dicsérni fogjuk az Istent és leszünk vagy németek, vagy muszkák, vagy elpusztulunk más módon és idvezülni fogunk, mert megtettük evangéliumi lelkész-kötelességünket.

Ez az a végeljámborosodásban szenvedő világnézet, mely Szeberényi úrnak a cikkét tollába mondotta. Én ellenben azt mondom neki, hogy egy megvadult pánszlávot többre becsülök tíz ilyen zugmagyarnál, akinek

ítélete egyébaránt már meg van írva a szentírásban: nec calidi, nee frigidi, qui exspuuntur. Akik se hidegek, se melegek és ki fognak köpetni, se a mennynek, se a pokolnak nem kellene. Tisza Kálmán azt mondja az idén nyilvánosan, hogy elhagyná vallását, amikor meggyőződnek, hogy vallása ellenkezésbe jöjjön magyar hazafiságával. 1848-ban minden felekezetben papjainkból siettek lelkes hazafiak a harctérre, kezökben karddal, hazafi kötelességet teljesíteni. Szép volt tőlük s örök emlékezetre méltó. De nagyobb haszonnal gyakorolja hazafiságát a pap a békében, ha lelkére bízott híveit úgy vezeti, úgy neveli, hogy veszedelem idején ne kelljen a magyar hazáért fegyvert fogni még a papnak is.

De hisz épp azt teszem én, gondolja magában Szeberényi úr, midőn atokkal sújtom az izgága harcos feleket és békére, visszavonulásra, Isten kizárólagos szolgálatára intem paptársaimat. Igen, azt teszi Szeberényi úr, amit az tenne, aki a verekedők közé állana prédikálni, vagy amit az tenne, aki a dühöngő tüzet imádsággal akarná oltani. Sorsa lenne amott, hogy az első ütlegeket ő kapná és nem sokáig lenne abban a helyzetben, hogy prédikáljon; emitt, hogy az oltók agyonfecskenéznék, félrelökdösnék, a tűz pedig megpörkölné, Isten pedig, akit dicsér, jóformán – magához venné.

Szeberényi Lajos úrnak fogalma sincsen lelkeszi hivatásáról. A hazát kell megmenteni, ha egyházat meg akarja menteni. A haza sorsán dől el egyháza sorsa. Oly felekezetet, mely az ország érdekei iránt közömbös, ellenségei ellen nem védi magát s a hazát, oly felekezetet az ország nemcsak nem oltalmazhat, de meg sem tűrhet. A háború a pánszlávok ellen nem a *Budapesti Hírlap* találmánya; folyik az egész vonalon,

az állam, a társadalom, a sajtó, az egyesek, mint magánemberek, az evangélikus egyház, mint felekezeti szervezet vesz benne részt. Szeberényi úr utasítja csak el lelkészi önérzetében, mint kizárólag Isten szolgája e harcot magától. De legyen biztos benne, e harc törvényei eltörülhetetlenül az emberi természetbe vannak letéve s manapság bizonyos állomásokon minden ember csak annyit ér, amennyit e harc szolgálatában tenni képes. És egyháza érdekének annyit használ minden evangélikus pap, amennyit a magyar államnak használni tudott; minden tettevel, minden szavával, amellyel e harcban a magyar állam érdeke ellen vét, egyházát károsítja meg, akárha a haza ellenségeit tüzeli, akárha csak a haza hívei tüzét lohasztja. Mert a rést tágítja vele, ami máris a haza érdeke s az evangélikus egyházé közé a haza ellenségei által üttetett.

Ami minket illet: mi a pánszlávokkal egymásra szakadatlanul lövöldözni fogunk. Aki tétlenül közénk áll, akár Istent dicsérni, akár káromkodni, magának tulajdonítsa, ha az első lövések őt érik s meghal, a nélkül, hogy tudná miért. Az a világ, amelyet Szeberényi úr magának óhajt, az a földnek csak oly zugában gondolható, ahol emberek nincsenek. Ott aztán nem lesz se fajharc, se egyéb politikai és érdekharc, ott az örök béke lebeg a kövek felett, amelyeknek Szeberényi úr háborítatlanul fog prédikálhatni. Ott nem lesz, aki panaszával «elterjedt zuglapokat» keressen fel, ott szerkeszthet magának Szeberényi úr egy «korlátolt világlapot», ki is adhatja benne a prédikációit, sőt el is olvashatja.

Hogy ez a háborús világ nem tetszik neki, arról mi nem tehetünk. Végre is nem mi teremtettük se magát,

se törvényeit, melyek által olyanná lett, amilyen. Most már ilyen s ha a lelkész úr nem kíván keserveiben résztvenni, hanem inkább dicséri csendben és biztonságban az Istent, azért mi nem mondunk le a harc minden jogáról, ezek közt arról is, hogy lepuskázzuk, aki szent ügyünk érdekeinek ártalmas, ha evangélikus lelkész, ha katolikus pap, de még ha püspök is.

(1885 aug. 1.)

TÍZ ÉVE!...

Tíz éve, hogy egy koporsóval és koszorúk illatos terhével megrakott kocsisor vonult ki a Kerepesi-úton. A megilletődött nép megszámlálhatatlan ezrei követték a kocsikat, más ezrek utcát, házakat ellepve voltak tanúi a nagy temetésnek. Az ország első emberei: státusférfiak, miniszterek, dúsgazdagok földi értékben és nábobok erkölcsben, a művészet díszei, a szellem zászlósbírói: minden rend és rang, minden osztály és réteg ott volt, árvája, siratója az ország halottjának.

A király és királyné koszorúja ott feküdt a koporsón, képviselőjük gyalog követte a halottas szekeret; a napfényvel meggyújtott lámpasorok gyászfátyollal voltak borítva, a nemzetiszín zászló vidám színeit fekete szövet takarta ... Szép derült téli nap volt, de csakis az vala derült, minden egyéb az elborult gyásznak viselte színeit: így temették el most tíz éve Deák Ferencet.

Hogy rohan az idő utána! Hogy siet, hogy robog el felettünk visszahozhatatlanul. Századunk e nagy és magyar alakjának szavai, élete, példája, alkotásai örökértékű kincse e nemzetnek. De haj, a lázas idő, a kapzsi óra, az ideges kor, amely az ő elköltözését követi, nem kedvez kamatoztatásának. Elásva a drága test, melyben a halhatatlanság számunkra megnyilatkozott, és elásva a gíra, melyet örökül ránhagyott és hamisveretű pénzt hoz forgalomba a méltatlan utód.

A mester elszállt és tanítványai elszéledtek. Az ő lelke nem ihlette meg őket. Egy sem volt köztük, aki átöröklötté volna a lelkét, az ő nagyságának fényében megkáprázott szemek látták csak nagynak a környeztet: a fény eltűnván, eltörpült a látszat is és annyit erővé lett nála nélkül minden, amennyit magában ért. A főruból vásártér lett az ő vezéralakja nélkül, a nemes indulatok, becsvágyak szította harcból nemtelen vetekedés, dísztelen dulakodás. Homer epepeiája helyett az *Iliász* paródiájával kedveskedik a kor . . .

Csodálatos hőse vala ő a békételen, hirtelen és éhes időnek. Ma, midőn a filozófus az élet problémáját úgy állítja föl, mint küzdelmet a létért, mint háborúját minden élőlénynek, minden élőlény ellen: midőn a társadalom hadosztályokra szakad s dúló háborút folytat réteg réteg ellen, osztály osztály ellen, nemzeti hadjáratok átformálják Európa térképét, mikor felekezetek és fajok fegyverkeznek egymás ellen véres gyűlölettel, mikor a had istene oltárán vérzik el a népek jóléte és ereje: ebben a bomlott korban, íme vala egy hőse a nemzetnek, aki történeti nagyjaink sorába nem a karddal, nem nyert csatákkal, nem emberirtó diadalokkal emelkedik, hanem a kibékítés szent és nagy művével. Bölcseség, mérséklet, igazság, hűség, hazaszeretet és önzetlenség valának fegyverei, béke vala a műve!

Nyugalom volt kifejezve súlyos testi alkatában, keze mozdulása könnyű volt és nyughatatlanság nélkül való; szép homloka trónja vala a nyugalomnak, szózata a Duna mélységének méltóságos nyugalmával folyt megáldott ajakáról; lelki egyensúly és nyugalom volt az ereje; szeme nézése biztos, éles és szigorú; mint felhő takarta bozontos szemöldöke, mely alól sújtón csapott

ki a villám, ha ajkán a nemes harag gerjedelme megdördült. Szelfid lélek lakott a szívében, melyet szigorú, de nyugodt és nem változó arc takart. Egy szobor tökéletessége volt megjelenésében, senkit hívebben nem szállíthat az utókorra egy rátermett szobrász nálánál.

Boldog, aki lelkesedésének ifjú éveiben látta és szerette őt. Egy egész életre el van annak látva a szíve szeretnivalóval. Akár szivarfüst-felhőbe burkolva láttad őt vendéglői szerény lakában, mint egy kedélyes Jupitert, jó emberei környezvén őt felhős Olympusán, akár a Városligetben karszékén ülve, ajkán elmés tréfával, akár komor hallgatásba merülve képviselőházi padján, akár egy jámbor vidékit útbaigazítva a nagyvárosban végzendő teendői körül, akár szónokolva ihletett pillanatában fölgerjedt érzelmeinek s alkotó elméjének; otthon, tanácsban, magányban, vagy társaságban példaképed marad, eszményed, visszaemlékezésed dicső, legdicsőbb tárgya és gyermekeidnek irigyelt hírt mondatsz róla késő évek multával is: boldog vagy, mert láttad, éltél vele egyidőben, akkor tehettél – habár kis – szolgálatot a köznek, amikor ő szólított, hogy siessünk megmenteni a hazát.

Egy gyászod van csak miatta, hogy elhanyagolni is láttad, láttad szemét lehunyni, láttad a koporsófüdelet reá borulni és eltemettetését láttad.

Tízszer újult meg az esztendő azóta.

De ezerszer is meg fog még újulni és a magyar élni fog és mindenkor lesz igaz fia, aki így fog róla írni és irigyleni téged és engemet, akik élve láttuk, szavát hallottuk, kezét megfogtuk neki! ...

(1886 jan. 29.)

SZÉKI TELEKI LÁSZLÓ GRÓF.

1861-1886.

Ma éjjel telt be huszonöt éve, hogy a főváros szívében eldőrdült egy lövés és megállította egy nagy szív dobogását. Akik akkor amaz izgalmas idők ifjúsága voltunk, ma deres hajjal javaidőnk túlsó küszöbén állunk, hogy bejussunk az öregség pitvarába. A katasztrófa, amelyben önkeze jól célzott lövésétől az akkori hős elesett, a mi visszaemlékezéseink véres tárgya elsősorban. Amaz idők szereplő emberei másképpen becsülték meg az esetet magokban és más szint adtak neki a nyilvánosság elé. Mert egy politikai öngyilkosság volt az, egy zökkenő hazánknak és fajunknak tühegyére tett sorsában, egy esemény, melynek súlya volt a serpenyőben, amin az ország sorsát mérték az istenek. A politikus ember politikai értéke szerint bánt el e dologgal a világ előtt, bármint vélekedett is régen róla magában. A férfinemzedék – az apák – abban a korban megdöbbenve, megrettent szívvel állott szemben a fordulattal. Csakhamar kikapta mindenik pártja a jelszót, ország szerint gyász-istentiszteletek tartattak minden felekezeti templomban a «vértanúért», ki új áldozata lett a régi üldözésnek. Búcsút járt a világ városról-városra, felekezettől-felekezethez: ma a katolikus plébános, másnap a protestáns lelkész, harmadnap a zsidó rabbi gyászbeszédét hallgattuk aggodalomban vergődő szívvel, «gróf Teleki László requiemén». Sejtések, suttogva tovább-

adott hírek tették fojtóvá a levegőt, bocsátottak sűrű ködöt és felhőt az égre, melynek pedig kiderülését leste az elcsigázott idősb nemzedék.

De mi, az akkori fiatalság, kik szintén ott voltunk a gyász isteni tiszteleteken, mi nem kételkedtünk a dologban, *mi* szentül hittük az ármányt, az öngyilkosság hazudott voltát, elkeseredett lelkesedés szállt meg bennünket és bosszúért kereste szemünk az eget. Mi képzelhetetlen lázban éltünk, forradalmi vágyakkal volt teli a szívünk, gyilkos visszatorlással az elménk, ökölben viseltük fegyvertelen kezünket.

Ki látott akkor a jövőbe?

Valóban senki, senki, Deák Ferenc se, a békülés apostola, aki még 1865-ben is reménytelen volt, ha baráti szívnek önthette ki a szívét.

És már huszonöt éve annak, hogy bennünket az a lövés egy tehetetlen állapotban oly izgalomba lökött hirtelen, minőből kitorés nélkül, azt hinné az ember, kigázolni szinte lehetetlen. De kiláboltunk: a templomi tüntetés elvette tüzünk feleslegét és a többi éppen arra volt elég, hogy hat év múlva megkössük a békealkut.

És azóta, hogy kiterítve feküdt és országos gyásszal sírba tétetett a halott, egy negyed évszázad múlt le rólunk.

A párt, amely egyezkedni nem volt hajlandó, vezérének jelölte volt ki e szkeptikus karaktert. Mondhatni, hogy az ifjúság pártja volt ez, ha sok öszfejű ifjú volt is tömött soraiban. De a *Kegyenc* meghasonlott szívű költőjét egy adott szó kötve tartotta. Sem múltja kötelekeit, sem az adott szóéit eltépni nem tudván, e megláncolt Prometheus, minekutána a kétség kányái,

a kétségbeesés saskeselyűi napokon át tépték volna belső részeit, végre a tragikus alakok végzetes küszöbéhez ért: felragadta a pisztolyt s egy szempillantásban elvégezte magán az örökkévalóság művét.

A zászló, melyet a helyzet kezébe adott, kihullott kezéből és ott feküdt gazdátlanul a ravatalon.

Ekkor kilépett a sorokból egy ruganyos ifjú férfialak. Nyúlánk természetén büszke fejet hordott, élesmetszésű vékony ajka egymásra volt szorítva, homloka fénylett, puha hajától meg nem árnyékolva, nemesen szabott orra vállalkozó kifejezést adott arcának és sugártalan szeme, könnyeden megráncolt külső részeinek fészkében, mintha nem ki a világba, hanem befelé egy más-világba tekintett, ebbe jövőképeit rajzoló tündérmunkáján merengett volna.

E férfiú kilépett a sorból, oda a ravatalhoz és egy merész mozdulattal fölvette az öngyilkos kezéből kihullott zászlót, magasra emelte s vezére lett váratlan a váratlan vezér nélkül maradtak táborának.

E férfiú, mindenki tudja, Tisza Kálmán volt, aki a balközépet vezette tízéves háborújában s aki a kormányt s pártját vezette tízéves békéjében a mai napig.

Hiszi, nem hiszi a világ nekem, de bizony mondom, minden, ami azóta történtek eredménye, Tisza Kálmán műve Magyarországon. Elsőbb negatív értelemben, mert közjogi oppozíciója állandóan «sakk» volt «a királynak», utóbb pozitív irányban, amikor állandóan «matt» a nemzetnek.

(1886 máj. 8.)

SIMOR PRÍMÁS.

Holnap, csütörtökön lesz Magyarország papi hercegének jubiláris napja s az órában, melyben tollat fogunk, hogy az ünneplők karában mi is elmondjuk szólamunkat, országos nevezetességek búcsújáró helye lett a primási székváros, sőt a király maga, kit Isten nevében tizenkilenc évvel ezelőtt magyar primás kent fel és koronázott meg, odament, hogy a primás ünnepére koronája fényét rávetve, tényezője legyen egy ritka eset nagyobb felmagasztalásának.

Ötven éve viseli megáldott fején Simor bíboros pap a szentelt olajat, amellyel pappá kenetett. A fölvelt papi szentségnek ötven éves fordulója teszi az egész haza középpontjává Esztergomot szaladó negyvennyolc órára. Közönségesen is ritka ünnep ez, ritkább, hogy hőse az legyen, ki oly polcon ül, minő a magyar katolikus hierarchia esztergomi trónja.

Minden az Isten adománya a földön, de semmi sem annyira, mint a hosszú élet, mellyel megáldani szereti a Mindenható azokat, akik őt békével szolgálják és cselekedetekkel szeretik. Isten kegyelmének különös kegye a nagy kor, a szép öregség, Szent Péter éveit elérni nemcsak szerencse, hanem dicsőség, Istentől való kitüntetés is és nemcsak közvetlen Szent Péter utódainak, hanem apostolok utódainak általában is.

A jó emberek ünneplésére magában méltó az, aki

egy hosszú élet és-békés öregség szép szerencsáját élvezi. Az ilyet irigység nélkül szeretik az istenek és a magok és mások gyönyörűségére nyújtják meg pályáját hosszúra. Aki pedig pályafutásán nagy polcon állt emberek és intézmények s haza és király szolgálatában s állását nemcsak évekkal, hanem éveit dísszel, fényvel és érdemekkel tetézte, a fényes állásnak több fényt tudott adni, mint amennyit maga vett tőle: az nemzedéke kiválói közt foglal helyet, dísze marad korának és fényessége az osztálynak, melynek jelvényeit viselte.

A látvány, mely Esztergomból elejbénk tárul, ahol a király, miniszter, törvényhozó rend, a közérdek szolgálatának minden ága és a magánszeretet impozáns tömege járul egy papi trón elé, melyen egy a közsorsból *kizárólag erények* erejével kiemelkedett szerény alak ül, mosolygós jósággal, naiv léleknyugalommal, a fényben alázatosan, az alázatban önérzetes lélekkel, mert alázatosága a szívéből táplálkozik és nem számító elméjéből: e látvány a jó emberekre nézve felemelő, mert jó embert ünnepel; a katolikus emberre felemelő, mert egy katolikus főpap erényei az ünneplés tárgya; a magyar emberre nézve felemelő, mert egy történeti intézmény, egy közjogi funkcionárius tekintélye lesz nyertes az által, aki nagy állásában méltó volt állása nagyságához.

Nagy férfiak utóda Simor János, nagyoké, kiknek, noha felekezet szolgálói és buzgó hősei voltak, más felekezetbeli utódok is hódolattal tartoznak, mert állásukban a magyar hazát is szolgálták. Tanácsban, csatában és templomban lettek régi püspökeink a nemzet hősei. Az újabb kor a harcból kizárja őket. Nem megy több Tomori halni a hazáért, Mohács alá,

fényes bandériuma élén. A tanácsban elvárja őket a király s a nemzet; a templom otthonuk, a harccal adósak maradnak-e hát?

Nem maradnak, de nem kard és ágyú a fegyverök, hanem a puszta kéz és a kitárt szív. Mióta püspöki javadalmat élvez, ötödfél milliót költött Simor János ez ország határain belül sebek gyógyítására, a szegénység segedelmére, a tudatlanok tanítására, a művészetek istápolására, az Isten dicsőségére.

Apostoli gondolkozás, apostoli élet, természetes életkedv, istenfélő szív, két adakozó kéz: e tulajdonságok cselekedeteiből van megszöve élete története.

Becsvágya nélkül a szereplésnek, vágya nélkül a hírnek, vágya nélkül a pazar életmód ingereinek, vágya nélkül a népszerűségnek: apostoli missziójának él és ebben meríti ki föladatát. Bizonyára példaképe a papnak, aki milliókat szerez, de nem magának, hanem kegyes célok javára; aki egy mérhetetlen vagyon élvezetében beéri egy szerzetes módjával. Krisztus egyszerűségében él maga; fénnel, pompával csak Isten házát veszi körül és az Isten szolgálatát.

A mai kor gyermeke csodás tüneménynek nézheti ezt és nézhetné Isten közvetlen művének is, ha Istent hívén e kor gyermeke lenne. Mi hódolattal hajlunk meg az evangéliumi erények e ritka és ünneplésre méltó hőse előtt, aki nincs emberi gyengeségek nélkül, de a vallásos erények sokaságától tündöklök. Mi, a mindennapi harc, a létért való küzdelem, az egymást keresztező érdekek bajnokai, nem vallás, nem felekezet, nem osztály, nem párt szolgálatában állva, ha kimerítve látjuk is egy katolikus főpapi ember hivatását Simor János békeszerető és áldásosztó életében: mi a magyar

primási széken ülő alaktól megszoktuk még egyet várni: a haza szorongó érdekeinek *közvetlen* szolgálatát. Simor a politikát kerülte, de nemcsak a pártbelit, a folyó politikai küzdelmekben való tetteleges részvételt kerülte; kerülte ama politikai föladatok szolgálatát is, mely se párthoz, se időhöz, se kormányhoz, se semmi föltételhez kötve nincsen s mely sehol hathatósabban, sikeresebben és áldásosabban nem gyakorolható, mint az egyházban. Ha főpapjaink akarnák, ha Simor János akarná, egy félszázad leforgása alatt Magyarországon a magyarság száma megkétszereződnék . . .

Isten, kinek ő oly kedvére szolgált a magyar primási széken, Te tedd meg nekünk helyette e csodát és áldva legyen a Neved és áldva legyen szeretett szolgád emléke, akit ma Magyarország ünnepel.

(1886 okt. 28.)

LUEGER ÚR BÉCSBEN.

Az olympusi isteneknek, akik tudvalevőleg szeretnek nevetni, kedvök telhetett tegnap a bécsi országgyűlés ama jelenetében, melyről lapunk szombati száma értesítette olvasóinkat. Lueger úr, egy patentált bécsi demokrata állt fel a szószékre s elkeseredett filippikában hívta szövetséges harcra az összes németeket és az összes szlávokat – a magyarok ellen. Lesz itt világháború, ha ötven millió német és hetven millió szláv kirukkol hét millió magyarra. Az eredmény biztos. A szövetségeseket külön támadjuk meg, mielőtt egyesülhetnének és egyenként verjük meg előbb Arnulfot, azután Szvatoplukot és azután benépesítjük Európa keletét egész Ázsiáig és Európa nyugatát egész a Rajnáig magyarokkal. Lueger urat kitömetjük s múzeumba tesszük, gyermekeit pedig beadjuk egy alföldi iskolába, ahol – egy tudós német utazó könyve szerint – különösen két nemzetiség gyermekei tanulnak, úgymint a jogászokéi és a kanászokéi («Jogassen und Ganassen») s reméljük, különb embereket nevelünk belőlük, mint volt az apjuk.

Ennyiből, remélem, senki sem gondolja, hogy haragszunk Lueger úrra tegnapi beszédeért. A németek vagy ellenségeink, vagy nem. Ha nem azok, akkor Lueger úr hiába beszél nekik; ha pedig azok, kompromittálva vannak, amiért nem nekünk van okunk haragudni.

Lueger úr azt indítványozza, hogy «valahára véget vessünk (ők) ezeknek a kiegyezéseknek». Miért? «Mert a magyarok hatvan év óta egyik botrányt a másik után rendezik a birodalmi egység ellen». Való, hogy nekünk a birodalmi egység nem kell és el is követünk ellene mindent, ami tőlünk telik, nem is hatvan év óta, hanem háromszáz év óta. Ebben benne van az is, hogy az osztrák császárságot egy párszor megmentettük ellenségeitől. De ha nem kell a birodalmi egység (ami Luegernek kellene), azért se nagyon bomlunk, ami Lueger úrnak nem kell: a sok kiegyezésért. Ha Lueger úr el tud lenni kiegyezések nélkül, mi is megélünk nélküle. Ebben, hogy mi nem kell, igen hamar megegyezünk és nem is szükséges egymással gorombáskodnunk.

Azonban szerettük volna, ha ez a császári, királyi egységes birodalmi demokrata legalább vizsgálta volna meg, hogy mi szülte ezeket a neki is, nekünk is kelletlen és mégis létező kiegyezéseket.

Látott-e már Lueger úr (és hogyne látott volna, hiszen tükörbe is szokott nézni) egy olyan embert, aki szívesen cserélne ábrázatot egy nálánál szebb legénnyel, ha – lehetne? De hát vannak dolgok, melyek lehetetlenek s ezek közé tartozik az is, hogy minden ember kénytelen a maga fejét viselni, bármi üres is, holta napjáig és nem viselheti a másét.

1848-ban is megkísérelték a birodalmi egységet s akkor (mert ez már a Lueger úr számítása szerinti hatvan esztendőn belül esik), akkor azt a botrányt csináltuk, – nem sikerülvén semmiféle kiegyezés – hogy kivertük innen az egységes birodalmat mindenes-tül, hivatalostul, hadseregestül.

Az egységes német birodalom ránk hozta az egységes

szláv birodalom ármádiáját, mely minket, egy hadjáratban kimerülteket, meg is vert. És uralomba lépett abszolút hatalommal az egységes birodalom; de egy pár hadjáratban megveretvén, silány tizenkét évi sanyargatás után, melyben minden népét részesítette, kezdett recsegni, ropogni eresztékeiben.

Mi akkor a passzív ellentállás botrányát csináltuk, azaz nem avatkoztunk semmibe. És e negáció oly erkölcsi súlyú lett, hogy az egész birodalom követeket küldött hozzánk, hogy béküljünk ki.

És mi ekkor azt a botrányt csináltuk, hogy kijelentettük: kibékülünk, de csak két feltétel alatt; első föltétel, hogy a mi ősi alkotmányunkat nekünk adják vissza; második föltétel, hogy Ausztria népeinek is alkotmányos szabadság adassék és a kibékülést nép csinálja néppel, a király pedig itt, ott meg a császár csak szentesítse.

Ilyen botrányt csináltunk mi és ez volt az első az «örökös kiegyezések» közt és Lueger ma azon a jogn tartja féleszű beszédeit, amelyet mi akkor kiküzdöttünk elődei és maradékaik, tehát Lueger úr számára is.

Mi Lueger úr szerint «se számra, se műveltségre» felül nem múljuk a németet s a szlávot, sőt a különbség közöttünk igen nagy, még pedig a következő: mikor mi abban a helyzetben vagyunk, hogy szolgálatainkért jutalmat kínálnak, akkor mi nemcsak a magunk szabadságát követeljük vissza, hanem az elnyomott osztrák-német és szláv népek számára is szabadságot követelünk; ellenben önök, nagyműveltségű és nagyhatalmú szlávok és németek, birtokában a szabadságnak, melyet mi szereztünk önöknek, e szabadság fegyvereit arra használják, hogy minket szabadságainkból, ha lehet, letelünk föltételeiből is kifosztogatni megkísértsék.

Ez oly nagy műveltség, amelyért Lueger urat és tapsoló barátait megirigyelheti minden kozák hetman és hárembeli eunuch.

Weisloff osztrák képviselő úr a józan ész és a becsületes igazság perszifikációja volt, midőn szembeszállt a korlátoltsággal, mely Lueger úr beszédében tántorogva tombolt. Hogy a csehek vele tomboltak, midőn a mi jó tótjainkat emlegette, az se meg nem lep, se meg nem ijeszt bennünket. Hogy a cseh urakat Lueger úr elragadta, az nem is igen különös. Meg vagyon írva, hogy egy bolond százat csinál. Itt egyelőre csak kettőt csinált, ez oly szerény eredmény, mellyel meg lehetünk elégedve.

Két dologára kellene még Lueger úr beszédének megjegyzést tennünk. Egyik, hogy mi csináljuk a botrányokat s az ők, illetőleg az ő bankáraiak zsebéből vesszük föl érte a fizetést. Az ő bankáraiak nem olyan ostobák, mint Lueger úr – képzeli. Ha pénzt adnak, nem adják kamat nélkül. Egyébaránt egész bankárságuk, egész iparuk azon gyarapodott fel, hogy politikusaik gyarmati helyzetben tudták tartani sok időközön át Magyarországot. Olyan idők voltak ezek, amidőn nem csináltunk «örökös kiegyezéseket». Most más idők vannak s költségünk némileg visszatérül, a sors csak igazságot gyakorol. Meghisszük, hogy az «egységes birodalom» politikai és pénzügyi uzsorásai visszavágyódnak az «örökös kiegyezés» nélküli időkbe; de – mert mi is képzelünk egy kiegyezés nélküli viszonyt – legyen szabad megjegyeznünk, hogy hátrafelé nem megyünk; nem megyünk a *múltba*, hanem, ha már kiegyezések nélkül kívánunk élni, az életmódot majd csak magunk szabjuk meg magunknak, az egységes birodalmat föltétlenül

engedjük át Lueger úrnak és országgyűlési Makkjának.

A másik megjegyzésünk Tisza Kálmánnak demokratikus gúnyral hánytorgatott nagy státusférfiúi mivoltát illeti. Nos, a geszti földesúr nem tartozik Magyarország nagy státusférfiúi közé, sőt, ha jól megnézzük, határainkon kívül nagyobb is a híre, mint itthon magunk között. Azonban Tisza Kálmán egy oly politikus, oly alkotmányos pártvezér, oly miniszterelnök és oly jellem, akinek megmérése Lueger úrnak és egész politikai iskolájának még csak mértéke sincsen. Ha mégis megítéléséhez fog, mértéke nem Tiszát fogja jellemezni, hanem magát Lueger urat. Tisza Kálmán tizenegy év óta kormányozza alkotmányosan Magyarországot, Lueger urat és társait több, mint tizenegy év óta kormányozzák a parlamentben, nem alkotmányosan. Lueger úr és társai otthon nem tudnak semmire se menni. S mikor nem képes megbirkózni a saját kormányával, éppen annyi státusférfiúi számítása van, hogy nekimegy egy szomszéd államnak és kormányának is. Ha már eggyel nem bír, hát úgyis mindegy. Emlékeztet arra a német vándorlólegényre, aki húsz krajcárt költött a kocsmában, holott csak tizenkilenc volt a zsebében. Mit csináljon, gondolja magában, s felkiált: kidobni már úgyis kidobnak, ergo kocsmáros, osztrigát nekem!

(1886 okt. 31.)

AZ AGYAGLÁBÚ.

A Gondviselésnek az egyes nemzetekkel kimutatható céljai vannak. Nincsen olyan kicsi, olyan nagy, hogy alkalmas eszközzé ne lett volna egy-egy időben az Isten kezében, a világ kormányában. Természetes, nagy problémákat, melyek megteremvén az emberi társadalomban, nagygyá lettek, csak nagy és hatalmas népek oldhattak meg. így vitatni lehetne, hogy a római birodalom lett, fejlődött, nőtt és egy testté kapcsolta az akkor ismert világot csak azért, hogy a kereszténység elterjedésének meglegyenek a föltételei. Latin lett és római s csak úgy lehetett «közönséges», a római birodalom erre volt eszköz a Gondviselés számításaiban.

És minden időnek megvannak a maga kisebb-nagyobb problémái s minden időben kereshetjük a népek sorában a hivatott, avagy a hivatottság nélkül vállalkozó eszközt.

Itt van a szláv kérdés, amely már számos évtizedek óta lidércként nyomja Európa léleketét. Oly megrettenthetetlen szellemek, minők a nagy Napoleon vala, vésztyjósító nyilatkozatok alternatívájába fonták az agyaglábú kolosszust. Napjainkban éppenséggel akuttá lett a kérdés, nemcsak a pánszláv pártok agresszív politikájától, hanem a nem-orosz szláv törzseknek téli álomból ébredt becsvágyától és törekvéseitől is. A szláv szolidaritás dogma, a szláv testvériség program, a

szláv eszme zászló. Zaját folyton halljuk, szelét folyton érezzük, lovagjaival anyagi és szellemi háborút folytatunk: fölösleges-e, ha egyszer-egyszer akadémice is foglalkozunk vele?

Nem fogunk nagyon elvontan okoskodni, sőt iparkodunk mentül gyakorlatibban fejtegetni a kérdést.

Természetesen a feladatunk ez: szemébe nézni tárgyunknak, a rémnek; megvizsgálni fegyvereit, megkeresni célját, méltatni hasznát s megtekinteni jelen állapotát.

A szláv rajongóknak és a szláv despotáknak egy cél ül a fejében: egyesíteni a szláv fajokat egy világtörténeti misszió számára. És a szláv tömegek s akiket ezek fölszívnek, valóban oly anyagi erőt adnak, amely ebbeli minőségében – mint tömeg – csakugyan alkalmas a legnagyobb problémák megoldásának emberirtó harcára. Új meg új, másokat és egymást fölemésztő milliókat küldhet a harcra kifogyhatatlanul. Nem is kell egyéb, mint megtalálni a problémát és hozzá mérni a néphez.

Minő problémája van a mi vén Európánknak, amelynek megoldására egy teremő erejű hősre van szüksége egyik népe képében? A felelet könnyű: a szociális probléma, serdülő óriásfia az óriás apának, a francia forradalomnak, amely (mint nagy Kristóf) a vállán hozta a Eajna gázlóin át, megoldva számunkra a politikai szabadság problémáját. Ez a nagy föladat, melytől vajúdik Európa, melytől betegek az államok, inognak trónok, reszketnek egyesek és osztályok s melyre a közelgő százados fordulón várjuk a mentő cselekedeteket.

Melyik nép, melyik faj az, mely e forradalmat ki-

küzdi? Mert az lesz ez időszaknak a hőse és senki más. Abban újhodik meg a vér, abban támad föl az ifjúság hatalma és a hódítóerő, mint ahogy az utolsó Lajosok anyagilag és erkölcsileg tönkrement és kimerült nemzetéből a forradalmon keresztül vérben úszva és véren ittasulva föltámadt, szinte kimeríthetetlen erőre támadt föl a francia.

Van-e valószínűség abban, hogy Európa ilyenét megváltása egy oly nemzet műve lehessen, mely politikai és társadalmi életében teljesen illetlen Európa intézményeitől? A valószínűség erre igen kevés; de mint-hogy egy esetleg életre támadt nép erőszakosságainak vége meg nem látható, a dolog kizárva nincsen. Mégis egy bizonyosan állítható, az, hogy a pánszlávizmus eszméi, céljai és fegyverei nem azok, amelyeknek formái közt és alkotásaiban Európának égető kérdése, a szociális probléma megoldására juttatható. A pánszlávizmus tehát nem kedvező iránya Európa szükségeseinek, sőt éppenséggel ellenséges áramlat vele szemben. Fegyverei ez iránynak elvetemedettek, rombolók, erkölcstelenek, a népek összetartozandóságát megbontok, a haza fogalmával összeférhetetlenek, a polgári erényekre vészesek: a hűség helyébe árulást vet, a hit helyébe kétséget, a becsület helyébe hazugságot. Pénzen vásárol erkölcsi értékeket és az agyba álmoképeket ültet kigyomlált konkrét fogalmak és történeti tények helyébe. Célja egy hazugság, mert fogalma – pánszláv – képtelenség. Lehet pánorosz, lehet pánceh, pánhorvát, de pánszláv nem lehet, mert ennek a lehetőségét kizárja az emberi természet, mely szerint a nagy hal megeszi a kis halat. Ha nézzük mai állapotát a szláv népeknek, melyek a nagy eszme

valósításán fáradnak, az eszme képtelenségét máris demonstrálva látjuk: minden szláv nemzet kebelében a vezérpárt oroszellenes. A cseh csak addig pánszláv, amíg a német nem engedi meg neki, hogy cseh legyen, Horvátországban az eszeveszettek kis pártja pánszláv s azonkívül ott szerb és horvát egymással versenyez, egyik se annyira szláv, hogy egymást jobban szeresse, mint magát. Szerbia elszakadt a régi pártfogójától, Bulgária pedig élet-halálharcot folytat ellene. Csak, ahol állami önállóság nélkül való szláv töredékek vannak, ott tartja fönnt magát haszonleső izgatók és naivabb rajongók munkájából a pánszláv propaganda. Mily zendülések, mézszárlások, forradalmak, mily felfordulások világa, következnek be ez elemek közt abban a pillanatban, amelyben külsőleg megalapítatnék a szláv egység! Ezt ennyiből is láthatni. Hát ha még egy tekintetet vetünk a vezérnép, az orosz állapotára! Az orosz zsarnokság egy nagy éjszaka, melynek rémes sötétségébe európai szem alig hatol. Csak mikor a politikai elitéltek tömegein megcsördül a lánc, a szibériai hómezőkön; mikor az Ural ólombányáinak sorvadó áldozataitól egy panaszos dalt hoz el az északi szél; csak mikor a téli ködön át az akasztófák erdeinek szélrajzai csillannak át s mikor a Nevszky prospekten elrobban a bomba; akkor kapjuk jelét annak, hogy e büszke, e félelmes hatalom, Európa nyugalmanak e rémes álma, a fenyegető rém, a pánszláv popánc, kimeríthetetlen tömegei a cári mindenhatóságnak, ez a legenda a jövő nemzetéről, Európa megváltójáról, Európa veszedelméről; ez egy félelmesen fölrakott óriási épület, amely azonban belül korhadt és rothadt, szű- és féregette alkotmány, mely nem veszedelmesebb

egyelőre másnak, mint akik benne laknak. Kegyencek, udvaroncok, naplopók, ingyenélők, hatalmaskodók, bitorlók, hazugok, sikkasztók, pánszlávok, nihilisták folytatnak egymás ellen rémes hadjáratot sötét folyosóin és borzalmas útvesztőin egy tehetetlen, műveletlen nép költségeire. Egy-egy oszlop bedülésének dübörgését gyakorta halljuk idáig; az oszlop ledöntőinek szerencsétlenéit látjuk a cári törvényszékek körmei közt, majd a cári akasztófák szegein. Egyszer csak látni fogjuk az egész épület leszakadását és látni fogunk mást is lógni az akasztófán, nemcsak nihilistát, első-sorban látni fogjuk a pánszláv eszmét is.

Európa problémáinak megoldásához az orosz nép nem alkalmas eszköz a Gondviselés kezében. Mert a népének Európa szükségéről fogalma sincs; a hivatalos Oroszország pedig Európának csak bűneit ismeri. Aki erényeit ismeri, az kényszermunkán, vagy számkivetésben tengeti életét. Európa nagy válságnak megy eléje; Oroszország maga külön katasztrófák áldozata lesz. Ez két probléma, egyiknek a másikhoz nincsen köze és vagy száz évig, ha a cári hatalom megtöretett, nem is lesz. Mi lesz azután, azt száz év múlva utódom a *Budapesti Hírlap*-ban van hivatva megírni.

(1887 márc. 19.)

JÚNIUS NYOLCADIKA

Mikor azt mondom, hogy június nyolcadika, akkor nem a holnapi napra gondolok, hanem a húsz év előttire, az 1867-ikire, amelynek minden pompáját láttam, minden izgalmát élveztem, minden reményét szívemben hordottam. Az abszolút korszakban iskolázott nemzedék tagja vagyok. Az 1848-at csak annyiban éltem át, amennyiben honvédek átvonulását láttam falunkon. Elfogott horvátokat láttam egy csűrbe zárva főtt krumplit enni s szakadatlanul katonásdit játszottam gyermek-pajtásaimmal. Utóbb mentem iskolára, ahol egyszer reggel azt mondta a tanító, hogy mától fogva mindent németül kell tanulni. Láttam a becirkereket, a hegyes sisakú zsandárokat, a Bach-huszárokat zöld formaruhájukban, az 1860-iki ébredést, melyben ránk nézve az volt a legérdekesebb, hogy a forradalomról álmodtunk s mikor a jó bencés tanárok kiszólitottak a táblához, egy aritmetikai formulát dedukálni, úgy csörgött csizmánkon a sarkantyú, mint tíz évvel azelőtt a mártírokon a lánc. Emlékezem az 1859-iki olasz háborúra, az első restaurációra, melynek mozgalmaiban már részt vettem, az első követválasztásra, Palóczi halálára, Teleki László öngyilkosságára, a provizóriumra, az 1866-iki háborúra, melynek olasz részében odavesztett egy testvéröcsém, akiért bosszút állni vártam északról Klapkát.

Klapka nem jött-, de jött a kiegyezés, melyet a haza bölcse csinált. Én ekkor magamba szálltam: ha ő tud hinni, nekem illik. És 1866-ban némi irodalmi névre tevén szert, 1867-ben a Pesti Napló dolgozótársa lettem, nemsokkal a koronázás előtt. Így vagyunk hárman húsz esztendősek: a kiegyezés, a koronázás, meg az én zszurnalisztaságom.

Ne csodáld, nemesszívű olvasó, bármely iránynak légy is híve, bármilyenek is meggyőződéseid, ha ezek így lévén, én a holnapi dátum előtt némi megilletődéssel megállok.

Én ifjan, a nemzet megifjodva, mindenki tele reménnyel és ünnepi hangulattal: úgy virradtunk meg június nyolcadikára. A pompa az utcákon járt, a lelkesedés a felhőkig ért. Ezren és ezren hittük, hogy megvirradt a magyarra, egy új jövő, egy új ezer év küszöbén lépünk át, gazdát cseréltünk léleekben: szolgaság volt eddig állapotunk, szabadság, még pedig magyar, lett lelkünknek ura azon a napon. Királyunkat meghordoztuk fővárosunkban, Szent István koronáját fejére, palástját vállára tettük, körülötte csoportban láttuk, ami dísz, előkelősége; születésben, állásban, vagyonban, érdemben, tudásban jelese volt a nemzetnek. Hogyne dobogott volna a szívünk, hogyne sírtunk, hogyne ujjongtunk volna lelki örömünkben.

Nincs veszve bármi sors alatt,
Ki el nem csüggedett!

Igaza volt a költőnek: a megújuló tavasszal mi is feltámadtunk, újra élt a haza és gyermekeié lett az ország. A tér szabad, a pálya nyitva, a legszebb cél kitűzve volt. A király esküt tett az alkotmányra, villogó

karddal fenyegette meg a koronázó dombon a világ négy tája felé vágva a magyar ellenségeit. A börtönök ajtajai megnyíltak, a szívek nem maradhattak csukódva. Szép, lélekemelő nap volt az, melyen milliók lelkesedtek, férfiak sírtak, egy honszerető nemzet diadalmenetet tartott erkölcsével nyert győzelem után! Egy király tartott diadalmenetet saját magán nyert győzelem után! Az ideális, önzetlen hazaszeretetnek, amilyen az ifjaké általában, az öregebbeké kisebb részben, – az illúziókkal, a történelem példáin tanult becsvággal, önfeláldozó odaadással teljes hazaszeretetnek ilyen ünnepe nem sok van a nemzetek életében, mint volt a magyaré, midőn Ausztriának alkotmányt adott és királyát meghódította a maga alkotmánya számára. Ez volt a június nyolcadika húsz évvel ezelőtt.

És ma, húsz évvel a koronázás után?

A királynak megadatott az isteni gondviselés által megérnie és meglátnia, hogy önkényének minden hatalma kimerült tíz évi kísérletekben; ellenben fényét, nemzetségét, koronáját az alkotmányos szabadság immár húsz éve őrzi, fenntartja és gyarapítja. Csapások, próbák, kísértések nélkül nem volt a húsz esztendő, de csapás, próba és kísértés mindig inkább közelebb hozta a fejedelmet és nemzetet, mint annakelőtte, jó és rossz nem természete szerint volt jó vagy rossz, hanem a szerint, amint leláncolt érzelmeinknek, üldözött vágyainknak, elfojtott érzületünknek tett szolgálatot.

Csodás érzés fog el bennünket, ha körülnézve a fórumon, keressük azokat és nem találjuk, akik a királyival a nemzet nevében kibékülve, a nemzetnek sorsa fordulóját és ünnepét készítették.

Ama hősök immár nincsenek!

Valamint a 48-iki névtelen hősöknek csak rokkantjai lézengenek már közöttünk, azonképpen az 1867-iki ki-egyezés nagynevű hőseinek is csak megtört maradványait látjuk méla rezignációval fogyasztani napjaikat. Bol-dogok, akik közülök sírba tértek s átadottak a nemzeti kegyeletnek. Akik élnek, árnyak.

Azonban művük él és csodálatos módon azoknak ju-tott gazdag örökségképpen, akik a nevezetes júniusi nap ama pompáját nem azzal a lélekkel nézték, mely enge-met még e sorok írásakor is, húsz év múltán is eltölt. Deák Ferenc és nagy társai művét átvették azok, akik nem voltak elég erősek hitben arra, hogy a nagy-nak dolgotársaivá szegődjenek, de gyengébbek is voltak, semhogy a nagy mű keletkezését megakadályozhatták volna. Ma ők az 1867-iki alkotás urai. A lefolyt húsz esztendőből tizenkettő az övék és e pillanatban indul-nak csatába, hogy a tizenkettőhöz további ötöt maguk-nak biztosítsanak.

Minő húsz esztendő ez a nemzetre nézve? ... Külső és belső csapások, hibák és félszeg alkotások sorozata. Június 8-ikának illúziói, szárnyas reményei megtépve, rongyolva hevernek szerteszéjjel. Csüggedés, fáradtság, közömbösség vesz erőt a népen. Gazdasági és erkölcsi válságok dúlnak az egyes háztartásokban és az álla-mében.

Honnan van ez oly fölemelkedés után? Tán éppen onnan-e, hogy a fölemelkedés volt oly fenomenális, kimerítő; a várakozás és remény nagyobb, mint meny-nyinek emberi erő megfelelni képes? Lehet, de nem valószínű.

Hitem szerint onnan van, hogy a nagy illúziók, a nemesebb és – ha ellenmondásosnak látszik is a kifeje-

zés: a *realisabb* illúziókkal szemben, melyek az országot újra megalkották, nagy volt a hitetlenség, a szkepszis pártja. E hitetlenség, e negáció nem tudta megakadályozni a teremtést, de átalkodottságával utóbb dekomponálta életerőit, hatalmába kerítette a művet magát, azonban hit nélkül látta keletkezését, hit nélkül vette birtokába, hit nélkül ül benne, és meg vagyon írva, hogy hit nélkül üdvözülni nem lehet. Ez a hideg, hitetlen szellem, amely felettünk húsz év óta lebeg, ez a húsz esztendő a terméketlenségnek, az alkotó szellem nélkül való meddőségnek az oka, lankasztó, kimerítő forrása. A pók ül a kész hálóban, elfogja a legyet, ha arra repül, ha nem repül, nem fogja; meg-megreperálja a hálóját, ha kiszakad, de a légyfogásnál többre nem gondol, többre nem számít és így múlnak le róla a napok. Lelket, hitet, illúziókat adjatok, célokat mutogassatok, valamit abból a szellemből, mely húsz évvel ezelőtt Budapest népes utcáin gyönyörködött az Isten egében, saját pompájában és a nemzet lelkesedésében.

(1887 jún. S.)

CSÁKY ALBIN GRÓF.

Csáky Albin gróf, ki annyi, mintha már ki volna (s tán már ki is van) nevezve közoktatási miniszterré, aránylag fiatal ember, – mindössze 47 éves – és hét gyermek atyja. Engedtessek meg nekem, hogy ez utóbbi kvalifikációjában találjam abbeli tulajdonságai közt, melyek őt a kérdéses tárca betöltésére hivatottá teszik, a legelsőrendűt. Készségének a közpályára sokszor adta tanúbizonyságát; érdeklődése a közdolgozók iránt nem egyszer kedvesen tűnt ki. Ahol ehhez hét gyermek nevelésének a gondja járul, oda még csak egy kell, hogy kitűnő miniszterét adja a köznevelésnek: a szakbeli becsvágy.

Ez, persze, nem tudom, megvan-e benne. Ha nincs meg, nagy szerencsétlenség, de csodálni nem lehet, egy korban, melyben mindenki mindenre vállalkozik és melyben az illetékes hatalmak csak nagyon elvétve keresik az állásra az embert, hanem rendszerint az emberek számára az állást, elannyira, hogy az állások, a hivatalok formálisan gyártatnak, kormány és törvényhozás által, hogy a nagy kereslet némileg kielégíttessék.

Az tehát rám nézve a fődolog, hogy az új miniszterben megvan-e tárcájának a becsvágya. Magabeszállásának perceiben meglebbent-e ajkain ez a sóhaj: mit lehetne tenni ez országban (és -ból), ha az ember szabadon költekezhetnék a közoktatás tárcájának mérhetetlen kincseiből!

És mikor én ide terelem vissza a kérdést, nem juthat eszembe azokról a kicsinységekről elmélkedni, hogy liberális-e vagy konzervatív a gróf úr az ő nézeteiben; hajlik-e a papi befolyás alá vagy nem hajlik s több effélét. Én egészen más kérdéseket szeretnék feszegetni.

Én azt kérdezném tőle: miképpen neveli hét gyermekét? Otthon-e, vagy az iskolában? Ha otthon, miért nem az iskolában? Ha otthon: német gouvernante-ok vagy francia bonne-ok által-e? Egy jó apa bizonyosan meghányta, megvetette e kérdéseket, latba vetette a nyilvános nevelés és a magánoktatás hátrányait és előnyeit s oly műveltség mellett, minő a Csáky Albin grófé, kész programmal tud szolgálni, az egyikről is, a másiktól is.

Azután kérdezném: észrevette-e, hogy Magyarországnak nyolc minisztere van és a nyolc közül alig egy bír magyar irodalmi műveltséggel? Alig egy tud helyesen, korrektül magyarul írni? Alig egynek van sejtelve a nyelv törvényeiről és esztétikájáról és alig egynek tudomása mozgalmairól és küzdelmeiről?

Azután kérdezném: szokott-e magyar hírlapokat és könyveket olvasni s – amennyiben kénytelen vagyok róla föltenni, hogy mint főispán, járatta legalább a *Nemzet*-et: észrevette-e azt a borzasztó barbár nyelvet, amelyen e lap a maga félhivatalos tisztét végzi? És észrevette-e, ha a többi lapokat is olvassa, hogy többé-kevésbé mindnyájan épp oly kannibáli módon sanyargatjuk édesanyánkat, édes nyelvünket, mint ahogy a *Nemzet* sanyargatja?

Azután kérdezném: elkerülte-e figyelmét az a kócos, parlagi, hánya-veti, lompos és tudatlan mód, amellyel törvényhozóink, bíráink, közigazgatásunk és minden-

féle közhatóságaink, továbbá ügyvédek és egyéb «értelmiségünk» akár mikor írnak, akár mikor szónokolnak, anyanyelvünk gyöngéd, nemes, finom és eredeti szervezetében gazognak?

Azután kérdezném: tudomásul vette-e azt a harcot, melyet néhány tudósunk a nyelv érdekében megindított és példátlan erővel, nem közönséges önfeláldozással és megfelelő zsenivel a tömeg tunyasága és még inkább az elműveltek konoksága és megrögzöttsége ellen folytat? És feltűnt-e neki, hogy e fárasztó harc, mely félkezével alkot, félkezével a modern barbárokat riogatja, mert hátráltatják munkáját; mely óriási anyagot gyűjt és amint gyűjti, egyszersmind föl is dolgozza hasznosan; feltűnt-e neki, hogy e rengeteg munkásság aránylag mily parányi eredménnyel dicsekedhetik. Olvasta-e, teszem azt, hogy a történeti szótárra, amely korszakos vállalat nyelvünk öntudatos művelésének történetében, az egész hazában eddigelé csak három ember mutatkozott kíváncsinak, azaz csak három ember fizetett reá elő, hogy tanulságait értékesítse.

Mind e kérdéseket, melyeket teszek s melyekhez hasonlókat még többet is tehetnék, nem másért írom ide, hanem azért, mert ezekben látom eddigi összes közoktatásunk eredményét: egy óriási tudatlanságban és műveletlenségben saját anyanyelvünk körül és ennél fogva az iránta való érdeklődés teljes hiányában.

Már most e bajon, nekem e nagy keservemen, túltenném magamat, ha nem is szívesen, egy esetben: abban az esetben, ha ebbeli tudatlanságunkért kárpótoltatnánk azzal, hogy a nemzedékek, bárha magyarul nem is tudnak helyesen, de egyébként alapos tudással,

nagy készültséggel, kiváló jellemmel és életrevalósággal kerülnének ki iskoláinkból.

E helyett mit tapasztalunk?

Általánosságban, mely a tanulóknak legalább kilencven százaléka áll, azt, hogy egy ismeret-erőszakoló rendszer bilincseiben testileg, erkölcsileg és szellemileg kiszarolt, elcsigázott, majdnem életunt, de a tanulást föltétlenül megunt, lélekben kifáradt ifjúság bocsájtatik a felsőbb iskolák rendelkezésére mint «érett» gyümölcse az előző nemzedéknek. De ez «érett» csak azt jelenti, hogy belül férges, kívül megsárgult és az egyetemi éveket mint a szabad henyélés éveit üdvözli az új nemzedék, ahol kilenc hónapon át kedvteléseit és a katalógus-olvasás után jár, a tizedikben magát keresztre feszíti néhány borzalmas nyelven megírott könyvvel, hogy a köteles vizsgát «levágja».

Mit nem lehetne itt tenni egy becsvágyó embernek, kezében a közoktatásügyi tárcával!

És ha még szemlét tartunk a csapaton, amely az egyetemeket elhagyja! Az az óriási protekcionális hálózat, amely közéletünket beteríti, melyhez minden főispán, minden képviselő, minden névvel és befolyással bíró ember sodorja a szálakat s melyet minden iskolát végzett fiatal ember megrohan, hogy ott, ahol, akárhol megakadjon – nem szak- és becsvágy, hanem fizetés szerint! Mert nem tér, nem munka, nem hivatás kell a mi törekvő nemzedékeinknek, hanem állás, bárminő; hivatal, akármilyen és fizetés, mentül több.

És ez mind a kultuszminiszter szakmájába vág!

De csoda-e, ha a fiatalság ilyen? Melyik tudós vagy diplomatikus pálya az, amely tűrhető célhoz juttatja adeptusait, nagyobb mérvű protekció nélkül ifjúsága-

nak teljes elpocsékolása előtt? Oly fárasztó, hosszú, körülményes, akadémikus minden pálya, hogy fáradtan, unottan, kimerülve, inkább a pihenés, mint a munka vágyával van eltelve aki valahára odaér. Mire a családalapításra gondolhatna, saját emberségéből, – az egyetlen érdemes és kívánatos cél az életben – akkorra megunta az asszonyokat és az életet egyaránt, már csak a pénzt és a kényelmet óhajtja s nem házasodni vágyik, hanem partiét csinálni.

Es ez mind a kultuszminiszter szakmájába vág!

Az istenben boldogult Trefort, kiről annyi jó és szép dolog méltán mondható, nem volt az az ember, aki ezen fordított volna. Soha senki nálánál mozgékonyabb nem volt, senki több jóakarattal teli nálánál nem volt. De Trefortot hínárba vitte múltja. Ő egy olyan kor gyermeke volt, amelynek dogmája vala: hazánkat ellátni európai intéciókkal, európai műveltséggel. Ő tehát késő öregségéig megtartotta abbeli buzgóságát, amibe fiatalon beleélte magát. Egy esztendőt se eresztett el a nélkül, hogy ki ne szaladjon most Párizsba, majd Londonba, egyszer Berlinbe, máskor Eómába s amit ott lát az iskolában, tanulón, polgáron, úron, azt felkapta, itthon szónoklatban és levélben ajánlgatta. Ha e helyett eljárt volna Brassóba, Szebenbe, Debrecenbe, Szegedre, Aradra, Temesvárra s ott tanulmányozta volna a viszonyokat, onnan szedte volna benyomásait; ha megfigyelése tárgyává nem a franciát, angolt ós németet teszi, hanem e haza külön-külön viszonyait: talált volna több intézkedni valót temérdek meddő tanácsa helyébe, melyeket kívülről hozott, választóinak elmondott, előkelő férfiakhoz intézett levélkében megírt.

Az itthon itt szunnyadó, ott parlagon fekvő, amott meg-megmozduló erők feltámasztása, természetes fejlesztése, táplálása és megnövése legyen a magyar miniszter mindennapi dolga. A haladás, a fejlődés tényezőit itthon kell találni és megeleveníteni; ez az áldásos munka, nem pedig a külföld erkölcsait hánytorgatni és erényképpen ajánlgatni. Minden erény magva megvan itt, azt kell megcsiráztatni; ami nincs meg, azt importálni alig lehet, legkevesbbé addig, míg a magunkéi is szunnyadnak. Minden csak természetesen, saját föltételeiből fejlődik; fogalmazókat, titkárokat, még miniszteri tanácsosokat, sőt államtitkárt is lehet valahová beprotezsálni, erkölcsöt beprotezsálni egy miniszter legszenvedélyesebb jóakarata sem képes, azt a meglévő diszpozíciókból kell megnevelni . . .

Mi hát a feladata a közoktatási miniszternek?

Első a nemzeti és irodalmi nevelés. Egy forradalmi feladat vár itt arra, akinek becsvágya, hogy az ifjúságban megmentse a hazát.

Kétféle iskolát kell teremteni. Az egyik a kisebb polgári élet számára lássa el a fiatalságot a szükséges ismeretekkel szakok szerint. Mesterember, boltos, kisgazda itt növekszik és 15-16 éves korában átadható hivatásának. Ezek a praktikus iskolák, azok számára, akik csak rövid ideig tanulhatnak.

A másik iskola az értelmiség pályáira előkészítő nemzeti iskola. Itt a fősúly az irodalmi nevelésen, az elme, a lélek és test fejlesztésén fekszik. Nem az ismeretek tömegével kell lelket és testet előlni, hanem mindkettőben az élet és tanulás kedvét fenntartani, fokozni. Ha a test erős, a szellem pedig fogékony és éles, a tudásra, szomjas s tanulni megtanult: akkor min-

den fiatal ember, ki nem merülve, el nem csigázva, hanem frissen és ruganyosan lépven az egyetemek, akadémiák és egyéb felső iskolák küszöbére, könnyen, játszva elsajátítja bármely szakma tudnivalóit rövid idő alatt.

A mostani szánandó nemzedék magyar dajkája kezéből, még mielőtt jól beszélni megtanult volna, a selmeci vagy szepeességi német leány, ha nem éppenséggel a németországi gouvernante gyilkos kezére adatik s ez depraválja magyar nyelvérzékét azon frissen, ahogy az anyja tejével beszívta. Innen az iskolába kerül s már a harmadik osztályban a «köteles» német nyelv várokozik reá, hogy végig kísérje a gimnáziumon, ahol mellette latinul, görögül és franciául is muszáj tanulnia. Az általános, el nem tagadható, gyalázatos eredmény az, hogy se németül, se franciául, se latinul, se görögül meg nem tanul, ellenben magyar nyelvével oda jut, ahol ma mindnyájan vagyunk, miniszterestül, újságíróstul, képviselőstül, ügyvédestül együtt, egy szánandó, barbár állapotba tehát.

Nemzeti nevelésnek nevezem a nevelést, saját klaszszikus íróinkon és a régi remekék megfelelő fordításán való nevelését az ifjúságnak. Egy fiatalember se tehessen érettségi vizsgát, aki testileg nem kész katona és akinek a magyar irodalom nagy művei a kisujjában nincsenek, aki korrekte fogalmazni és aki rögtönözve is bármely témáról beszélni nem tud. Ez nyílt elmét, fogékony szívet, egészséges testet ad és képessé teszi emberét arra, hogy ismeret dolgában rövid idő alatt mindazt megszerezze egy hivatásos stúdium akadémiáján, amire szüksége van e hivatás körében. Hozzá megtartja elméjét, szívet és testét oly épségben, hogy

pályáján rohamosan emelkedhetik és győztesen ostromolhatja akadályait.

Nem egy cikk meríti ki e gondolatokat, ha még oly hosszú is. Nem egy nap hozza létre e tervet, ha még oly ragyogó is. Nem egy ember valósítja meg, ha még oly nagy és még oly lelkes is. De fundamentumát egy hivatásos és becsvágyó közoktatási miniszter teszi le s vele a honalapítók halhatatlan sorába lépend.

(1888 szept. 22.)

DEÁK FERENC.

Most, mikor az illetékes tényezők azon tanakodnak, mit véssenek kőbe a Deák-mauzóleum márvány lapjain történetünknek e nevezetes és párjanélküli alakjáról: – most jelenik meg harmadik kötete a munkának, amely az ő monumentuma lesz «aere perennius». Ércnél és kőnél maradandóbb. A tudás és jellem nagy hatalmát hirdeti a világnak *Deák Ferenc beszédeinek* harmadik kötete, mely ma hagyta el a sajtót, szerkesztve Kónyi Manó szorgalma és szíve által s mely felöleli időben az 1861 elejétől az 1866 nyaráig való kort. Benne vannak a felirati remek, a beszédek, a húsvéti cikk, a közös ügyekről folyó bizottsági tanácskozások kor- és munkatársak töredékes följegyzéseinek képében, maga a bizottsági munkálat, minden hozzáférhető szava és nyilatkozata Deáknak és az akkor mondottakból és történetekből annyi, amennyi alkalmas arra, hogy világosságot vagy színt vessen a könyv főtartalmára: arra, amit Deák elmondott vagy megírt.

kiadattak s amely sajtóságos, oly érdekes s amely érdekes, oly tanulságos. így egyike a legbecsesebbeknek is.

Amint olvasom, Deáknak gigantikus szobra emelkedik fel előttem; látom nőni, fejlődni, kidomborodni s megélevenedni az óriás alakot. Egy nagy embert egész teljességében: nagy tudással, nagy elmével, nagy

szívvel nagy föladata szolgálatában. És látom a szobor talapzatára vésvé vonásait azoknak, akik körülötte sűrögték. Ez egyszermind az arányt is közte és kortársai közt. Így dolgozik az ember képzelete, amíg elméjét és szívét a könyv lebilincseli.

Deák 1861-ben lépett népszerűségének ama magaslatára, minőre hasonló fegyverekkel sem előtte, sem utána magát senki föl nem küzdötte. Törvény tudás, igazságosság, méltányosság voltak politikai szereplésének alapjai. Törvényeinket és históriánkat senki sem tudta jobban, mint ő; senki sem tudott ig sósabb lenni, senki méltányosabb, mint ő, aki magának semmit sem kívánt, mint azt, hogy igazságos legyen. Az 1861-iki országgyűlés összegyűlt az érzelmek, gondolkozás és remények nemes káoszával. Egy alkotóerejű szellem kellett, amely azt mondja: legyen világosság. A lelkek zavara először is a formák deszkaszaláéhoz kapott, hogy a halálos hajótörés után úszni legyen képes. E forma volt a «fölrirat és határozat» kérdése. A szellemek hangulata az utóbbiaknak adott többséget, vezérok Teleki László volt, majd Tisza Kálmán. Deák elkészítette feliratát, Tisza elkészítette határozatát. S midőn mindkét okmány egy tanácskozásban felolvastatott, Tisza eldobta a magáét s fölemelte a Deákét. Azonban nem a fejére tette, hogy azzal is magasabbra emeltessék, hanem reá állt, hogy ő legyen annyival nagyobb, vagyis elfogadta a Deáké *tartalmát*, de ragaszkodott a maga *formájához*, a határozathoz. Lelkes honfiak buzgalma juttatta diadalra a felirati formát is s ezzel lépett fel Deák a népszerűség ama magasságára, amelynek talapzata egy osztatlan nemzet válla vala.

Miben rejlik e fölrirat ellenállhatatlan hatalma?

Abban, hogy a kaotikus lelkekbe, mint egy teremtő szó, világosságot vitt. Eszmét és megfelelő szókat adott a nemzetnek s ezentúl mindenki tudta, mit akarjon, mely istent imádjon. A szó szoros értelmében formulázta a kétségbeejtő helyzetnek alkalmas vezéreszméit. A jogfolytonosság, az 1848 elismerése a nemzet számára, a pragmatika szankció a dinasztia számára: ez volt Deák programjának két megdönthetetlen sarkköve. Leírhatatlan a hatás, melyet Deák Ferenc második felirata tett. A nemzetnek e két – 1861-ben kelt – okmány valóságos bibliája lett. Tisza Kálmán azt mondta, midőn e második feliratnál már a forma kérdését is elejtette, hogy «a főlíratban erős meggyőződésem, legszentebb elveimet, egész lelkemet titkos sejtelméig kifejezve találok!» Amit közéletünk mai providenciális vezére csak «lelkében sejtett», annak Deák Ferenc egyszerű, világos, döntő szókat tudott adni. E szókat Bemáth Zsigmond, határozati párti ember, «angyali tollal» írottaknak mondotta s indítványozta egyhangú elfogadásukat. A Ház elnöke pedig így szólt: «Kimondom tehát a tisztelt Háznak azon határozatát, miszerint ezen főlírat javaslat, mely nem csupán e Háznak, hanem az összes magyar nemzetnek közérzelmeit, közkívánatait és közóhajtását fejezi ki, a t. Ház által egyhangúlag elfogadtatik».

Deák két főlírat javaslatára tehát mint egy reveláció hatott a nemzetre, mely egyszerre megtalálta, tájékozta magát a sötétségben, tudta, merre nézzen, merre irányozza lépteit, mit akarjon, mit kívánjon, mit imádkozzék.

És azután fejlődött a dolog egész végig s egész végig Deák szelleme lebegett a vizek felett, mert egész végig

csak egyet lát a figyelmes szemlélő, azt, hogy mindenha csak Deák tudta, mit akarjon, s mindig csak ő akarta ugyanazt, a többiek éldegéltek, az ő kincseit osztván fel maguk közt. Ő megrendíthetetlenül állt szemben barátaival és ellenfeleivel egyaránt. Amazok a kiegyezést féltették az ő merevségétől, mellyel törvényhez és joghoz ragaszkodott, emezek a jogokat a méltányosságtól, mely politikáját diktálta: de ő diadalmaskodott baráton és ellenfélen s az új nemzedék beleült az ő örökébe – félig. Munkája gyümölcseit elfoglalták, de az ő erkölcsi nélkül. S akik akkor a hazát féltették az ő engedékenységtől, ma, birtokon belül alig tudják csak fenn is tartani az ő vívmányait. Sok zavar, fogalomban is és intézkedésben is, foglalt helyet a lelkekben, mióta nem az ő nyílvesszőhöz hasonló egyenes röptű elméje tüzi ki a célokat. Szarkasztikus hangulat vesz az emberen erőt, ha nézi a közéletben ma azok szereplését, akik őt valamikor következetlenséggel, elvei megtagadásával vádolták, mondván, hogy cserben hagyta, amit 61-ben hirdetett. Világos, hogy 1861-ben is ezek őt meg nem értették. Akkori kijelentéseinek fényét látták, hatalmát érezték és meghódoltak; de jelentőségüket, következményeiket fel nem fogták s utóbb, mikor látni kezdték, nem új eszméket termeltek ellenökben, nem új programokat találtak, hanem Deák eszméit iparkodtak saját szűkebb tehetségeikhez, a maguk korlátolt voltához hozzá faragni. Azonban minden ilyen kísérletet elmosott az idők árja s azok, akik a magyar hadsereggel kezdték az oppozíciót, ma, mint a kiegyezés örökösei, a magyar országgyűlésen csinálják az osztrák militarizmust és a magyar ifjúság számára vonakodnak csak annyi előnyt is biztosítani, hogy anyanyel-

véu, a magyar állam nyelvén tehessen érvényes tisztí vizsgát.

A kiegyezés előkészítésének nagyszerű művét tárja fel a beszédek e harmadik kötete, mely azzal végződik, hogy I. Ferenc József a königgrázi csata után magához hivatja Deák Perencet és ott megbámulja azt az embert, aki a romjai szélén álló osztrák császárságtól semmivel sem követel többet, mint amit akkor követelt, amikor még hatalma teljében levőnek tartatott e császárság. Akkor belátta és elhitte a fejedelem, hogy Deák megadja a királynak, ami a királyé, a nemzet számára csak azt követeli, ami a nemzeté, nem egy vagy más okból, nem kedvező körülményeket felhasználva, hanem, mert ez az igazság. Hirdette, hogy a szerencsétlenség megfoszthatta a nemzetet alkotmánya *birtokától*, de *jogától* nem. És nem hirdette utóbb, hogy a szerencsétlenség megfosztotta legyen a császárt hatalmával együtt királyi jogától is. Aki valamit a szegény szerencsétlentől elvesz, nem boldogabb vele, mint az, aki a szerencsétlen hatalmastól valamit kicsikar. Talán soha a Gondviselés nem volt irántunk kegyesebb, mint mikor a jogérzet ez inkarnációját állította élünkre, oly pillanatban, melyben a jogfosztás, javak, jogok és alkotmányok elkobzása, elnyomás, hatalmi önkény és zsarnokság elméket és érzelmeket megzavart, mikor jog, törvény, hűség, hazaszeretet, kötelesség, vágy és remény: minden egy borzasztó káoszban vala.

Ebből vezérle ki bennünket Deák Ferenc, mert az óriási zűrzavarnál nagyobb vala az ő elméjének ereje és fénye: talált az új viszonyokban alapot a régi jog számára, mert minden jogtíprásnál és minden forradalmi szellemnél kitartóbb és hatalmasabb volt az ő

jog- és igazságszeretete; minden más érzelménél nagyobb az ő honszeretete és minden dicsőségnél és becsvágynál imponzansabb az ő egyszerűsége és önzetlensége hozzá.

*

Mit mondjak a könyv szerkesztőjéről, Kónyi Manóról, aki ígéretet kért arra nézve, hogy ez alkalommal hallgatni fogok róla?

Azt hiszem, nincsen szebb és izgatóbb feladat, mint egy tollal, mely méltó tárgyához, Deák Ferencről könyvet írni. Kónyi Manónak ez a tolla nincsen meg – azt hiszem, a ma élő írói nemzedék nem is rendelkezik ilyen tollal. Azonban Kónyinak megvan a szíve, megvan a lelkiismeretessége, megvan a buzgósága, megvan az ízlése és megvan a szerénysége arra, hogy egy kitűnő könyvet *csináljon* Deák Ferencről. Ez a harmadik valóban nem egyéb, mint Deák Ferencnek számtalan állásában, működése minden pillanatában lekapott fotográfiája, minden oldalról. A könyv egy szava sem Kónyié; de a mű az övé. Ő nem ír, nem jellemez, ő nem mesél, nem magyaráz, ő mindvégig hallgat; de sorba lépteti föl tanúit és bizonyítékait: elsősorban magát a hőst, azután társait és ellenfeleit a küzdelemben, majd tényeket, majd közokmányokat, majd magánirományokat. Mindent, ami abban az alakban hiteles és tényleges és ami arra a célra, amelyért beidéztek, szolgálatot teljesít. Egy objektív történetírás ez a kiegészésről és szerzőjéről, Deák Ferencről; hozzá méltóbb könyvet, róla jobbat, teljesebbet az ő nagyságáról alig tudna most valaki írni. Ez nagy művészet volt s legnagyobb tényezői sikerének a szeretet, mellyel Kónyi a hősen csüng, és a szerénység, a magát

rejtő szemérmesség, mely úgy illik mindenkihez, aki Deákért rajong, mert ez Deáknak is egyik tündöklő erkölcsse vala. Igaz, Deák immár viszi magával Kónyit a halhatatlanságba, mert Kónyi könyve Deákról – maga a teljes Deák. De ez nem az ökörszem és a sas ismert meséje. Kónyi nem búvik ki a sas tollai közül, hogy kérkedjék azzai, hogy ott repül, ahol a sas, ő inkább titkolja, hogy ott van harmadiknak Deák és az olvasó társaságában. A hálának kell őt napvilágra hurcolni, a hálának a szép, okos és becsületes munkáért, amelyet végzett.

(1888 okt. 27.)

FEJÉRVÁRY BÁRÓ.

Tisza Kálmán politikai ereje mintha a végső kimerülés határához ért volna. A képviselőházban átvette tőle a vezetést Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter, a házon kívül pedig Gyulai, de nem Edelsheim, hanem Pál, főrendiházi poéta és akadémiai politikus. Ez utóbbi rímbe szedi Visi Imre vezércikk-eszméit, a *Nemzet*-ből, s kiadja ugyancsak a *Nemzet* tárcájában. Talán semmi ennél a versnél jobban nem jellemzi sivár és terméketlen időnkét. Az egész mozgalomból, amely végigizgatja Magyarországot, mi ragadja meg a «költőt»?

Az-e, hogy a nemzet erkölcsi hadjáratba mén, öröklött alkotmányának védelmére? Oh nem, ez a régi poétákat ihlette csak meg.

Avagy az-e, hogy nyelve és kultúrája ügyeért még ma is úgy tud lelkesedni a nemzet, mint egy ifjú vőlegény a menyasszonyáért? Oh fi donc! Elavult téma!

Vagy talán a retorikai művészetnek ama feltámadása, melynek szemtanúi vagyunk, midőn Apponyi, Horvát-Boldizsár, Szilágyi Dezső, Prónay Dezső, Ugrón Gábor, Irányi Dániel rég hallott díszel, múlt idők erejével és duzzadó tartalommal versengnek Cicero dicsőségeért s egész sora a képviselőházi ellenzéki szónokoknak szokatlan magasságára emelkedik a parlamenti ékeszólásnak?

Oh már hogyan melegekedheték fel ezen Gyulai Pál!

Az ő szíve vére a szegény többségért folyik, amelyet elnyom a – kisebbség. A Góliátot siratja Gyulai, akit leparittyáz Dávid. Gyulai mindig az ügyefogyottak, az elnyomottak, a sanyargatottak, a szegények, a kicsinyek részén van. Ott pedig most tömegesen vannak az ügyefogyottak. Gyulai lantja tehát megszólal.

De lássuk Fejérváryt, aki a házban ma nagy beszédet mondott. A honvédelmi miniszter úr mitrailleuse-zel dolgozik, mint valamely Napoleon császár. A mitrailleuse pedig úgy viszonylik az ágyúhoz, mint az ötlet az argumentumhoz. Megvallom, az egész többségben ez a miniszter úr a legszimpatikusabb ember nekem ebben a vitában. Győzi érvel, találékonyssággal. Őszinte erupciói néha homériak. S végre is ő katonaember: annak van nevelve, annak van formálva, lehetetlen, hogy mással okoskodjék, mint katonaésszel, amelynek csak egyetlen egy komoly argumentuma van, de az aztán döntő és ellenállhatatlan. Ez argumentum pedig ez: *hapták! linx saut, rehtsz saut!* Ki kérdi ezt ott, hogy *miért linx? miért rehtsz?* Senki, hanem odanéz, ahová a kommandó szól. Például: «Tehát nem a koronára háritjuk a felelősséget, hanem az a meggyőződés, hogy más nyelv nem is lehet szolgálati nyelv» – persze mint a német. És mért? Istenem, hát azért mert – *linx saut!* Ez a meggyőződése. Ebben nőtt fel ő és minden profeszszora és minden elüljárója. Soha nem érdekelte őt a kérdés, hogy lehetne e és miképpen megoldani ezt a kérdést másképp is. Ez egy osztrák dogma s ezt hinni kell annak, aki osztrák, vagy éppen katonai szolgálatban van, különben exkommunikáltatik.

Helfy a minap azt mondotta, hogy az olasz hadsereg a kultúra terjesztője a saját országában. «Ne méltóz-

tassanak elfelejteni – kiáltja erre inspiráltan Fejérváry báró – *a magyar testőrséget!*» Az magyar intézmény volt ugyan, teszi hozzá, de német volt a szolgálati nyelve! Valóban, tud valamit, úgy látszik, a miniszter úr a magyar testőrségről, de nem tud róla mindent, álljunk meg hát az irodalmi ébredés e katonáinál egy kicsit. Magyarország a török hódoltsággal tetteleg török, erkölcsileg és szellemileg osztrák kézre került. A török a nyakunkon ült kétszáz esztendeig. Azalatt teljesen devasztálta és elnéptelenítette az ország termékenyebb részeit, s a föld, a nép s a nemzet kimerülvén, a töröknek nem volt miből élnie. Ha tovább nem tud menni nyugat felé, eljött az ideje annak, hogy innen is kitakarodjék. Mindenki tudja, hogy az utóbbi történt meg, osztrák s illetőleg részben európai fegyverek égisze alatt. A kimerült ország tetteleg is osztrák kézre került s megkezdődött a XVIII. század, mely arra lett volna hivatva, hogy Magyarország magát rekonstruálja, anyagilag, erkölcsileg és szellemileg fölemelkedjék s mint szabad alkotmányos állam újra szervezkedjék. Tudjuk, hogy miként ment végbe e processzus: törvény és hatalom állandó versengésben voltak. Mikor a hatalom megszorult, kedvezett a magyar kiváltságoknak; mikor jó erőben volt, szorongatta a magyarok jogait. Így jutottunk odáig, hogy államilag teljes függésben voltunk, szellemileg teljes sötétségben maradtunk, anyagilag bőségben éltünk, de értéktelen volt minden az országban: se ipar, se kereskedés, se semmi értékforgalom nem volt. A nemzet előkelőségei, mint hivatalnokok és dignitáriusok, Bécsbe vonattak s a nemzeti arisztokrácia a XVIII. század derekán már tisztán udvari arisztokrácia volt: német ruhában, szokásban, ízlésben, nyelvben.

Így vette át az országot Mária Terézia királynő, s egy kitűnő elme és asszonyi genialitás fegyvereivel ez állapotot a tökély fokára emelte.

Egy azonban feltűnt neki és nem kis szeget ütött a fejébe: Hamar meglátta, hogy az a léha udvari arisztokrácia még nem az egész nemzet, a diadal tehát még hiányos. Nem a magyarországi polgárság aggasztotta – a régi királyság ez egyéb országokban győztes ellenfele; – hisz ez itt német volt mindenütt. Nem is a jobbagyság, amely, jogok nélkül lévén, nem számít. Hanem a neveletlen, parlagiságban otthon tömegben élő – *középnemesség*. Ezt kell valahogy kelepcébe vinni s ha ezt is sikerül elnemzetleníteni, akkor Magyarország végképp behódolt Ausztriának. És e nagyeszű és jószívű asszonykirály a köznemesség számára találta ki a magyar – *testőrséget*. És a nemesi ifjak tódultak Bécsbe, a vonzó Babylonba, csábos társadalmi, művészi és irodalmi életébe. Láttak s élveztek olyat, amiről fogalmuk azelőtt nem volt s rohamosan fejlődött innen túl a magyar nemesi osztály elnémetesedése is. Hol állt volna meg e processzus, Isten a megmondhatója, ha a Gondviselés nem öröködik felettünk s akcióba nem lép. Akcióba lépett pedig egy pár lelkesebb magyar ifjú képében, aki Bécsbe kerülván, Bécs fényességeit megcsodálta ugyan, de csak annál vérzőbb szívvel szemlélte a haza sötét-ségét, a magyar nemzet elmaradását. És társaival összeállván, a saját okulását, amit Bécsben szerzett, e néhány nemes arra kívánta használni, hogy a maga nyelvét a nyelvével nemzetét fölemelje.

Ez néhány ideális gondolkozású testőr volt, nem pedig a német szolgálati nyelvű testőrség, amely épp az ezzel ellenkező cél megvalósítására találtatott ki.

Így dolgozik a történelem. Bizonyos célokra mozgósított eszközökkel vívja ki az ellenkező célt. Fejérvári báró javaslata is csendesen akart egy darabot kivágni a magyar alkotmányból, s örökre meg akarta erősíteni a német nyelv uralmát, amelyet eddig senki sem háborgatott s e törekvés vihart támaszt az országban s az eddig nem háborgatott nyelv kérdése kérdéssé van téve s innen túl tisztább, határozottabb s állandóbb a magyar nyelv harca a maga jogaiért a hadsereggel szemben is.

Fejtegetéseivel, melyeknek célja kimutatni, hogy Gajári határozati javaslata haladás a mostani állapothoz képest, nem érdemes foglalkozni. Ismételjük, hogy bármely határozati javaslatát a képviselőháznak a katonasággal szemben, amely a törvényt is hatással ignorálja, ha neki nem tetszik, hiú szövesztegetésnek tartjuk. Senki sem ellenőrizheti a vizsgálatokat. Ez a határozati javaslat egy silány kibúvó értékével bírhat csak. Lényegében s gyakorlati értékében pedig teljesen azonos az eddig érvényben lévővel. Ami különbségeket Fejérvári báró kiemelt, azoknak semmi gyakorlati jelentősége nincs. Ha pedig volna is, agyon van ütve a miniszter úr beszédének további folyamában, ahol ez áll: «Ha magyarul tartok neki előadást és magyarul kívánom a tisztvi vizsga letételét, *követelhetem-e tőle azt, hogy németül érvényesítse magát?*» Vagy amint elméssége fölkerelkedik: «Ha én valakit *vargának* akarok nevelni, festőecsetet adjak a kezébe?»

Nem, valósággal nem.

De mit jelent az, hogy «németül érvényesítse magát?» Azt jelenti-e, amivel Gajári úr által kecsgetnek bennünket, s ami a régi utasításban is így van, hogy a német

nyelv ismerete csak oly mértékben kívántassák meg, amely a katonai szolgálatban «múlhatatlanul» szükséges?

Nevetséges. Úgy kívántatik, hogy az önkéntes magát «érvényesíteni» tudja. Ez pedig azt jelenti, megfordítván a miniszter úr tételét, hogy nem kívánhatom tőle a magyar vizsgálatot, vagyis kívánnom kell a német vizsgálatot, ha kívánom, hogy németül tudja magát érvényesíteni. Ez tiszta és világos, köszönjük is az őszinteséget, a határozati javaslat pedig a szemfényvesztés értékére száll. Világos már a festő meg a varga is. Ha én vargát akarok nevelni, nem adhatok neki ecsetet. Ha én németet akarok nevelni, nem taníthatom magyarul. Ha csak katonát akarnék nevelni, magyarul is nevelhetném; de én nem katonát, hanem németet akarok a magyarból csinálni, tehát nem adhatok a kezébe puskát német nevelés nélkül.

Így cáfolja maga-magát a miniszter. De hiszen ki csodálná? Őt se festőnek nevelték, hanem vargának. De ő nem marad meg a maga mustájánál, hanem szónoklatot tart, s még hozzá magyarul. Hogy kívánhatnók tőle, hogy «érvényesítse magát?»

(1889 mára 1.)

LETÚNT ÉVEK.

Március idusán Tisza Kálmán letette a kormányhatalmat. Nagy nap ez Magyarország történetében. Lezáródott egy hosszú korszak nemzetünk életében, s véget ért egy államférfiú politikai pályája, ki értett az uralkodáshoz és nagyot alkothatott volna. Soha ez a tizenöt esztendő feledékenységre nem merülhet; soha Tisza Kálmán meg nem szűnik ítélet tárgya lenni. Nem fogják őt mondani nagynak, mert nagyot nem teremtett. Méltányolni fogják ügyességét, mert el tudta kerülni a veszélyeket és kihasználta az alkalmat magának és az államnak. Szerencsésen kormányzott mint miniszter, szerencsésé és boldoggá nem tette a népet, melynek parancsolt. Erős volt a kormány vezetésében, az állam intézményeinek vezetésében gyöngé. Nagyravágyó volt, koncepció nélkül, öntudatos, hit nélkül, szilárd a makacs-ságig eszmei akarat nélkül. Számító ész és hideg vérmérséklet fölényt biztosítottak neki a lelkesedés fölött s jobban szerette az emberek gyöngéit, mint tehetségeit. Sem céljaiban, sem eszközeiben nem volt válogatós s elveinek s programjainak gyakori változtatásáról lön híressé. Barátokat tudott szerezni szeretet nélkül, jótéteményekkel és ragaszkodással, ellenségeket is tudott szerezni igazságtalansággal és üldözéssel. Dolgozott sokat és nem csinált semmit, ami megörökítené nevét, mint nagy tette. A kis embereket, a kis eszközöket, a

helyi érdekeket, a napi politikát s a polemikus beszédeket kedvelte. Száraz testben száraz lélekkel, soha el nem ragadtatta magát nemesebb indulat által s esztétikai érzék nélkül nemzetének kulturái élete, irodalma, művészete iránt közömbös volt s azokat elhanyagolta. A kormányzást és a törvényhozást mechanikus feladatnak tekinté, s mint gépészmester vezette a közigazgatást és a parlamentet. Hogy tizenöt esztendeig föltétlenül uralkodhatott Magyarországon: kevésbé saját erejének, mint inkább a hátramaradott és sokáig elnyomott nemzet gyengeségének és előítéleteinek köszönhető. Kifolyása volt korának és kortársainak, nem pedig vezére nemzetének. Minden, ami elavult, minden, ami båtortalan, minden, ami kényelmes, minden, ami önző, minden, ami aulikus elem Magyarországon volt, hozzásegődött s így lőn tábora oly nagy. S megállhatott sokáig, mert nem állott vele szemben senki, ki vele mérkőzhetett volna mint hatalmi tényező, ami pedig értelmi és erkölcsi tehetség és ambíció vele szembeszállott: hiába küzdött ellene, mert a nemzetben csak egy kis töredék támogatta. Végre megbukott, mert megkorhadt az az egész politikai rendszer és társadalom, melyre uralmát fektette, s a nemzetben – a kormánypolitika dacára – némileg kifejlődött az új kor szelleme s feltámadt a reakció a visszaélések ellen, melyek az országot eliszapolták s a nemzetet haladásában feltartóztatták, sőt egészségében megtámadták. Így érkezett el az az idő, midőn magát túlélve, a Tisza-korszaknak is el kellett múlni s Tisza Kálmán megbukott, mert új idők születtek, melyekben az ő egyéniségének nincs többé a kormányon helye.

Volt-e jogosultsága egyáltalán? Annyi volt, hogy

nemzete őt akarta, tűrte, népszerű mégsem volt soha, mert nem képviselt népszerű eszmét s mióta kormányon volt, nem követett nemzeti irányt, csak kivételesen, ha az a kormány és a saját érdekeivel véletlenül nem ellenkezett. De amit a legnagyobb érdemül dicsérnek barátai, hogy állandóságot hozott az új magyar kormányzatba és parlamentarizmusba: ez igaz s konzervatív szempontból becses eredmény. Ám a stabilitás magában véve ki nem merítheti egy állam feladatát, kiváltképpen a tizenkilencedik század végén, s egy fiatal nemzetnél, mely a civilizációban nyugaton és keleten erős szomszédokkal s idebent idegen nemzettel kénytelen versenyezni.

Tisza Kálmánt egekig magasztalták híres magyar írók és költők s nagynevű férfiak dicsőítve búcsúztatják. Kitüntetésből, elismerésből, hatalomból és földi szerencséből kijutott neki bőven; hogy szenvednie is kellett az utóbbi időben sokat: bizonyos igaz és sajnálkozásnak tárgyát képezte sokaknál. Ámde ki tagadhatja, hogy szenvedése nem volt büntelen, hanem bűnhődés? És ha bukása kevésbé dicsőséges s búcsúja kormányelnöki méltóságától egy nagy hazugságban végződik – a Kossuth-kérdésben a képviselőházban elmondott meseje nem egyéb: – ez lehet nagyon szomorú, de egyszerűs mind nagyon jellemző az emberre, a politikára és az egész korszakra nézve, melyben legkisebb igazsága volt az igazságnak.

De ha azért felmentést akarunk adni a távozonak: azt kell mondanunk róla, hogy nem tehetett másképp. Predesztinálva volt születésétől fogva arra a szerepre, melyet Magyarországon eljátszott. Örökölte ezt a szerepet egyéniségével atyjától és nagyatyjától és átörö-

kitette szellemi tulajdonságaiban fiára. Az a lélek és a vér, melyet Keresztesi emlékirataiban leír, midőn elbeszéli a nagyvárad református egyház alapításának történetét s Tisza nagyapjának e körüli szereplését, ki bosszúból trágját rakatott a templom mellé s minden szekatúrával üldözte a papot és a fiatal eklézsiát; az a lélek és vér, mely atyját a bihari ellenzéktől átvitte a bihari adminisztrátori székbe, ahonnan fegyveres hajdúkkal verette ki az ellenzékét a vármegye házából: ugyanazok az öröklött tulajdonok hajtották kényszerítő erővel Tisza Kálmánt a kérlelhetetlen ellenzéki ségből az önkényes kormányelnökségbe, hol mint történelmi alak nagyobb téren működve fejtette ki markáns vonásaiban családi tulajdonságait. Ő a lélektan szerint fejlődött pályája első kezdetétől 1848-ban, pályája végéig 1890-ben. Minden cselekedetének mentsége, hogy nem tehetett máskép. S azért mégis az ítélet felette nem lehet enyhébb, mint amily kemény volt ő maga.

(1890 márc. 14.)

GRÜNWARD BÉLA.

Még nem tesszük gyászkeretbe e nevet, ámbár aki viselte, minden valószínűség szerint immár túl van a földi pálya korlátain. Az éjszaka Apponyi Alberthez telegramm jött Budapestre Párizsból, mely azt jelenti, hogy Grünwald Béla hosszú betegség után meghalt. A telegramm feladója (*Gerard*) ismeretlen. Hol halt meg, mily betegségben, mily körülmények közt, eltemetett-e: minderről semmi. Egy rémes titokzatosság, egy legendaszerű homályosság, egy rejtelmes tragikai katasztrófa. Egy térítőre esik a tekintetünk, mely mintha megmerevedett emberi testet takarna, de nincs hatalmunk, hogy a terítőt föllebbentsük, hogy a gyászos bizonyosságot megszerezzük magunknak. Csak állunk előtte megrettenve és könnybe borul a szemünk.

Ahhoz, hogy a gyász hírek megcáfoltassanak, semmi reményünk sincsen. A végzetes fordulatot annyi belső ok támogatja, hogy kétkedésünk nem tud felülkerekedni; a bizonyító külső körülmény is olyan számos, hogy hinnünk kell azt, hogy a katasztrófa órája betelt.

A *Budapesti Hírlap* utolszor akkor váltott vele levelet, amikor a közigazgatási törvényjavaslat beadott. Akkor meg is írtuk egészségi állapotáról azt, hogy Párizsban járt gégebaja miatt s ott egy elsőrendű orvos megnyugtatta azzal, hogy a jó idő beálltával operáció útján megszabadítja e bajától. Politikai barátai április

15-ig voltak vele összeköttetésben. Azóta se levelét, se hírét nem kapták, sőt annak sem tudtak nyomára jönni, hogy hol tartózkodik. Most néhány napja terjedt el az a hír, hogy az operáció végrehajtatott rajta, de állapota reménytelen. Ma éjjel jelenti a telegramm, hogy meghalt; de nem tudni, hol. Ellenben az az elsőrendű párizsi orvos, akihez első ottjártakor fordult volt, írja, hogy ő nem operálta Grünwaldot, sőt nem is látta azóta, hogy első ízben ott volt. Ahhoz a föltevéshez kell ragaszkodnunk, hogy úgy az első hír reménytelen állapotáról, valamint a ma éjszakai *Gerard* aláírással, tőle magától ered. Az elsőnek célja volt előkészíteni bennünket a másodikra. A másodikat álnév alatt föladta, aztán végrehajtotta magán sötét szándékát. Aki látni akarja, keresse őt a párizsi morgue-ban, ahol az ismeretlen halottakat közszemlére kiteszik.

Elrejtőzött, elbújt meghalni, mint az állatok királya. Testileg halálosan megsebezve a torkában és halálos sebbel a lelkében. Lemondott minden emberről, aki szívével csüggött rajta: anyáról, barátról, lemondott az életről. Egy szem volt tanúja a szörnyű tettnek: az Istené. Emberi szem nem nézett rá, se részvéttel, se szeretettel, emberi kéz nem nyúlt feléje, hogy megsegítse; mindentől, ami drága volt neki és szeretett: szülőtől, rokontól, baráttól, hazától, messze futott a civilizáció rengetegébe, hogy eltökélésében meg nem ingatva végrehajthassa szándékát.

Selejtes korunknak megrendítő tragikus alakja ez a nemes halott, akiért nem restéi sírni a férfiú, ha ismerte őtet. Tudása, ereje, a készültség hatalma, politikai jellege, tisztasága és pályabeli hivatottsága nagyobb volt, mint küzdő társai és ellenfelei közül bárkié. Senkiben

nem volt meg sem oly vágya, sem oly tehetsége, úgy mint őbenne, annak, hogy a jelenségeket fölfejtse okuk székéig és kitarja törvényeiket. Ez adta neki termékenyítő erejét. Ő az egyetlen a jelenleg küzdő nemzedékben, aki eszméket termelt, irányokat táplált és megtermékenyítette az elméket. Szellemének nagysága rendkívüli volt és rendkívüli benne az alkotás vágya. Rokonlelke volt Széchenyinek, akinek működését hisztoriko-filozofikus rendszerbe foglalta. De nemcsak rokonlélek vele, hanem amióta igazságait fölismerte, utóda is egyszersmind. Széchenyi iránya megszakadt az 1848-iki mozgalmakban. S mikor a 67-ki feltámadás az országot abba a helyzetbe juttatta, hogy magáról rendelkezék, nem volt, aki e fonalat fölvette volna. Más lélek, más hivatás lakott amaz idő nagy elméiben. Ezek megtették a maguk kötelességét, súlyos harcokat víva, melyekben erejük is kimerült. Kisebbek jöttek utánuk, ezek éltek szakadatlanul Széchenyi jelszavaival, de Széchenyi lelke hiányzott elméjükből s kezük alatt felburjándzott újra a régi idők hagyománya, lábra kapott a szellem, amely már idejét múlta s egy lélek és öntudat nélküli élet tengődött s az kormányozta a vezéreket s töltötte el őket indolenciájával és szellemtelenségével, a helyett, hogy a vezérek adtak volna lelket, tartalmat és irányt az időnek. Akkor kezdett Budapestre járni a szelíd arcú szepesi szöke fiú, Koburg herceg egy gazdatisztjének árvája, aki a maga emberségéből ment fel fokról-fokra Zólyom-megye alispáni székéig. Több mint húsz éve annak, hogy először láttam s átvettem tőle az első cikket, amelyben Széchenyi István nevében beszélt. Azóta tartott összeköttetésünk. Ritka ember, akinek magánviszonyaihoz annyira semmi közöm nem volt s aki a szívemet és be-

csülésemet jobban bírta volna. Elsőbben újságcikkekben hirdette igéjét. Utóbb feljött az országgyűlésre s évenként egy-két beszédet tartott, mindig a maga témájáról: a *nemzeti* államról. És cikkei és beszédei mind nagyobb-nagyobb hatást tettek, mind nagyobb körökben igézték meg az elméket. Néhány év óta eszméi közkinccsé lettek s uralkodókká országszerte. A közigazgatási reform az ő szellemének a diadala. Ő volt a forrás, amelyből eredt, ő ásta medrét, amelyben lefolyhatik, ő készítette ki az elméket, hogy kívánatosnak lássék a mű. Szerényebb állásban, kevesebb zajjal, tisztább kézzel és eszközökkel soha senki még nagyobb hatást nem ért el, mint ő, akiről a tömeg nagy része is tudja, hogy mit munkált és hogy ő munkálta.

Néhány év óta valamely kedvrontó indispozíció üldözte: a torkát betegnek érezte. A zord hazai tél kártékony befolyást gyakorolt e kényes szervére: beszédek tartása ártalmára volt. Mi volt, mi nem a baja: ki tudja. De nemrég fojtotta meg torkán ragadva a halál a német császárt. Akit ezidőben makacs gégebaj üldöz, méltán lesz legalább is óvatossá. Mily hatással van ily betegség oly emberre, aki merész és lelkesítő vágyakat szolgálva, szónoklatokkal vívja nagy harcait a parlamentben? Ebbeli aggodalmai közt könyvek írásában keresett menedéket; de könyveinek is csak egy-az a célja volt. A nemzeti eszme híveit elragadta munkáival, melyek mindig bibliái maradnak a modern Magyarország céljait keresőknek; de egyúttal dühre ingerelte a korlátoltakat, akik elmúlt idők látszataival elámítani, nem pedig valóságaival oktatni szeretik a nemzetet.

Grünwald Béla hivatva volt nagy tehetségénél, céljainak nemességénél, hogy egy lelkes nemzedék élén na-

gyot, maradandót, dicsőt alkosson. Ennek érzése, vágya és világos képe töltötte el egész valóját. Ennek láza gyötörte és ennek a lehetetlensége megtörte. Mert szörnyű keserőséggel itatta őt napról-napra a tapasztalás, hogy a nemzetből hiányzik az ő céljainak a vágya. A megismerés tért foglal; de a vágy nem születik meg s a nemzetnek nincs meg a nagy dolgokhoz, a szükséges dolgokhoz, az életéhez való akarata. Vannak magyarok, de nincs magyar nemzet: ez volt nagy keserőségének a formulája. Akik kormányozzák a magyart, hivatalt, állást, hatalmat kérnek, nem pedig adni iparkodnak a nemzetnek. Beteg torokkal kiáltani a pusztában: ennek nézte helyzetét. Ha születés, társadalmi állás, megfelelő vagyon lehetővé teszik, hogy ifjú korában a születés tekintélyével, összekötetéseivel és a vagyon fegyvereivel kezdje nagy munkáját, amint nagy elődje tette: ki tudja, hová vitte volna a nemzetet eddig. Így fele élete abban folyt le, hogy szíve és elméje adományival magának nevet, pozíciót és tekintélyt küzdjön ki, hogy fegyvertelen ne legyen, s mikor ekképen lelke izgalmai testi és lelki erejét fölemésztették, ifjú erejének túlsó küszöbéhez ért és látta, hogy a munka csak megkezdve van, de még az e munkához szükséges erkölcs sem foglalta el teljesen az elméket s ő testileg fegyverétől, a beszédétől megfosztva gyengébb lett, lelkileg hitevesztettebb, ki csodálja, ki vet követ rá, ki nem siratja velem, hogy sötétség borul az elméjére, gyöttrő kétségbeesés foglalja el a szívét és odamenekül keserves kínjaitól, ahol hívó szavunk el nem éri többé, ahonnan a szeretet vissza nem hívhatja már.

Beszélik, hogy anyagi helyzete megrongálódott. Beszélik, hogy játszván, nagy veszteséget szenvedett.

Kicsi dolgok ezek. Lehet, úgy van, lehet, másképp van. Akinek a szívét általjárja a kés: több-e, fontosabb-e, ha vergődésében sebet ütött magán?

Nemhogy kedves barátja volt a Budapesti Hírlapnak, nemhogy személy szerint szerettük egymást mi és ő: nemhogy órákat töltöttünk együtt itt a szerkesztőségben s hallgattuk és élveztük szellemét, nemes szívét, tanulságos beszédeit. Őt egyszer mindnyájunk órája s mindnyájunknak egyszer el kell innen költöznünk, semmi szeretetnek nincs arra hatalma, hogy ezt elfordítsa rólunk. De sokunknak mestere volt, sokunknak reménye volt, mi nem a magunk veszteségét siratjuk benne, hanem a hazáét, a nemzetét. Mert ismervén őt, tanúságot tehetünk arról hittel, a többség előtt, amely nem ismerte, hogy a nemzeté e szörnyű esetben a pótolhatatlan kár vallás.

(1891 máj. 11.)

A SZOMORÚ ASSZONY.

Névnapi ünnepet ül ma Magyarország, egy áldott asszonynak hódol hálával és szeretettel, aki mint a meg-személyesített jószág jelent meg egykor éjtszakánkban. Fényétől megfogant és földerült hajnalunk s azóta lett ismét nappal Magyarországon, hogy ő megáldott kezét reátette a mi sorsunk alakítására. Gondviseléses volt hozzánk való eljövetele, szívének felénk való hajlása; Isten rendeléséből cselekedett, mikor pártunkra állott, rabságra vetett jogainknak szószólója, az líj Magyarország pátrónája lett. Hálás gyermeki szívvel ünnep-lünk ma érte, a fohász ajakunkon imádság erejével bír, szívünk érzete, mint az égő tömjén illata emelkedik érette az ég felé.

De haj, a szív, mely megnyílt egy ország fájdalma előtt, e szívnek fogékonysága mások hulló könnye iránt; forrása az érzékeny jósnak, rabja a részvétnek: ez a tiszta jó szív, végre önnönmagának leve bús áldozatává. Aki nemzetekre tudott boldogságot árasztani, aki népek

hagyta magát a sors alattomoságai ellen. Mert a bal-végzet nem válogat se korban, se személyben. Ádáz kedvteléssel tud üzni kicsit és kergetni nagyot. Akire ráveti kísértő szemének emésztő tekintetét, az leroskad, vagy elsorvad, az kérlelhetetlenül martaléka lesz.

Akit ime a Gondviselés népek anyjává avatott, arra,

mint szülött gyermeke édesanyjára, szegezte mérgezett nyilát a balsors és borzasztóan szíven találta. Attörhetetlen gyászba borította, megszentelt fájdalmak vértanuságára vezette. Nem sújthatta külső megalázással, nem verhette meg szegénységgel, nem sanyargathatta ínséggel; rábocsájtotta hát a lélek ínségét, a szív kifosztását és az érzelmek megalázását. Borzasztó hatalmát gyakorolta rajta ridegen a sors, kifürkészhetetlen okokból sújtván azt, akit vért gyanánt milliók szeretete és milliók hálája vett körül. A sors e nyilai ellen se vért, se páncél, se szeretet, se hála nem elég védelem. Titokzatos a szándéka, homályosak a célzatai, csak áldozatainak imbolygó alakjait látjuk és tehetetlen bánatban horgasztjuk le a fejünket.

Aki nemzedékek jótévője volt, íme a szenvedéseknek lett a martaléka. Az ember elborul a mérhetetlenül szomorú látványon és megszólal mellette a szót átvévén a suttgó legenda.

És beszél a nagyszonyról, akinek magányosság a fényes sokadalom és akinek népes a magány. Aki a napvilágon kerüli, akik szeretik, és éjjel, álmában fogadja, akiket elrablott tőle a végzet gyilkos kezekkel. Akinek nincsen nyugta otthon, akinek nincs pihenője idegen földön. Aki futni látszik minden elől és aki keresni lát-szik, amit meg nem talál. Aki reménykedve az ismeretekhez folyamodik, hogy megvigasztalják hánykódó elméjét; de az ismeretek nem győzik le a bánatot. Majd elindul az ismeretlenség felé, embert látni, tájat és tárgyakat, minőkért eddig csak merész és vállalkozó férfielmék kockáztatták magokat, föl, eddig földerít étlen vidékek felé; de többi kísérijénél hívebben kíséri szomorúsága. A művészetek felé indítja bús tekintetét.

Mesés palotáról beszél a legenda, melyet a tenger szigeten emelt s a művészi tudás remekeivel ékített fel; de az ihlet remekei nem vonzzák, csak amíg nincsenek. Amint kész a tündérvár, a szomorú asszony megy tovább, viszi búja terhét nemes vonásaiban a fájdalmas anya bánatával, szívében a hét törrel, amely a legbúsabb anya szívét is átjárta.

Isten angyala legyen a kísérője és a mi szeretetünk és a mai névnapon égő áldozattüzek füstjét szállítsák fel Isten trónja elé az angyalok légiói!

(1891 nov. 20.)

A MAGYAR NÉP.

A magyar nép tudvalevőleg az ellenzékkel választ túlnyomó nagy többségében. Ha az ember e dolog statisztikai adatait búvárolja, rájön egy óriási furcsaságra, amely ekképen szól: Magyarországot, amennyiben alkotmányosan kormányoztatik, nem a magyarok kormányozzák, hanem a nem-magyar nemzetiségek. Ezek választják tudniillik a kormánypárti képviselők kilenczitedrészét, s ezek nevében kezeli a kormány a hatalmat. Nem sérelemképpen hozzuk fel ezt az esetet, hanem csak tanulságos voltáért, nem sérelemképpen azért, mert eszünk ágába sem jut a magyarajkú magyarok számára több jogot követelni, mint a nem-magyar ajkú magyarok számára. A furcsaságot a választókerületek helyes beosztásával orvosolni lehetne ugyan és erre rá is fog immár kerülni a sor, mert tudvalevőleg az 1892-iki népszámlálás adatai szerint a magyar ajkú lakosság abszolút többségben van az országban. De hozzájárul a helyzet fenntartásához az, hogy a magyarság az ország minden részében található, sokfelé mint kisebbség s ott aztán a más-más nyelvű magyarok által majorizáltatik. De minthogy a helyzet törvényes, elismerjük törvényes voltát, és sérelmet nem faragunk, sőt még csak argumentumot sem a kormány ellen. Tartjuk nem-magyar ajkú magyarjainkkal a testvériséget s az egyenlőséget. Ha nekik a kormány és pártja jobban és meggyőzőbben

argumentál: az az ő kétségtelen joguk, hogy reá szavazzanak.

E dolgot csak bevezetésül írtuk következő sorainknak, amelyek a magyar népnek mint politikai nemzetnek apológiája óhajtanak lenni.

Azt a kitartást, elszántságot, azt a hűséget és szilárdságot, a meggyőződéséhez való makacs és csökönyös ragaszkodást, amely a magyar népet jellemzi, azt hiszem egész Európában nem lehetne találni, tán Angliában sem. Egyetlen dolog a maga nemében az a konzervativizmus, mellyel az érzületét, ha egyszer befogadta, ez a nép őrzi, ápolja és utódaival is közli. Nincsen hatalom, amely álláspontjából kimozdítsa. És a férfiak e dolgában résztvesz a temperamentumosabb asszonyok is, és előfordal az eset, hogy a politikai pártkérdésekben asszonyok zendülését látjuk s fegyverszámba megy a seprű s a meszelő. Minden választás fényes példáit szolgáltatja e dolognak, a jóízű vígjátéki motívumoktól fel egész a nagy tragédia félelmes páthoszáig. Ott van egy szatmármegyei kerület. Az ellenzéki jelölt el se megy, csak néhány zászlót küld oda, nem is kedves, nem is ismert embere a kerületnek s míg a hatóságok nagy nehezen szedik össze a kormánypárti jelölt többségét, addig az ellenzéki zászló tiszteletére a maga emberségéből tódul a megye magyar ajkú lakossága, s majdnem kétségessé teszi a győzelmet. Egy kormánypárti jelölt személyesen tartózkodik egy nevezetes alföldi városban. Szerencsés modora, jó magyar természete, veleszületett elméssége és tetszetős magyaros egyénisége igen jó benyomást tesz a választókra. Sokan paroláznak vele s van joga remélni, hogy meglesz. A választás utáni napon bukva hagyja el a csatatért. Miért? Nem volt elég pénze? «Ami

volt is, visszahoztam, – felelé ő – nem lehetott pénzzel semmire sem menni!» Nem, se pénzzel, se semmivel. Mert a nép fanatikus a maga függetlenségi hitében. Nyolcszáz fáklyás indul a választás estéjén – amikor a szavazás még javában folyik, – az utcákon körmenetre, énekszóval, éljenzéssel, így hordozva meg meggyőzését s erkölcsi megfélemlítéssel veszi el a megtántorodottak bátorságát. És győzött az ellenzék. Egy pestmegyei központi helység őrt állít a falu végeire és nem bocsátja be az ellenpártot, nem ad neki hajlékot, nem ad kenyeret: étlen, hóban, fagyban kénytelen az vesztegelni, míg reménytelen sorai, estére kelve, meg nem bomlanak. Egy erdélyi falu a kormányhoz állt előljárásgának útját állva, nem bocsátja be a faluba s csak akkor tágit, amikor a csendőrség belelő a tömegbe, s néhány halott és sebesült terül el a csonttá fagyott földön.

És ezek tetejébe a bánffy-hunyadi eset, ahol fanatizmusában a kisebbség, mert ügyét veszve látja, megrohanja a választó helyiséget, rombol és embereket támad s szintén csak fegyveres erővel fékezhető meg. S mikor halottait temeti, nem ereszti a gyászmenethez a papot, aki a kormánypárttal tartott, halottja koporsójára azt írja: hogy «meghalt a hazáért» és gyászének helyett a Szózatot éneklí s a nemzeti zászló alatt indul meg a temető felé!

Ilyen a magyar nép az eszme szolgálatában! Mert valóban az embereket csak az 1848-iki hagyomány fanatizálja. Nem konkrét célok, nem a politikai program nevére érdemes irányzatok, hanem egy homályos fogalom, valamely sejtés, egy érzület, amely e jelszókban nyer vidékenként kifejezést: balpárt, negyvennyolcas és függetlenségi; ez foglalja el a lelküket.

De hiszen a föld népétől s általán a földműves osztálytól, ha mindjárt városi lakos is, se magyartól, se némettől, se angoltól, azt hiszem, józanul senki sem fog olyanmû politikai érettséget, vagy iskolázottságot követelni, amely képes a politikai pártok programját helyesen megítélni és méltatni. Az ember azt gondolná természetes állapotnak, hogy a művelt osztályokhoz tartozók ítélik meg a politikust és ezek után indul a nép. Ez sokfelé így is van; de ritkán esik meg, hogy a műveltebbek belátása vezérel, hanem vezérel a befolyásuk, még pedig inkább az anyagi, semmint az erkölcsi befolyásuk. Ámde ahol a nép bizonyos anyagi jólétet élvez és eredeti talpraesett magyar eszéhez némi iskolázottság járul: ott nem maradt észrevétlen, hogy a műveltséggel és a politikus mesterséggel bizonyos laza erkölcsi felfogás jár együtt s e helyeken a nép elvesztette bizalmát természetes vezetőihez. E helyeken szállta meg a lelkeket az érzület és meggyőződés önállósága s immár nincsen a magyar népnek más biztos vezetője, mint ez a derengő erkölcsi hatalom, amely megszállva tartja. Az a tűz ez a nép kebelében, melyet egykor Kossuth Lajos szava gyújtott fel benne, mely mondaszerűen száll nemzedékről-nemzedékre, szítva, s mely konkrét célok, öntudatos szándék, vagy éppen politikai program nélkül viszi, ragadja őket s prédájává teszi mindenkinek, aki az érzület jelszavaival meg tudja szívüket közelíteni, így történhetik meg, hogy soha nem látott emberek képesek képviselői mandátumhoz jutni s kiszorítani országos neveket régi helyükből. Temérdek visszaélés forrása ez. Méltatlan alakok jutnak szerephez és állás-hoz ezáltal. A nép naiv hittel teszi le lelke tartalmát, nem egyszer rovott életű emberek, nem egyszer ingyen-

élők kezébe; de baj volna, ha ez megtévesztene bennünket e dolog erkölcsi nagy becse iránt. Azért, hogy templomrablók vannak, a templom nem szűnik meg isten házána k lenni. A magyar nép e rendíthetetlen politikai érzülete megbecsülhetetlen kincs. Ha politikus ember volnék, egyetlen vágyam volna, egyetlen becsvágyam, hogy politikai céljaim szolgálatának ezt a kimeríthetetlen kincset megszerezze m. Ha egyszer egy államfőrfiú, ha, egyszer egy fejedelem ezt a népet maga mellett fanatizálni tudná, a maga céljainak kultuszát át tudná ültetni e nép szívébe, ahol most a balpárti és függetlenségi jelszók égnék lángbetűkkel: rendíthetetlen várat venne be, melyből biztosan intézhetné száz évre Magyarország sorsát.

Egy ily gazdag, testben ép, lélekben erős, akaratában hajthatatlan, érzületében eszményi, szeretetében rajongó, hűségében fanatikus nép bálványának lenni a legjobb dicsőség, amelyet király magának óhajthat e földön.

(1892 febr. 6.)

A GOLGOTÁN.

Aradon, a mi nemzeti megváltásunk Golgotáján, a múlt vasárnapon, körülbelül éppen öreg mise óráján Vázsonyi Vilmos úr, az egyik oldalán Kunfi úrral, a másikon Apponyi Albert gróffal, mint ministránsokkal, fölfeszítette a magyar középosztályt, természetesen ígervén helyette mindjárt másikat. Vasárnap óta a zsebemben hordom a dob-utcai képviselő úrnak ezt a nevezetes beszédét, nem mintha el nem tudnám viselni, bár nem szó nélkül. Amit alig tudok elviselni, az az, hogy ott egykori ideálunknak, Apponyi Albert grófnak kellett szó nélkül elviselnie ezt a beszédet, melyben a jeles hazafi többek közt ezeket mondotta:

– Szomorú középosztály az, mely a törvényektől kér védelmet és kiváltságot. Fölkínálja magát védelműl a dinasztíának, hogy erre tessék támaszkodni, ez a trónnak legbiztosabb alapja. Aki maga is támo-lyog és dülöng, az miért kínál védelmet másnak? Aki maga is segítségért bömböl, miért kínál segítséget a dinasztíának? Alamizsnát könyörög és úgy tünteti föl, mintha védelmet adna. Úgy látszik, mintha kard volna a kezében, pedig csak koldustarisznya az. Erőt kér a dinasztíától, a szomszéd erejét, támasztékát, biztosítékát kéri, hogy az osztályuralmat fönntart-hassa gögösen és kint alázatoskodva éneklő koldus módjára kolduljon. Kétféle értelmiség van. Az egyik,

amelynek az a célja, hogy a népet oktassa, vezesse, fölvilágosítsa, a másik, amelynek célja az, hogy a nép megmaradjon tudatlanságban, szervezetlenségben. Két forradalmár van Magyarországon. Az egyik ott ül a házelnöki székből, a másik a miniszterelnöki székből. Ezeknek eltávolítása szükséges ahhoz, hogy az országban a törvénytisztelet uralma újra helyreálljon, *s hogy lerakhassuk alapjait a jövőndő Magyarországnak.*

Még ilyen pökhendi, durván és lelketlenül élcelő hangon egy nagy társadalmi osztályról nem beszéltek. Ez korbács az emberek arcába. Hogy Kunfi úr nyugodtan, sőt tán élvezettel hallgatta, azt természetesnek találjuk. De hogy békén, nyugton, lázadás és megtorlás nélkül végig tudták hallgatni Barabás Béla, Beök Iván, Lovász Márton és Bernáth Béla, akik ott Apponyi Alberttel jelen voltak, s akik körülbelül mind ennek a történelmi magyar középosztálynak az ivadékai: azon az embernek arcába szökik a vér. Mondjuk ki mindjárt a legkiáltóbb igazságot. Ha ezek közül az ott levő dzsentriivadékok közül valamelyik merészelt volna a zsidókról olyan mosdatlan szájjal beszélni (mert hiszen ha van történelmi osztály, melyet így gyalázni lehet, van zsidóosztály is, melyről, ha az embernek csak annyi az ízlése és nem több a lelkiismerete, mint Vázsonyi úrnak, szintén lehet beszélni), no hiszen majd adott volna a merésznek Vázsonyi Vilmos és Kunfi úr. Mert ezekben van annyi böcsület és osztályérvés, hogy nem hagyják a magok fajtáját. Hogy ezek a régi magyar középosztálybeli urak sem rendre nem utasították a gyalázkodót, se ott nem hagyták a gyülekezetet, azzal szolidaritást váltaltak Vázsonyi Vilmos úr előadásával. Megbélyegezték

a saját verőket és bevonultak Vázsonyi Vilmos és Kunfi úr új Magyarországaiba.

Ám ez a Magyarország nem a mienk. Ahova az a néhány dzsentrí és mágnás mámoros lélekkel betévedt, az nem a tisztességes magyarok Magyarországa. Az a Magyarország, amelynek Vázsonyi Vilmos a prófétája és honalapítója, sohasem volt és sohasem is lesz. Az igazi magyar büszke, de nem pökhendi; önérzetes, de nem önhitt; kimondja, ami a szívét nyomja, kereken, de nem sérteget, nem becsmérel, nem piszkolódik; viseli a szerencsétlenséget némán, de nem tűri a packázást; őszinte, de nem brutális. Ahhoz, amit Aradon a múlt vasárnap ellenmondás nélkül elmondhattak és megtorlatlan meghallgattak, semminek, ami eddig a magyart jellemezte, nem volt a legkisebb köze. Az már csak a saját képzeleti nagyságán megittasult új magyarok és beteges eltévelyedésükben megzavarodott régi magyarok lelki és szellemi dorbézolása volt. Mert hiszen ez utóbiakról szólt Vázsonyi Vilmos éneke. Az véletlenség, hogy legújabbán egy akolban vannak vele. A sértegetés az ő vérök, az ő atyjok fiai, az ő osztályuk, az ő nemzetiségük fejére zúdult. A raffinait műszenvedély szigetlakó, vad, emberevő pápuákhöz hasonlóan ez urak – Barabás, Lovászy, Eeök stb. – szeme előtt nyúzta meg, húzta nyársra és sütötte pecsenyévé, hogy fölfalja, az ő anyjukat, apjukat, testvéreiket, gyermekeiket, az egész osztályt, a magyar középosztályt. Ők pedig nézték. Mért? Úgy találták, hogy igazat beszél Vázsonyi?

Ha mind igaz lenne, amit mondott: a jó ízlés, a tisztesség, az emberszeretet, egy megértő demokrata szív tiltja, hogy oly formában mondja. Mert ha igaz lenne, akkor is csak a mára vonatkozhatnék. Csak a most élő

nemzedék lehetne az a szemétnép, amely rászolgált a terézvárosi Kató korbácsára. De az Úristen hajlandó volt Sodornának és Gomorhának is megkegyelmezni, ha csak három, csak két, csak egy igaz ember találtatik is falai közt. Ott, csak Vázsonyi mellett is volt pedig már öt ebből a kiátkozott fajtából, öt olyan, aki méltó arra, hogy Vázsonyi Vilmos új Magyarországaiba, az ígéret ez új földjére bemenjen. De Vázsonyi azért nem kegyelmez. Ő kegyetlenebb a bosszúálló Jehovánál. Pedig ott van még a Justh-párt számos tagja, ott van a Kossuth-párt nagyobb része: sok dzsentrí legény! De Vázsonyi nem ismer kegyelmet. Fújja borzasztó szájából a kénköves esőt a históriai középosztályra.

Hogy középosztályunk nagy válságon megy keresztül, az tudnivaló. Megvan ennek a száz és egy oka. Hogy válságát emberül, méltósággal viseli: mindenki láthatja, aki látni akarja. Negyvennyolc óta, mióta privilégiumairól lemondott, az új viszonyokba való hirtelen átmenet minden áldozatát egymaga viselte. Őrá nehezedett a szabadságharc minden csapása; ezrivel lettek földönfutókká. Ők viselték az elnyomatás korszakának minden üldözését. Nem voltak kaphatók császári hivatalokba, inkább túrték, hogy idegeneket ültessenek a nyakukra, magok tömegesen menvén tönkre, mintsem hogy eszközei legyenek az idegen zsarnokságnak; az alkotmány helyreállításakor ők viselték a politikai élet minden költségét és áldozatát. Ehhez járul az új idők változott gazdasági helyzete, melyben úgyszólván csak a paraszt és a latifundium boldogul, a középbirtok nem képes a mai idők igényeinek a szükségét fedezni. Hasonlatos ez az ipari foglalkozás helyzetéhez. Ott is csak a gyári nagyvállalkozás és a munkás él meg és boldogul,

a kisiparos tönkre megy s fölszívódik a nagyipar által. Kétségkívül az emberekben is van hiba. De az, hogy az idők súlya ránehezedett a magyar középosztályra, ezt az osztályt sohasem tántorította meg faja hagyományos politikájában, amelyet két fővonás jellemzett mindenha: a nemzeti irány és a humánus szabadelvűség. Micsoda dicső és nevezetes múlt van a középosztály mögött! Micsoda hősei a nemes eszméknek, a szabadságnak, a humanizmusnak, az előrehaladásnak, a Nagy Pálok, a Kazinczyak, Kölcseyek, Szentkirályiak, Deákok, Kossuthok!

Ha ma mind abban a sárban fetrengenénk, amelyben Vázsonyi a maga szónoki virágait tenyészttette Aradon, ez ősök kedvéért akkor is rászolgáltunk volna a tisztesegebb bánásmódra. Hiszen ez a középosztály ébresztette fel Magyarországot a tizenharmadik század halálos álmából. Ez vezette a kultúra, a művészet ösvényein keresztül a politika országújtjára. Ebből kerültek ki úttörő színészei, ebből a múlt század első felének irodalma, ebből a közélet minden munkása. Ez az osztály alapított és hozott létre minden intézményt – s nem országos költségen, hanem a saját zsebéből, saját áldozatkésziségevel, adakozásból, a Nemzeti Színházon kezdve az Akadémia palotájáig. Minden szobrot, minden díszet, ami országszerte látható.

És magának tán? kérdi az olvasó. Nem. Mert mióta egy élet- és vagyonpusztító passzivitás árán a negyvenkilencediki katasztrófa után visszaszerezte alkotmányát, azóta egy pillanatig sem tért le a modern haladás, a szabadelvűség, a jogegyenlőség, a humanizmus útjairól, ápolta a negyvenhét éves hagyományokat, századok mulasztását iparkodott pótolni és alkotott törvényt a

független bíróságról, az autonómiákról, a zsidóemancipációról, majd a recepcióról, a polgári házasságról, a dézsmaváltságról, az esküdszékről, a sajtószabadságról. Csak olyan törvényt nem találtak törvényeink rémes tömegében, amelyet a maga érdekében, a maga anyagi jóvoltáért készített volna ez a sokat megrágalmazott osztály.

Azt hiszem, történelmi önértetéből, nyugodt lelkiismerete méltóságából és úri tisztességéből még a Vázsonyi méltatlan és magáról megfelejtkezett nyelve sem lesz képes kikorbácsolni. Menni fog hivatása után előre, öntudatosan, önérzettel. Mert ez az ország nemcsak azokból áll, akik itt az országgyűlésen a hatalomért tülekednek. Ezrivel vannak szerte az országban, dolgoznak, fáradnak, áldoznak azzal a tudattal, hogy még mindig ők a nemzet gerince. Erkölcsi és anyagi erejének forrása, jövőjének záloga és hivatásának anyaga. Az ő súlyuk nélkül rég elfűjték volna e nemzetet a föld színéről. Mert kegyetlenebb és félelmesebb szelek jártak el felettük, mint amelyet Vázsonyi szája Aradról fűtt reájok.

És a dinasztia? Igenis, ez a nemzet ismételve megmentette már a dinasztiát. Ha szorongatva érzi magát, tán nem jogosulatlan az a reménye, hogy egyszer legalább tán a dinasztiának is eszébe jut, hogy megmentse a nemzetet. Mert nem másnak, hanem magának menti meg és ami a legfőbb benne, magát menti meg vele.

A Vázsonyiak még nem mentettek meg senkit, legfeljebb a gyilkosokat az akasztófától. Ez sem utolsó hivatás, de nem jogcím arra, hogy ártatlanokat, egy jeles osztály tiszteletreméltó tagjait értők cserébe morális akasztófára iparkodják húzni Aradon, megcsúfol-

ván vele a megszentelt akasztófákat, melyekről ez osztály tagjainak mártírlelke szállt a végtelenbe a nemzet jogaiért.

A legutálatosabb dolgok közé tartozik ez az aradi beszéd. Mert ha a magyar dzsenti nem folytatja száz éven keresztül a maga küzdelmét a szabadságért és a demokratikus intézményekért diadalmasan, ugyan hol volna és mit csinálna most a jelen kor értelmisége, a jelen kor középosztálya? Mert hiszen az, mintha ez a magyar középosztály, értelmiség, vagy akármely címen gyalázza is Vázsonyi úr, ugyanaz volna, ami régen volt, az a kiváltságolt *osztály*, az egy vakmerő hazugság, egy silány ürügy a személyes gőg, illetéktelen becsvágy és hatalmi örület bosszúálló tombolására.

A régi időben is föl lehetett emelkedni, természetesen a régi idők szerint való érdemekkel, a történeti osztályokba. Ma ellenben senki fia előtt nincsen elzárva az út arra, hogy tagja legyen a nemzeti értelmiségnek és hogy a jellemét és tehetségét megillető dísz, állást és befolyást elnyerje benne. Se vallás, se nemzetiség ebben nem akadály. Nincsen semmiféle foglalkozás, sem a közigazgatás, sem az igazságszolgáltatás, sem a törvényhozás terén, ahol a hivatottnak szabad ne volna az útja az érvényesülésre és emelkedésre, jobban, mint bármely országban Európában. Meggyőződés és igazság nélkül való packázás tehát ennek az ellenkezőjét hirdetni. Ha itt az az osztályuralom volna, amelyről Vázsonyi úr és Kunfi úr és társaik szavalnak, akkor az ilyen beszéd után, amilyent Vázsonyi úr Aradon mondott, aligha jönne el a szónok épkezláb Aradról.

Igenis, van egy tiszteletreméltó művelt, dolgos magyar nemzeti középosztály ebben az országban, nagy és

nagyra hivatott. De ebbe Vázsonyi az ő aradi beszédével nem illik bele. Igenis, van e középosztálynak is, melynek magva a történelmi osztály, amely magába felszívja bőven és szabadon a tiszteletreméltó új elemeket mind, – van ennek az osztálynak is hibája és van salakja. Ez a salak a két végletes szélin rakódott le, mint degenerációja főerényeinek. Az egyik erénye a ragaszkodás a régivel való kapcsolathoz, a múlt szeretete és megbecsülése; a másik erény pedig a szabadelvű haladás, az emberszeretet, a világosság, és a szabadság szeretete. Az egyik erény dégenérai a betyárságban, türelmetlenségben, gőgben és tudatlanságban az egyik oldalon; a másik erény dégenérai a radikális zsarnokság kicsapongásaiban, a gyűlölet gőgjében, a rombolásban és a féktelenségben. Méltó a kettő egymáshoz, de együtt a kettő gyöngé arra, hogy a nagy nemzeti középosztály egyetemét megakadályozhassa hazafias küldetésének teljesítésében.

Vázsonyi Vilmos maga is a par excellence történelmi középosztály nemzeti küzdelmeiben kereste és lelte meg emelkedése feltételeit, mint fiatal ember. Ha csak azért kívánt felemelkedni, hogy célt érven, megrugdoshassa, megtaposhassa azokat, akiken felemelkedett: akkor azt kell mondanunk, hogy diadala bizonyos értelemben teljes, mert íme a régi középosztály gyermekei szó nélkül viselik el tőle vérük ádáz megostorozását. Sőt egy Apponyi Albert gróf kénytelen fölvenni azt, hogy ugyanakkor ugyancsak Aradon, a másik új honalapító magyar: Kunfi úr így aposztrofálja őt egy pohárköszöntőben:

– Te miniszter korodban elcsaptál engem tanári székemből, a tanításaimért, de én megbocsájtok ne-

ked, mert íme, te tértél az én táboromba, te tagadtad meg, amit akkor hirdettél és te esküdtél föl most arra, amiért valamikor engemet elcsaptál. Ez íme, Apponyi negyven éves politikai küzdelmeinek az eredménye. Tapsoljatok és irigyeljétek érte.

(1913. jan. 26.)

BÚCSÚ.

Isten veled, öreg királyom, aki bár a béke fejedelme voltál, a békét kívántad szolgálni teljes nagy életedben, mégis két birodalom trónján ülve az lett a sorsod, hogy szakadatlan harcban töltsd el napjaidat. Harcolnod kellett külső ellenséggel, harcolnod kellett saját népeiddel, meg kellett birkóznod a reád és házadra támadt balsorssal mindenféle alakjában és meg kellett küzdened férfias tusában önnönmagaddal és ime, elmúlásod évére is egy világháború tüze világít!

De harcnak, háborúnak reád nézve vége van. Megtaláltad a békét, az egyetlen, amely a lelkiismeret békéjén kívül a földön kecséget. Megtaláltad őseid társaságában, ahová betértél pihenni egy élet gondjai és munkája után.

Isten veled!

Nem a tolongó élet nevében búcsúzom tőled, mely ha gyászt ölt is e szomorú napokban, de pezsegve megy tovább ezerféle útjain, céljait kergetve. Én az öregek nevében búcsúzom tőled, kik meghatva, megilletődve állanak meg ez órában utánad küldött gondolataik hatása alatt. Hányan vagyunk még, akik szemtül-szembe láttuk a te fiatalságodat? A te reményeidet, a te csalódásaidat, a te küzdelmeidet, a te nagy örömeidet, a te mérhetetlen lelki szenvedéseidet? Hányan vagyunk még, akik láttunk, mint boldog vőlegényt, egy csodalelkű,

szép menyasszony oldalán? Hányan még, akik ott voltunk legszebb diadalod ünnepén, amikor győzelmet aratva magadon, meghódítottad magadnak a magyart és a budai Mátyás-templom főoltára előtt fényben és pompában fejedre tették Szent István koronáját?

Oh, bizony nem lehetünk már nagyon sokan mi, a ki-egyezési hadjárat veteránjai, akik immár sorakozni kezdünk, hogy kövessük mind amaz idők vezéreit, kik előtted elmentek, mint ahogy te mi előttünk, utolsó mohikánok *előtt* elmentél.

Büszkén köszöntlek, búcsúzóra, uram, öreg királyom, öreg társaim nevében. Mert méltó ok a büszkeségre és elég egy szerény élet tartalmának az a tudat, hogy a műben, melyet Ferenc József, Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf szereztek, visszaadván a magyar nemzetet önmagának, alkotmányát neki, szabadságát az országnak, ami nem történhetett meg nagy lemondások, nagy elhatározások, nagy küzdelmek, nagy keserőségek és nagy boldogságok nélkül, – hogy ebben a munkában az ember ha csak napszámos, harcában ha csak közkatona is lehetett.

*

Mint fiatal újságíró a koronázás napján azzal voltam megbízva, hogy a sarkantyús vitézek avató cselekményét nézzem meg és írjam le. Az avatás a Szent Jánosról nevezett (helyőrségi) templomban ment végbe. Én fölmentem a toronyba s onnan néztem végig az átvonulást a koronázó Mátyás templomból, a helyőrségi templomba. Az utcákon az egyik templomtól a másikig nemzeti színű posztó-szőnyeggel volt az út betérítve. Azon jött a király csillogó kíséretével, fején a korona, vállán a

koronázó palást. Tengernép szállta meg az utcákat, melynek hullámai a menet mögött összecsapódtak. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter ment a menet végén, s aprópénzt szórt a nép közé. Lelkes és lelken-dező kavarodás kísérte a minisztert. A nép kapkodta a pénzt és föltépte az utca szőnyegét. Gondoltam magamban, íme a magyar szólásmód eredete: se pénz, se posztó. Boldogtalan volt, akinek egyikből sem jutott, boldog, aki egy-egy pénzdarabot s egy-egy foszlányát a posztónak elkaphatta.

A lovaggáütés a templom főoltára előtt ment végbe. Utána a király a sekrestyébe vonult vissza egy kis reggelire, a templom kiürült, mert künn azalatt sorakozott a nagy menet, s a királyt a templom ajtajában várta a hófehér arabs mén, mely őt az esküterre, majd a királydombra volt viendő. Főpapjaink, főuraink, az udvari méltóságok szintén lóra kaptak s várták a menet indulását. Bn pedig, immár egymagam a templom kórusán, leosontam a templom hajójába, melynek falai Bécsből lehozott drága gobelinekkel voltak beaggatva. Különös gondolat szállt meg ott. Elővettem zsebkésemet s kinyitva markomban vágásra készen tartottam s egy gobelin mögé rejtöztem. Nem sokáig kellett várnom, jött a király, férfikora tündöklő virágában volt akkor, harminchat éves. De a nehéz palást megkötötte könnyed járását, s Szent István koronája, látszott, nem volt a fejére szabva. Én megilletődve álltam ott rejtekemben: először álltam király közelében. Ifjúságom idealizmusa elfogta s megrázta egész valómat, fejemen átcikázott az egész magyar história, s gondolatomon villámsebesen röptültek át összes királyaink, kik mind viselték (egynek a kivételével) ezt a palástot, ezt a koronát . . . Nem

gondolva meg azt, hogy mi lett volna velem, ha valaki, pláne éppen rendőr, aminek pedig kellett ott lenni, meglepne ott, abban a helyzetben, öt lépésnyire a királytól, amint a markomban nyitott kést szorongatok . . . Vakmerően kiléptem a rejtekemből, követtem a koronás királyt, s mikor az kilépett a templom küszöbén, én erre a küszöbre térdre ereszkedtem, késemmel behasítottam a küszöböt borított nemzeti színű posztóba. E zsákmányomra édesanyám ráhímezte a koronázás napját és évét és ezt az emléket ma is őrzöm.

A többi emléktől pedig, ami sem nem posztó, sem nem egyéb darab, ami azonban egész életem erkölcséhez és tartalmához tartozik, most búcsúzom, amikor búcsúzom attól, akit ott a templomban egy ezer éves mez díszében, a nyugodt lelkiismeret boldogságának mosolyával az ajkán a templom hajóján végig lépkedni lát, tam, s aki most, égi koronával a fején, igen csodálatos és nagy gyászpompával és fejedelmek és nemzetek menetétől kísérvé betér egy másik templomba: a kapucinus barátok bécsi templomába, ahol lakni fog az idők végéig.

*

Azzal a koronázással egy százados pör fejeződött be – egyezség útján. A közjogok területének határvillongásait rendezte, hogy kiküszöbölje a nemzet és királya viszonyából a veszedelmet. Őszinteség, hűség, becsület, bizalom, önzetlenség és tapintat tudták csak ezt a kényes munkát elvégezni. És ahogy *törvényien* elvégezték, az a bölcseségnek és a joghoz való ragaszkodásnak mesterműve volt. Ha hiba van benne, az abból áll, hogy az élettel, a valósággal nem lehet oly precízen elbánni, mint a

fogalmakkal és az absztrakciókkal. Az írott törvény mellett megvoltak az élet tényleges állapotai, melyeket megsemmisíteni nem lehetett. És ha utóbb támadtak nehézségek, újabb félreértések, újabb küzdelmek nemzet és királya közt: onnan, a ténylegességekből eredtek.

Mi hittük és reméltük, hogy a rendezett jogviszony és a törvénybe iktatott elvek lassan átalakítják az életbéli valóságokat is. A király pedig ragaszkodott a kiegyezés rendelkezéseihez és a ténylegességekhez egyaránt, ahogyan a kiegyezéskor voltak. Ezt a kiegyezést méltán tekinthette élete nagy alapvető művének, mert hiszen nemcsak Magyarországgal és a magyar nemzettel való személyes megbékülésének aktusa volt, hanem osztrák birtokállományainak is a biztosítója, trónja megszilárdítása is volt és dinasztíája nagyhatalmi állásának is újjászületése. És a mostani háború mutatta meg neki csak igaz fényében azt, hogy mit jelent neki, Ausztriának, nekünk, dinasztíájának ez a kiegyezés, melyet most magyar hűség, magyar vitézség, magyar vér pecsételt meg a harc mezőin.

Ki nem megy, a gyász mostani sötét óráiban, ki nem megy fejemből utolsó konfliktusunk az ő királyi akaratával. Kemény volt és keserű, nekünk is, de, tudom, neki is. Mi nem tehetünk mást, mint hitünk és meggyőződésünk szerint keresni a nemzet s a király javát. Ő sem tehet mást. Ítélni mindnyájunkról a történelem van hivatva, nem magunk. Uralkodó és nemzet viszonyában van egy szent misztérium, melybe emberi szem nem láthat bele. Egy délceg, telivér, négyes fogatnak bizony gyakran kényelmetlen a fék és túrhetetlen az ostor. De ha hivatott kéz tartja a gyeplőt, a fék és az ostor is, ha akadályozza tán a zabolátlan vágatást, tényezője lesz

a hajtás gyönyörű, szilaj, kecses és lendületes tovarobogásának. A nemzet célja nem a gyors élet, hanem az örök élet. A királyok hivatása, hogy ezt a célt szolgálják.

Oh, öreg királyunk, ha volt is összeütközés közöttünk, ha félreértés volt, ha a gyorsabb haladás vágya részünkről, ha a bölcs mérséklés szükségének érzete részedről; ha voltak nekünk csüggedt, vagy elkeseredett óráink, neked tőlünk bánatod, vagy csalódásod: egyet tudtunk mi mindig s egyet tudtál te mindig s erről most itt a koporsód fölött vallomást teszünk: tudtuk mi terólad, hogy te nekünk sohase akartál rosszat, tudtad te mirőlünk, hogy neked sohase akartunk rosszat.

Most már onnan nézel le reánk, ahonnan ködön, felhőn, testen keresztül belelátsz a szívekbe, ahol megszűnt a múlt, ahol nincs jövő, ahol csak igazság van. A magyar nemzet bátran nézhet föl oda hozzád, nem káprázik a szeme a mennyei látványosságtól. Erről hadd tegyek én tanúságot, szegény és szerény napszámosa a te nagy művednek Magyarországon, tegyenek velem tanúságot mindazok, akik szintén saját szemükkel látták, amit én láttam azokból a történelmi napokból, és e tanúságtétellel hadd mondjunk utolsó búcsút mi öregek neked, öreg királyunk, földi dicsőségedből égi üdvösségedbe szállt Első Ferenc József, magyarok királya.

(1916 nov. 26.)

FIATALOK ÉS ÖREGEK.

A héten vezércikket olvastam egy fővárosi estilapban, melynél cinikusabbat, brutálisabbat és szemérmetlenebbet alig produkált a modern éhség a máséra. Minden szépítgetés és szégyenkezés nélkül arra szólította föl az a cikk az *öregeket*, hogy pusztuljanak a fiatalok útjából, akik új eszmékkel, új fölfogásukkal érvényesülni akarnak. Ők – a cikkíró és társai a fiatalságban – tisztelik ugyan az öregeket, de az öregeknek be kell látniok, hogy túléltek magukat, hogy csak akadéokban vannak, gátjául az új erők, a fiatalok uralmának. Hát adjanak át állást, hatalmat, befolyást, munkateret, dicsőséget és természetesen pénzt is a fiataloknak, akik majd jobban tudják, hogy mint kell mindennek hasznát venni. Természetesen nem ezekkel a szókkal, de ezt az értelmet hirdette az a bizonyos vezércikk.

Én már igazán az öregebbek közé tartozom, sőt ezek közül is azok közé, akik, mint mondják, éppenséggel nem akarnak megöregedni. Bízást magamra veszem hát, amit a vezércikkben olvastam, sőt nem vagyok egészen bizonyos benne, nem járultam-e ahhoz, hogy egyáltalán megirassék. Valamely formában természetesen mindenha dúlt a háború fiatalok és öregek közt. Az öregek makacsok, a fiatalok türelmetlenek. Az öregek az élet vége felé járnak, keresztülverekedtek már nehézségein és akadályain, behordták termésüket, ki egy, ki más alak-

ban; tőkét gyűjtöttek: az egyik valóságos anyagi tőkét, a másik erkölcsit, a harmadik lelkit, vagy szellemit, a negyedik, ötödik társadalmi, politikait és így tovább. A *bolond* öregek azt hiszik, hogy valamelyes joguk is van hozzá, hogy szerzett vagyonukkal éljenek: pénzüikkel, befolyásukkal, tekintélyükkel, tapasztalásukkal, tudásukkal, bölcsességekkel, ízlésükkel, ami mind nyilván megcsiszolódott és meggyarapodott az élet küzdelmes iskolájában. Ámde az *okos* fiatalok azt mondják, nem oda Buda! A világra hoztatok, fölneveltetek, kiműveltetek bennünket, pályára bocsájtottatok, hivatalba protezsáltatok, vállalatban elhelyeztetek, birtokot vettetek, üzletet alapítottatok, kiházasítottatok, férjhezadtatok bennünket: hát mit akartok még itt? Pusztuljatok el, adjátok át, ami még a kezetekben van, most a mi időnk jön, mi fogjuk megmutatni, mit lehet a világból csinálni.

A valóság természetesen s igazán is az, hogy az öregektől a világ vezetését a fiatalok veszik át. A különbség a két szemben álló felekezet közt az, hogy az öregek nagy öröme, ha a fiatalokat szárnyrakelni s boldogulni látják; ellenben a fiatalok gyötrelme, hogy az öregek oly lassan cihelődnek a másvilágra. És ha a szóban levő vezércikk írója illetékesen beszélt a mai fiatalság nevében, akkor csakugyan olyan korban élünk, amikor, ha egy öreg ember meghal, nem sírjára könnyet hullató árvákat, hanem csak az örökségre ránevető örökösöket hagy hátra. Olyan kor elé értünk, ha ez a vezércikk megfelelő fiatalságunk gondolkozásának, amelyben szerepet cserél ifjúság és öregség; az ifjúság a reális számító, az öregség minden idealizmus; ezzel az ifjúság fogalma az évek számára redukálódik, s a testben ifjak lesznek a

lélekben, szellemben, gondolkozásban az öregek. A vén bolond, vén zsugori, vén kecske, vén lator, amivel az öregség hibáit és bűneit szoktuk jellemezni, mind ennek a mohón élő és reálisan gondolkozó fiatalságnak a jelzője leszen.

De félre a tréfával. Nekünk öregeknek mennünk kell. De az öregség is egy bizonyos határig relatív fogalom. Hogy melyikünk menjen, vagy álljon félre: azt nem a fiatalok mondják meg. A természet nagy gépezetében vagyunk mi kerekek: a természet választja ki közülünk azt, aki már úgy elvászott, hogy nem tud már szolgálatot tenni. És a természet választja ki azt is, akit helyébe illesszen. Sem az öregség nem ok magában arra, hogy kidobassunk, sem az ifjúság nem arra, hogy valaki beleillesztődjék fontos funkcióra a nagy gépezetbe. A szabad forgalomban, a szabad munkában, a szabad versenyben nincsen korhatár, ott csak képesség, rátermettség valamire, tehetség és erő van s ezeknek a tulajdonságoknak az ellenkezője: ez dönt. A természet nem csinált két kategóriát: egy vént, egy fiatal, hogy bizonyos korig az egyik, azon-úl a másik kategória uralkodjék. A természet közös uralmat statuált. A természet állandóan foglalkoztatja feketeteruhás napszámosát, a halált, aki szakadatlanul jár közöttünk és suhogtatja kaszáját. És nemcsak a nedvevesztett vén kóró hull el, kaszája ellenállhatatlan élettől, hanem a frissen kinyílt ifjú virág is, sőt a még ki sem nyílt bimbó is. Néha a leg-erőteljesebb ifjú esik el a halál kezétől. Ennek más kiegyenlítője nincs, mint a hosszú élet, az életkor, a munkaképesség kinyújtása.

De persze, a vezércikkíró nem azokat az öregeket küldi a pokolba, akik fizikai munkájukkal, vagy szerény

állásokban tengődve keresik, vagy legalább pótolják családjuk kenyerét. Ezeket a lelki hősöket a modern törtető ifjúság nem irigyli. Ők a fórumon tülekedők, az akadémián stréberkedők, a közigazgatásban klikkes pajtáskodók hatalmára, befolyására, stallumaira pályáznak. Ők a várost, az országot, az irodalmi, a társadalmi életet akarják vezetni s kormányozni. Tetszik észrevenni, hogy éppen azokat a tartományokat, amelyekben mindenha legnagyobb becsülete volt az öreg higgadt-ságnak, bölcsességnek, tapasztalásnak, megfontoltság-nak. Hiszen amióta az emberiség életéről följegyzéseink vannak, a tanácsban mindig a vének, az egyházban ma is a presbiterek ülnek a székeken. A fiatalság katona. A fiatalság verekszik, az öreg tanácsot ad. A fiatalság tékozol, az öreg gyűjt. Gyűjt nem magának, hanem a fiatalság számára. Micsoda gyönyörű példázat az új testamentumban a tékozló fiú története! Kikérte az apjától a jussát és világgá ment; de fiatalsága passzióinak áldozva el is prédálta hamar. És végül disznók pásztorának szegődött, amelyek jóllakhatnak az ocsúból, és bűnbánattal gondolt az *öregre*, kinek hatalma alól elszabadította magát. Bizony, ha ama vezércikkíró ideálja teljeseudnék, s egyszerre átmenne minden állás, hatalom és vagyon az öregekből a fiatalok kezére, aligha hamarosan – ocsú-evésre nem jutna.

A római rideg politikai fölfogás hagyta ránk a parancsot: *adveniunt növi, veteres migrate coloni*. De a spártaiaknak a világ végéig tartó hírt és becsületet szerzett az öregek tisztelete. Elsőbbség és díszhely illette meg őket a közéletben, az államtanácsban és a nyilvános helyeken. A fiatalság tündöklő erényének tartatott az idősbekeknek, a kornak a kultusza.

Herczeg Ferencnek van egy elbeszélése a sváb telepek abbéli szokásáról, hogy egy bizonyos korban az apák átadnak vagyont, gazdaságot a fiataloknak. Az új nemzedék elfoglalja a lakóházat, az öregnek berendeznek egy kuckót az istállók mellett, vagy a kocsiszínben. De azt sem élvezhetik békén. Perpatvar keletkezik a házban, mert hisz az öreg már nem igen dolgozik, csak fogyasztó a házban. Az elbeszélés fiatal hőse egy ily családi kimagyarázkodás alkalmával megragadja apját, hogy kivesse az utcára. Mikor a kapuig hurcolta, megszólal az öreg: fiam, ne hurcolj tovább, állj meg itt! Miért? – kérdezi a türelmetlen fiú. – Azért, – mondja megtörve az öreg, – mert valamikor én is csak eddig hurcoltam az apámat.

Vigyázzon, fiatal vezércikkíró barátom, hogy ne hurcoljon bennünket öregeket, csak addig, ameddig majdan elhurcoltatni kíván az utána következő fiataloktól.

Lear király is elosztotta királyságát öregségére. Tragikumája abból telt ki, hogy ő is félreértette a világ rendjét. Gyermekei és alattvalói közül a jók, akik elosztás nélkül is békén és boldogan éltek volna, megrövidültek az osztozkodásban; a léhák, éhesek, hatalom- és birtokvágyók pedig halálra hurcolták az öreget, ronggyá tépték a lelkét és megtévelyítették elméjét.

Türelem, uraim! Mindenkire rákerül a sor, aki családja, embertársai, nemzete javára és Isten dicsőségére hasznos munkát, és foganatos tevékenységet tud végezni. Hogy meddig tartson a munkája, az öregség erővesztessége határozza meg, nem a fiatalság türelmetlensége. Nagyszerű keverékben folyik a világegyetem aradata tova: Sötétség, világosság, éjjel és nappal; fagy és trópusi hőség, szeretet és gyűlölet; jóság és rosszság,

erény és bűn, béke és háború, víz és tűz, munka és hegyesség, tudás és tudatlanság, igen és nem, és öregség és fiatalság arányos elosztásban hatja át minden porcikáját és tartja harmonikus egyensúlyban óriás medrének partjai közt misztikus folyamatát. Minden elemnek megvan benne kiutalt szerepe. Akármelyik nélkül csonka lenne az összeség. Az öregségé a múlt, a fiataloké a jövő, a jelen pedig mind a kettőé egyformán. Tehát türelem, ifjú barátaim. Mi megyünk, nem ha nektek, nem ha nekünk tetszik, hanem ha a mindenség kormányzó ura szólítani fog bennünket. Addig pedig megadással vezeklünk hibáinkért, élvezzük munkánk gyümölcsét, ellátjuk azt, ami ránk esik a mindennap munkáiból, erőnkhez képest és gyönyörrel nézzük egy érdemes fiatalság felnövést, munkába állását, tüzét, lendületét, és boldogok vagyunk, ha azt mondhatjuk: szerény, munkás, ideáloktól lelkes, szerzeményünket megbecsülő, a haza és nemzet kultuszában serény, nálunknál készültebb, nálunknál képzetesebb, hagyományainkhoz hű, színmagyar magyar nemzedéknek adhatjuk át, amit részben magunk szereztünk, részben elődeinktől vettünk át; nyugodtan követjük sírba elődeinket, mert hozzájuk méltó utódaink foglalják el a helyünket.

(1916 dec. 20.)

MUNKÁSOK!

Munkások, azok is, akik a múlt szerdán vétkeztetek, azok is, akik nem vétkeztetek, most nektek írom ezt a levelet, s azért tegezek le benneteket, mert mint magyart, testvéremnek vallom mindegyikötöket, azt is, aki vétkezett, azt is, aki nem vétkezett.

Mert én olvastam azt a cédulát, amely titeket becsületes munkások műhelyéből az utcára szólított. Durva, faragatlan volt. Olyan, amilyen lehet néha a munkásember munkától duzzadt és kérges keze, de amilyen sohasem lehet a magyar ember lelke, akármilyen társadalmi osztálynak legyen is tagja.

És olvastam azokat a beszédeket, amelyeket hozzátok intéztek, mikor együtt voltatok. Beszéd és fölhívás olyan volt a léleknek, mint a rossz pálinka a testnek. Előbb mámorba ringat, azután deliriumba izgat. Esküszöm, egy munkás is, ha vétkezett szerdán este, ha nem vétkezett – nem felelős azért, amit a lelki pálinkától ittasultan elkövetett. Minden felelősség azokat terheli, akik ezt a vérmérgező italt nektek oda kínálták. És én tudom, hogy közületek százakban és ezrekben hová hamarabb föltámad az a gondolat: mért kell titeket esti szürkületben ilyen uszító, lázító, lelket zaklató beszédekkel tartam és kikészíteni. Akik a beszédeket mondják, nem tudják-e, nem kell-e kötelesség szerint tudniok, mi származhatik abból, ha egy tömeget bódító

szónoklatokkal tette csiklandozunk, azután kibocsájtjuk tüntetni az – éjszakába? Persze, persze a ti vezéritek vállalkoztak arra, hogy megpróbálják titeket megtartani a rend korlátain belül és valószínű, hogy ezért cserébe belügyminiszterek megígérték nekik, hogy a rendőrséget különösebb tapintatra fogják utasítani.

De valakit, éppenséggel tömegek vérét lázító beszédekkel fölforralni, azután azt remélni, hogy egy pár elmakogott intő szóval meg lehessen állítani az indulatokat, hogy ki ne szakítsák a gátakat: ezt bizony épeszű tapasztalt emberekről föl nem lehet tenni. Azok tudták, mit csinálnak. Hiszen megírták többfelé, hogy ezen a napon *meg fogja az öklét mutatni a munkásság*. Hát megmutatta. És amikor betelt, ami előre volt látható, akkor ez a tucat demokrata Pilátus mossa az újságaiban a kezét és nagy hetykén, hozzá iszonyú gyáván és krónikára méltó képmutatással hirdeti, a helyett, hogy áldozataival szolidaritást vállalna: a szerdai zendülők, az éjjeli fosztogatók nem munkások voltak, hanem éretlen gyerkőcök. És elnevezi őket, a helyett, hogy igyekeznék őket megvédelmezni, mint indulataik, szenvedelmük által elragadott embereket: a helyett elnevezi őket – csőcseléknek.

Munkások, az Úr hajlandó volt a szodomabelieknek megbocsájtani, ha csak egy igaz találatik is közöttük. Én tudom, hogy megtévedt munkás, szenvedelmétől vakon ragadott munkás nem csak egy volt abban a tömegben. Hiszen, amikor a romokat néztem, gyermeknek látszott a föltevés, hogy ezt «éretlen gyerkőcök és suhancok» csinálták volna. És a képviselőház asztalára letették azokat a vasszerszámokat, melyek egy-egy rombolás színhelyén, mint a rombolás eszköze vissza-

maradtak. Én nem teszek különbséget: munkás és nem-munkás egy tömegben volt, együtt hallgatta izgató vezéreit és együtt szállt le az éjszakába, mondjuk – a húszezerből tízezer, vagy a tízezerből ötezer – és véghezvitte a szomorú dülást.

És most jön a vezetőségtek, jön sajtótok és haragosabban, mint ahogy Isten nézett a szodomabeliekre, nem hajlandó se egy, se két, se tíz munkásért megkegyelmezni áldozatainak, akiket beszédeivel és biztatásaival föltüzelt, hanem elnevezi őket egyetemesen – csőcseléknek.

És munkás testvéreim, – mert hisz én is mindennapi munkámmal keresem kenyeremet – mondjátok meg nekem, mért kellett titeket ebbe az épp oly csúnya, mint veszedelmes kalandba belekergetniök? Hiszen vezéritek benső barátságban vannak a kormányon levő grófokkal. Hiszen főfőpatrónustok éppenséggel benne van a kabinetben is. Hiszen a hatalom rendelkezésére áll azoknak, akik a ti kedveteket keresik. Hiszen, amit annyiféleképpen emlegettek, az általános választójogot már is odaígérték nektek a legfőbb hatalom birtokosai. Hát ugyan miért kell fiók Bertalan-éjszakákat rendezniük veletek azoknak, akik a ti hátatokon másztak föl hatalomra és jólétre? S mikor a baj megvan, akkor ők világgá üvöltik ártatlanságukat, akiket pedig beugratnak, azokat képmutató erkölcsi fölháborodással elnevezik – csőcseléknek.

Megmondom én nektek, munkások, miért kellett a ti vezériteknek a ti bőrötök veszedelmére a szerdai zenebona. Azért, mert szövetségben vannak ugyan ijedős mágnás és excellenciás urakkal, de nem nagyon bíznak bennök s időnként gondoskodni kell róla, hogy ezek az

országkormányzó uraságok valahogy ki ne jöjjenek az – ijedtségükből.

A dolog pedig úgy áll, hogy amíg a ti szemetekről le nem esik a hályog, munkás barátaim, és amíg vezéritek el nem rontják a gyomrukat a hatalom asztala körül; és amíg politikusaink között akadnak, akik ijedükben elfelejtik régi hitvallásukat is, addig – a választójoggal, vagy a nélkül – sem a ti sorsotokban, sem semmi munkásában, az enyimben is, semmi változás nem lesz. Vezéritek pedig vígan élvezik életüket, nagyképű kéjutazásokat tesznek a ti költségeken Stokholmba; titeket a városháza udvarából egynéhányszor nekikergetnek az éjszakának és a falnak.

És ez így lesz mindaddig, amíg meg nem értitek, hogy a ti szervezetetek hivatása nem a politika és az ország kormányzása, mert ez egyenként mindnyájunknak a dolga, akik erre erkölcsi, szellemi és anyagi felkészültséggel birunk; hanem hivatása a ti társadalmi, anyagi és szellemi érdekeitek lelkes és becsületes ápolása és gondja. Míg ezt meg nem értitek, addig – vokssal, vagy voks nélkül – maradtok vezéritek kihasznált rab-szolgái.

(1917 jún. 30.)

AZ AKÁCFÁ.

Egyik fővárosi napilap múlt vasárnap az oláh békekérdésről elmélkedvén, abba az egy mondatba tömörítette békepolitikáját, hogy egy akácfát se szabad elvennünk Romániától. Ez az annexió nélkül való béke s ezzel győzzük meg ellenfeleinket igazi, becsületes, békés szándékunkról. Hogy ez milyen együgyű beszéd, arról meggyőzhet mindenkit Pasics szerb miniszterelnök nyilatkozata, mely egy genfi újságban jelent meg s azt mondja: a háború, akármilyen történik nyugaton, nem érte el célját, ha Ausztriát szét nem darabolják. Nem kell tán hozzátennünk, hogy Ausztriába Pasics minket is beleért.

Hogy tisztelt laptársunk Hertling tegnapi beszéde után is megmarad-e akácfája mellett, nem tudom. De akik jóhiszeműen nézték az eseményeket és hallgatták a minisztereknek és diplomatáknak a háború alatt elmondott beszédeit, azok tudták előre, hogy a német kancellár nem mondhat mást, mint amit mondott. Mert a politikusokra nézve is, ha becsületes emberek, létezik a logika. De még a becstelenekekre nézve is. Ezek vele szemben úgy segítenek magukon, hogy meghamisítják a premisszákat, hogy logikusak maradhassanak.

Én hát szintén összetömörítem békepolitikámat *egy* mondatba. Ebbe: ellenfeleinket semmivel sem fogjuk meggyőzni semmiről, ha fegyverrel meg nem győzzük.

Elvégre a középponti hatalmak ismételve felajánlták ellenfeleiknek az annexió és kárpótlás nélkül való meg-egyezőes békét, és az ántánt nem állt velük szóba, ellenben mindig módosította hadicéljait. Egyszer a kis nemzetekért, egyszer a nemzetek önrendelkező jogáért, egyszer a porosz militarizmus letöréseért, egyszer a német világalalom ellen, egyszer a demokráciáért, egyszer a nemzetek szabadságáért valónak mondotta harcát, s ellenfelei minden békés szándékát meggyanúsította és visszautasította. És mozgósította ellenünk az egész világot: kit pénzzel, kit erőszakkal, kit kecsegtetéssel. Nem azért ment bele ebbe a rettenetes és véres vállalkozásba, hogy félig megverten beadja a derekát addig, amíg csak valamiképpen is remélheti, hogy új áldozatokat tud beugratni s hogy legalább is valamelyest megjavítsa katonai helyzetét, ha már végképpen nem tud rajta fordítani.

Ha ezt komolyan meggondoljuk, gyermekesnek kell tartanunk minden oly gondolatot, mely ellenfeleinket érvekkel és példaadással akarja eddig vallott nézetüktől eltéríteni. Nem, mi mondhatunk akármit, tehetünk akármit, az nem használ semmit. Csak egy döntő argumentum van: a fegyveres siker.

Íme, az orosz se béke, se háború állapot, melynek egyetlen célja a fejtelenség, az anarkia, az égetés, fosztogatás és gyilkolás terjesztése, hogy Európában forduljon fel minden: ez a borzasztó állapot arra kényszerítette a német hadakat, hogy beljebb nyomuljanak az eddigi orosz tartományokba, ahol falvakat és városokat irtanak ki az orosz forradalom vörös gárdának nevezett bandái. Hallatlan pusztításról és mészárlásokról jönnek rémhírek a balti tartományokból, viszont a

nyugat-európai ántánt sajtó-trombitái azt harsogják, hogy most vetette el a német hódító szándék az álarcát s megy – anektálni. Lehet-e, érdemes-e erről vitatkozni? És ha anektálni mennek? Hát miért nem jött Nyugat-Európa békét kötni, amikor odakínálta neki a közép-európai szövetség a békét annexió nélkül? Azt mondta, nem őszinte a szándékunk. Hát miért nem fogott a szavunkon? Nem mindennél világosabb-e, hogy csak azért, mert neki volt más a szándéka, mert neki nem kellett a megegyezéses, az ingyen béke?

Legyen végre mindenki meggyőződve arról, hogy senki se megy háborúba azért, hogy azután céltalan abbahagyja. Minden háború célja az, hogy emberileg belátható időre biztosítsa a világnak a békét. A rothadt békéből lesz a háború, a diadalmas háborúból béke. A modern háború pedig két harctéren folyik. Az egyikén vért ontanak, a másikon – tintát. A hadsereg folytatja az egyiket, a modern sajtó a másikat. Es ha amabban özőne folyik az embervérnek, falvak, városok, vidékek pusztulnak el és az emberi szorgalomnak és munkának évtizedeken át gyűjtött értékei semmisülnek meg, úgy ez a háború rémesebb ugyan, mint a tinta-háború, de ez utóbbi, a maga rettenetes hazugságaival, izgatásaival, gyalázkodásaival, rágalmaival, képmutatásával és uszításaival erkölcsileg százszor förtelmesebb, mert amott az ember sülyed vissza szenvedelmében az állati ösztönök rabságába, emitt ellenben a legvadabb állati ösztönök dolgoznak a civilizált ember legraffináltabb fegyverzetével.

El hát a gondolattal, hogy mindaddig, amíg a meztelen kard dolgozik, jó példával, szentimentalizmussal, méltányossággal, erkölcsi tanításokkal és szellemi kapa-

citációval az ellenfelet lábáról le lehetne venni. Ha soha semmi bizonyítékot nem lehetne arról találni, hogy ki tervezte, készítette elő s hozta a világra ezt a háborút: eldönti a kérdést az a meztelen tény, hogy mi a mérkőzés egy stádiumában jobb katonai helyzetben följánltuk a megegyezéses békét. Mi, középpontiak, nem kerestünk hódítást, s mikor megmutattuk, hogy nem verhetnek meg bennünket, tehát hadi céljaikat el nem érhetik, szívesen abba hagytuk volna a véröntást. Ők azonban nem akarták abba hagyni. Így áll a dolog.

És most az akácfa-hoz.

Mit gondoltok, ti léhák és oktalanok, ha az orosz el tudott volna jönni csak Debrecenig és most a vörös gárda sarcolná a magyar népet; és ha Pasic úr bandái tartanák megszállva Dél-Magyarországot s az olasz ülne adria-parti városainkban s kikötőinkben: akadna-e Európában bolond ábrándozó, vagy ábrándos bolond, aki annexió nélkül való békéről beszélne? Akkor bizony az ántánt anektálna, hódítana és csonkítana vígan s az akácfa csak arra való lenne már, hogy azokat a hóbor-tosokat, akik ez ellen tiltakozni próbálnának – fölhúzza rája. Ne bolondítsátok hát magatokat és egymást azzal, amit magatok se hisztek. Most folynak az oláh béke-tárgyalások. Mi, ez az egy bizonyos, ha békét hagynak nekünk, sohasem tettük volna háborús szándékkal se oláh, se szerb, se orosz földre a lábunkat. Ha kény-telenek voltunk önvédelemből bemenni, nem hódítás végett tettük, de ha már meg kellett tennünk, a leg-kevesebb az, amit követeim kötelességünk, hogy a békének olyan feltételeit szabjuk meg, amelyek ha teljesen lehetlenné nem teszik is szomszédaink újabb próbálkozását, de legalább is tetemesen meg-

nehézítsék nekik a támadást és tetemesen megkönnyítsék nekünk a védekezést.

Hogy ez hány oláh, vagy szerb akácfa-t jelent, azt nem tudom, az nem is tartozik rám, de ha egy egész akácfa-erdőről volna is szó: adjanak hálát az Istennek, hogy ily olcsón menekültek a vállalatból azok, akik hitet szegve ránk törtek, hogy kihalassák a maguk számára Magyarország testéből Erdélyt s Erdélyen túl a Tiszaig terjedő áldott földet. így rajzolták meg legalább a bukaresti iskolák falaira aggatott térképeiken a háború utáni nagy Oláhországot.

(1918 febr. 27.)

GÖRGEY ARTUR SZÁMÚZETÉSSEN.

Idősb Görgey István könyve.

Eolvastam Görgey István könyvét, mely szabadságharcunk hadvezérének számkivetésben töltött életét festi meg levelekben és a leveleket összekapcsoló és magyarázó szövegben, 1849-től 1867-ig. A munkát most adta ki a Magyar Tudományos Akadémia. Természetesen sok históriai adat van a könyvben, de a munka nem éppen történetírás. Ami eddig Görgeyről íródott, – magában véve is egy kis irodalom – az mind azzal a gyötrelmes kérdéssel foglalkozott, jogos vagy igaztalan volt-e az a fekete árnyék, mely a világsi fegyverletételből forradalmunk ez egyik vezéremberének az alakjára vetődött, hogy róla egészen el ne nyesszék a hős halálos holtáig, noha a Gondviselés Görgeyt egy hosszú élet áldásában részesítette, hogy ő volt jóformán negyvennyolcadiki jeleseink elköltöztetteinek a sorában az utolsó. Mintha csak azt akarta volna vele, hogy érje meg, lássa meg haldokló szemével az igazság napjának fölkelését és híre, neve dicsőségének tiszta felragyogását.

Különös és jellemző dolog is, aminek a földérettésével még foglalkozni fognak a lélekbúvárok, hogy az árulás rettenetes vádja, amelyen a kétségbeesés ellen való védekezésében a nemzet oly mohón kapott a bukás szomorú napjaiban, oly félelmes erővel kerítette hatalmába a lelkeket, hogy emberöltők alatt is csak igen lassan tudott gyengülni, végképp elenyészni nem tudott.

Még a kiegyezés idejében is, mikor arról volt szó, hogy Deák Ferenc valamely magában jelentéktelen szolgálatra kéressék föl Görgey érdekében, a tábornok azt írja: ne kockáztassa ezzel Deák a maga népszerűsége teljességét, mert ebben a pillanatban fontosabb a hazára nézve Deák érintetlen népszerűsége, mint az ő, Görgey, bármely érdeke és rehabilitációja.

De ismétlem, ennek a most megjelent érdekes és nagyon becses könyvnek nem ez és nem politika a kifejezett témája. Ellenben egész tartalma egy benső, örökbecsű, mert emberi cáfolata a vádnak, mely egy tiszta, nagy, férfias jellem, egy ideális hazafi és egy rendkívüli tehetségekkel megáldott közéleti ember rettenetes tragikuma volt.

Görgey István e könyvében úgyszólván a magánember rajzát kapjuk. A 48-49-iki diadalmas tábornok tragikus alakja mögé oda van állítva szegényes, korlátolt, megalázott viszonyok keretében a férfiú, az apa, a hazafi, aki volt Görgey. Nem ráházolt magyarázatokkal, nem kiszínezett egyéni felfogás szerint, nem szépített elbeszélésekkel, hanem saját nyilatkozataival, magánleveleivel, melyekben a maga nyomorult sorsát intézi; magáról, másokról, emberekről, dolgokról, hazáról, családról, pénzről, szükségéről, nevelésről véleményt és ítéletet mond, intézkedik, tanácsot kór és ad, szóval a férfi és családapa mindennapi gondjai közt tesz-vesz és lelkének minden redőjét szellőzteti, szívének kapuit megnyitja s elméjének előkelő fényét, jellemének minden próbát álló biztos szilárdságát feltárja.

Aki ezt a könyvet ép elmével és becsületes szívvel, saját emberi mivoltának öntudatával végigolvassa, az temérdek szépet, sok mindennemű kincset találhat

benne, de semmi olyan tulajdonságnak a nyomára rá nem akad, ami arra a föltevésre jogosítaná, hogy ez az ember bármi aljasságra, emberekkel szemben igazságtalanságra, hazájával szemben hűtlenségre, becstelenségre, árulásra képes lenne.

Az ötvenes években a maga védelmére megírta könyvét, a maga hadjáratáról. Xerxes nem vesszőztette hatalmasabbul dühében a Boszporuszt, mint ahogy ő ostromolta előadásával balvégzetét, a magyar közvélemény fekete tengerét. De sem az a könyv, sem a *Gazdátlan levelek* később, sem semmiféle írott védelem úgy rá nem tud cáfolni a vádra, mely őt üldözte, mint az az ő magánélete, éppen az üldözés közben, melynek képét kapjuk Görgey István könyvében.

Istenem, mily jelentéktelen dologgá zsugorodik össze most, mikor világrészek és vezérnemzetek véres tusája dönt világrészek, fajok és nemzetek sorsáról, mily semmiséggé zsugorodik össze a mi külön tragédiánk, ami pedig nekünk mindenünk volt, mert a nemzet életét tettük kockájára, ami most is mindenünk, mert erkölcsi erőnk forrása és mindenünk marad mindenha, mert nemzeti önfeláldozásunk világraszóló példája és históriánk egyik ragyogó dicsősége.

És mégis népek, nemzetek és világrészek sorsdöntő tusájának a képénél vonzóbb, lélekemelőbb, nagyobb az igazi férfiú tragikus képe, az igaz embernek lelki tusában vett diadalában több a fény s az érték, mint a népcsaták vérözönében.

Az ember érdekesebb és becsesebb minden *dolognál* a világon. Hisz a költők és íróművészek értéke is a szerint sorakozik, ahogy műveikben élő, lélekző embert tudnak megszólaltatni. Az alkotó a maga

teremtő képességét ráruházhatja minden szerves lényére a faj fönntartás ösztönében, melyet az alany akaratótól függetlenné tett. De vannak kiválasztott lényei, akiknek elméjükben fogantatik az élet s kik élő és halhatatlan emberekkel népesítik be és gazdagítják az ő világát: ezek a költők. Avagy nem élő és nem halhatatlan alak-e Antigone, Kordelia, Faust Margitja és egész ragyogó galériája a férfi- és asszony-embereknek, akikről úgy beszélgetünk egymással, mint akár a szomszédunkról, akár a história halhatatlan alakjairól.

Nos, Görgey István könyvéből, a benne közlött levelek tükréből egész, tiszta, ideális emberekkel gazdagszik ismeretségünk köre.

Görgey Artúr maga itt a férfiúi nagyság és a férfiúi szerénység ideálja. Ideálja a férjnek, ideálja az atyának. Ideálja a hazafiságnak, ideálja az aktív cselekvőnek és a passzív szenvedőnek, vagyis hős, mikor katona és hős, mikor tűrni kell anyagi szegénységet és testi s lelki rabságot.

Görgey Artúr felesége ideálja az asszonynak, aki a körülményeknél fogva meg volt mint fiatal asszony fosztva attól, hogy férjének hatalmában és dicsőségében külsőleg osztozhassék, ki azonban a szerencsétlenség sötét napjaiban teljesen fölolvadt hitvesi hűségében, szerelmében és kötelességében. Nemes lélek volt, előkelő elme és határozott jellem, öntudatos elhatározás egyben mint anya és mint hitves.

És Görgey István, aki a leveleket gyűjtötte, kommentálta, megható példája a testvéri szeretetnek és a mártíromsággal határos szolgája a maga igazságának. Bajtársa volt bátyjának, részese dicsőségének, szemtanuja cselekedeteinek és tudója gondolatainak és el-

határozásainak. A forradalomtól ő is sújtva, szegénységgel küzdve, az önfenntartás nehéz s néha megalázó munkájában vergődve, egy célt tűzött ki magának és életének: a bátyja igazságának szolgálatát s ezt a munkát halála napjáig teljesítette s íme halála után is e könyvvel szolgálja. Lehetetlen szebb, bensőbb, megragadóbb testvéri viszonyt elképzelni, mint ezekét a testvérekét.

És mint egy nemes, megható árnyék, úgy libben meg e könyv közleményeiben Görgey István felesége, aki menyasszonya volt, amikor a végzet rászakadt az országra és a Görgey-familiára, ki azonban híven, hősiezen kitartott balvégzetes vőlegénye mellett, bár lelki szenvedései rommá tették fiatalágát és a halál csiráját lopták be addig egészséges testébe, míg végre neje lehetett annak, akihez szerelem és balsors érc-láncai fűzték.

E tiszta, lélekemelő, a legszebb értelemben vett emberek társaságában az ember lelke nemesebb régiókba emelkedik, s ők ennek a könyvnek különösebb fényt, magasztosabb tartalmat adnak. Ez a könyv nem szépirodalom, nem írott művészet, csak adat, anyag és dokumentum. De van benne egy dolog, ami csak a világirodalom remekeiben található föl: igaz ós teljes emberek lépnek belőle elejünk, hozzá jók, nemések, oly ideális tisztaságban, amilyen e földön emberalakból egyáltalán kitelik.

Mindennek, amit mondok, ami talán különösnek és túlzottnak tetszetik, bőven adhatnám bizonyítókát idézetekben, ha egy hírlapi cikk keretei megengednék.

De íme néhány szemelvény.

1849 december 24-ről írja öccsének:

Maradjunk együtt lélekben legalább. Legyünk egymásnak vigasztalói, támaszai, buzdítói; közöljük egymással, amit és amint élünk. Ne keressünk barátságot, de keressünk bizalmat, és ne keressük ezt szép szavak, hanem önzéstelen tettek által. Így . . . tanítsuk a népet és tanulni fog a nép, mert a példának ellenállhatatlan a hatása. És tanulni fogja a nép, ami neki valóban üdvös, tudniillik az igazi haza- és ember-szeretetet megkülönböztetni a piszkos önzéstől és kapzsiságtól és magáévá tenni am azt . . .

Emlékszel-e még, öcsém, azon mondasomra, hogy nekem – bármerre dűljön el hazánk sorsa – mártírszerep fog jutni? Jutott is, de ennyire kinteljesnek nem véltem volna. Akasztófát, golyót, vagy örök börtönt vártam volna. De jelen állapotom rosszabb mindezeknél! ... Állapotom hasonló egy dermedten szenvedő tetszhalottéhoz, aki fültanúja legjobb barátai rendelkezésének eltemettetése iránt. De hagyjuk ezt. Lelkierőm ezen sorsnak is meg fog felelni és bármi legyen a vége, az lesz mindig vezértüzem, ami eddig volt: egy isteni eszmét valósítani meg hősi akarattal, kicsiben, nagyban, amint a sors méri.

*

Psotta Móric honvéd-tüzérezredes a forradalom után Haynau törvényszéke által halálra ítélve, de sok esztendei várfogságra *megkegyelmezve*, egy utóbbi amnesztia óta sanyarú díjnoki életet élt Budán, a Déli Vasútnál. Nyomorúságát nem bírva, 1863-ban öngyilkos lett egy levél hátrahagyásával a vasúttársasághoz. E levélből veszem ki a következő sorokat:

Sokat megértem! rosszul is egyetmást – de többet a jóból; és most, midőn visszatekintek életem útjára, derült meglepéssel kiáltok föl: *érdemes volt élnem!* Bosszankodás és sajnálkozás nélkül veszek búcsút ezen világtól. Megbocsájtok mindenkinek, – még Bach uramnak is, meg a többieknek.

Búcsúzva szeretettel gondolok barátaimra:

Testvérem Psotta Károly Tót Pelsőcön, Korpona mellett. Szegény testvér ...

Görgey Artúr Klagenfurtban. Szegény Artúr! Még mindig azt kiabálják rád: feszítsétek föl. . .

De mindenekfölött egy barátomra gondolok: boldogtalan hazámra! De föl kell virulnia, – fel fog virulni gonosz ellenségei dacára! Éljen a magyar nemzet még sok ezer esztendeig. . .

És most kimegyek oda, ahol az én vitéz bajtársaim 14 esztendő óta alusznak.

Íme ez is egy alak Görgey István könyvének galériájából. Kora ideálmusa lüktetett benne. Élete célját betöltöttnek vélte dicsőségével és szenvedéseivel és szépek, nem céltalannak vallotta önkéntes halála óráján az életet.

Görgey Artúrban, amikor megtudta e bajtársa sorsát, megszólalt a pedagógus. A nevelés kérdései egyáltalán nagyon foglalkoztatták őt. Elvállalta Guidó testvére két vásott fiának a nevelését, utóbb saját gyermekeinek az érdeke vitte a kérdésen való töprengéseire. Psotta esetére azt mondja: ha Psottának barátai fölajánlják vala anyagi segítségüket s Psotta el nem fogadja, ezért szegénynek szüleit, testvéreit, ifjúkori pajtásait, szóval első élettársait kell felelőssé tenni vérfagyasztó önmegváltásáért: «Miért mulasztották el már a zsenge

ifjút kezénél fogva vezetni a minden biztos oltalmat. nyújtó barátság ernyője alá . . .»

Itt most Görgey gyermekeiről lesz a szó. 1863 áprilisban ezt írja Istvánnak:

Elhatározásomnak, Pestre küldeni Etelkát (nejét) a gyermekekkel – csak részben Berta konfirmációja az alapja... Gyermekeimnek szülei házuk van, *házajok nincsen*. Amit nem ismerünk, az nekünk nincs is.

Nekem ugyan lelkem égő sebévé vált, hogy van hazám. És voltak perceim, amikor közel voltam hozzá, áldani a viszonyokat, melyek oly könnyűvé tették volna megóvni a szegény porontyaimat a haza megismerésétől – legkeserűbb fájdalom ezen kelyhétől.

De itt két eset lehető. Vagy sikerül nekünk szüléknek erényes emberekké nevelnünk gyermekeinket: és akkor tökéletlen lenne törekvésünk eredménye, ha meg akarnók vonni gyermekeinktől a legmagasztosabb erények forrását, a hazaszeretetet. Vagy hajótörést szenvedünk szülei kötelességeink teljesítésében: s akkor, – no, akkor legjobb lenne temetkezni.

Mi tehát becsületesen és szilárdan azt akarjuk, hogy Berta és Kornél még gyermekeveik fogékony-ságában az én hazámat tanulják hazájok gyanánt megismerni és szeretni – szeretni azon vérlázító mód dacára, mellyel éppen ott atyjoknak polgárerényét stigmatizálják.

*

1863 áprilisban írja:

Scipiónak *ingrata patria-féle* véglehelletét megérteni én nem tudtam soha. Amit ő tett, túrt: én is megtettem, túrtam; tennünk, túrnunk kötelessége volt mindkettőnknek.

A hazafiúi kötelesség teljesítésének, az igaz polgároszörú a szokott díja. De az sincs megírva, hogy a még élónek homlokára legyen az tűzve. Engem személyesen akár le is köphet a nemzet: ő iránta való kegyeletem fáját le nem veri a csúf zápor. Hogy büszke szívem dacára miért lehet ez mégis így? Azért, mert természetellenes szívdobbanásoktól megóvott az ég. Nekem természetellenes sem rokon-, sem ellen-szenveim sohasem voltak.

Szívgöröcsök közt vajúdik a lelkem, meggyőződést szürendő arról: honfiúi vágyódásaim mellett atyai kötelességem mi?? . . .

Arról volt itt szó, hogy ne legyenek-e gyermekei született francia anyjok után francia állampolgárok. A tusakodás eredménye tudvalevően az volt, hogy magyaroknak neveltette őket.

Megragadó a levél, melyben ezt a témát nejével és saját öccsével kapcsolatban fejtegeti.

– Te, – írja Istvánnak – mint honunk szülöttje, magyar hazafi lehetnél, ha mindjárt nem is volnál testvérem, barátom: holott ő, a francia nő, csakis mint az én szerető, hú élettársam lett hazánk leánya, azé a honé, mely a férjét, leghűbb barátját, gyermekeinek édesatyját – cafatolja.

Az asszonyi lélek, a hitvesi hűség és az anyai szeretet mily titokzatos mélységeibe enged pillantanunk az, hogy ez az asszony biztosabban, kevesebb lelki vergődés nélkül tudta kívánni, hogy gyermekei sorsát a saját új hazája ölébe tegye le. Miért? Mert látta férje lelki vívódását e kérdés körül. Erről ír egy Deák Ferenchez intézett levélben, melyben azt kérdezi a népszerűség tetőpontján álló Deáktól, nem tehetne-e valamit, hogy

férje ne úgy adassék át a jövő történelmének, mint a nemzeti hálátlanságnak s a nemzeti önfeláldozás meddőségének elretentő példája.

Írja még e levélben:

Jól tudom, önnek ma más föladata van. Egy sokkal nagyobb annál. E föladattal szemben egyetlen ember személyes ügye háttérbe kell hogy lépjen. Ezért is nem kerestem föl önt személyesen. Gondosan meg akarom óvni az ön népszerűségét a mi balsorsunk mérgező lehelletétől. Tartozom ezzel önnek és egyszerűs mind férjem érzületének, midőn ezt a lépést – fontos dolgokban most először életemben – az ő tudtán kívül megcselekszem.

*

De vegyünk búcsút e könyvtől, mely tele van neme- sebb értelemben vett emberekkel, eszmékkel, érzelmek- kel és tele van emberi bölcseséggel és jósággal.

A jelen mindig az igazságtalanság. A jelennek vannak szimpátiái, antipátiái, vannak érdekei és vágyai, vannak kegyencei és mártírjai. A Jövő a Jelen kerítője. A múlt az önzetlen és objektív igazság. Hol van az megírva, hogy az érdem fejét még életében övezze a polgári koszorú!

Görgeynek a Gondviselés még olyan hosszú életet adott, hogy szinte látta a maga Jelenét Múlttá válni. Látta, ha csak haldokló szeme is a ködökből, óriási hegyek mögül feltörni az Igazság napját.

(1918 aug. 21.)

DEÁK ÉS A KIEGYEZÉS.

A napokban jelent meg egy könyv e címen: *Világostól Trianonig*. A könyv, melyet Pethő Sándor kiváló essayista írt, ritka sikerrel lépett a közönség elé. A sikernek, úgy látszik, komoly tényezői vannak a munkában, mert komoly kritikák jelennek meg róla a lapokban s dicséretében nemcsak az újságíró szerző politikai barátai bőkezűek, de ellentábora sem fukar. Én itt nem a könyvről akarok írni. Egyelőre jobban érdekel egyik kollégám egyébként szellemes kritikájának az a szemrehányása, hogy Pethő Sándor a hatvanhetedik kiegészésen csak felületesen elsiklik, mikor a művében felölelt korszak fejleményeit, alakulásának okait mérlegeli. Kollégám, aki a kritikát írta s benne a 67-et ma is problémának, bár csak történeti problémának mondja, annál határozottabb véleményt ad erről a kiegészésről, mikor a következőket írja:

«A 67-es kiegészés, amely Deák Ferenc és az idősebb Andrassy Gyula közös műve volt, külföldön is nagy érdeklődést keltett és komoly politikusok és gondolkodók tették vita tárgyává azt a sajátságos, a történelem által sehol fel nem mutatott államjogi kapcsolatot, amely Ausztria és Magyarország között létrejött. A kiegészés voltaképp ma is rejtély; még ma sem tudjuk, hogy mi indíthatta Deák Ferencet a legfontosabb nemzeti jogok feladására, amikor kevéssel azelőtt

ilyenszerű megegyezésről nem akart hallani. Annak idején egy nagy angol politikai író, Brougham lord, kinek könyvét Kossuth Lajos látta el kommentárral, *a kiegyezést tökéletlen, korcs, szervezeti uniónak (imperfect federal union) nevezte.* Ennek a világos fejű angol gondolkodónak sehogy sem ment a fejébe, hogy egy nemzet feladja évezredes jogait, kibocsátja kezéből az önálló nemzeti és állami élet két legfőbb attribútumát: a külügyekbe való beleszólást és a hadsereg fölött való rendelkezési jogát és megelégszik azzal, hogy belügyeiben szabad kezet kap. De ez még hagyján: azt mondja önmagáról, hogy ő önálló, független nemzeti állam, amely semmiféle más népnek vagy államnak alárendelve nincsen. A 67 ma is probléma, ma már történelmi probléma és nem lehet csak úgy elsiklani felette.»

Hogy a mai állapotok létrejöttek, annak természetesen nem *egy oka* van, mert hozzájárult akár pozitíve, akár negatíve minden, ami megelőzőleg történt. Számba kell venni, mikor erről elmélkedünk, a 67-es kiegyezés hatását is. De nehogy azt gondolja valaki, hogy Világosnál kezdődött a mi balsorsunk, mely Trianonhoz vezetett. A hatvanhétről pedig eldönthetetlen egyelőre, hogy okozta-e végzetünket, mint kritikus kollégám szabadon Kossuth Lajos után véli, vagy csak nem tudta már elhárítani, mint én gondolom, s a végzet ránk szakadt 67 dacára.

Abban a kérdésben, hogy csakugyan rejtelem-e ez a kiegyezés és érthetetlen-e Deák Ferencnek állítólagos színváltozása és hogy csakugyan tökéletlen (imperfect) szövetség-e Ausztriával, mint az előkelő angol mondja, intézzük el először ennek az angol barátunknak a dolgát.

Az angol, a világbirodalom fia nem értett meg minket, hogy szuverenitásunk teljessége csorbájával megalkudtunk Ausztriával. Mi sem értettük meg Anglia népiértó politikáját Írországgal, se az oroszét Lengyelországgal szemben. Mert a mi történelmünk a barbárabb századokban sem produkált ilyet. De amikor az amerikai írek munkájából az ír mozgalom nagyobb erővel fellépett, akkor bizony angol politikusok eljöttek hozzánk tanulmányozni a magyar-osztrák kiegyezést és egész kis irodalmi hadjárat fejlődött ki a körül a kérdés körül, hogy nem lehetne-e Angliának hasonló alapon az írekkel kiegyeznie. Persze, az angol világbirodalom és a kis zöld szigetország közt más volt az arány, mint Ausztria és Magyarország közt, az eszmét tehát akkor elejtették. De bizony azóta mégis létrejött az ír kiegyezés, melyben a büszke Anglia mégis csak leadta szuverenitása egy részét a zöld szigettel szemben. Nem tudom, *ezt* megérti-e az az angol (ha még él), aki minket nem értett meg.

És Deák Ferenc.

Ez a csodálatos inkarnációja az ős magyar jellemnek és típusnak, mondhatnám, a magyar államférfiúnak, 1861-ben mondotta el halhatatlan beszédét a személyes unióról és írta meg Lustkandl osztrák közjogász elleni könyvét. Ez a magyar politika jogi álláspontja volt, melynek feltétlen elismerése nélkül semmi alkuba nem bocsátkozhatik. Ezt erőszakkal el lehet kobozni, el lehet venni tőle, mint akár a földjét, akár a dinasztiaját; de ez az ő jogi birtokállománya, melynek elismerése nélkül nem lehetséges béke és megegyezés praesumptiv királyával sem, aki eddig ezt tagadta és koronázatlanul uralkodott. Ez az álláspont konkrét kifejezést nyert

a 48-iki törvények elismerésében a jogfolytonosság alapján.

Ennek a feltételnek Ferenc József behódolt s erre következett a kiegyezés, a két fél alkuja. Hogy ebben lehetett volna több úgynevezett vívmányt biztosítani (mert akkor minden hatalom az osztrák császár kezében volt), arról bajos ma vitatkozni. Tény az, hogy Tisza Kálmán ellenzéki pártvezér, aki azt vitatta, hogy lehetne, később mint miniszterelnök a kiegyezés kérdéseiben ortodoxabbnak, mondjuk: Deákabbnak bizonyult, mint volt maga Deák. És tény az is, hogy törvénybe iktattatott a paritás, ami azt jelenti, hogy amennyit mi leadtunk Ausztriának, ugyanannyit adott le nekünk Ausztria. Az egyenlőség elve törvénybe volt iktatva. Hogy mint hajtották végre, az már politika volt és a politikusvezérek erejétől és tekintélyétől függött. Tehát a hiba, amennyiben volt, nem a kiegyezésben volt, hanem e nevezetes közjogi alku kezelésében és végrehajtásában.

Én elismerek egy nagy hibát. Ez pedig az, hogy *ez* a kiegyezés nem Világos *előtt*, sőt hogy nem négyszáz évvel azelőtt kötött meg. Mert ez egy történelmi problémát oldott meg, sajnos későn. A történelmi problémát pedig keleteurópai geográfiai helyzetünk adta fel a magyarnak. Nem most, az új időkben, hanem megtelepedésünk, illetve királysággá való konszolidációnk első órájától fogva. Ezért voltak már árpádházi királyainknak hol a lengyelekkel, hol a csehekkel, hol az osztrákokkal háborúi. Mert ezeknek a nemzeteknek geográfiai elhelyezkedésük olyan, hogy se nyugat, se kelet, se észak felé nem volt mozgási szabadságuk. Akár kulturái, akár politikai, akár kereskedelmi térj esz-

kedésük csak délre kínálkozott. Délen pedig a magyar királyság feküdt az út jókban. Vagy nekik kellett a magyart leigázni (azért konkuráltak a magyar trónra az Árpádok kihalása után a lengyel, a cseh, az osztrák fejedelmek egyaránt), vagy nekünk kellett őket ártalmatlanná tenni, hogy a magunk terjeszkedését és befolyását Dél felé háborítlanul munkálhassuk.

Mikor pedig a mohácsi vész után az osztrák fejedelmek kerültek trónunkra, akik egyszersmind német császárok voltak, tehát velünk szemben egy nagy birodalom ereje állott a hátuk mögött, mi pedig a török hódoltságot nyögtük: akkor ütött Trianon végzetes órája először. Az osztrák fejedelmek a történelem minden lassúsága ellenében természetesebbnek találták azt, hogy Magyarországot bekebelezzék a német birodalom Bundesstaatjai közé, mint azt, hogy a történelmi Magyarországot, mely Európa nagyszerű védőbástyájának bizonyult a keleti betörések ellen, felélesszék a maga történelmi alapján világraszóló katonai erejével. A Habsburgok akkor azt hitték, Magyarországot Bécsből kell kormányozni, a helyett, hogy belátták volna, hogy – mondjuk egy kis anakronizmussal – könnyebb lenne még Bécset is Budapestről rendben tartani. Hiszen emlékezhetek volna arra, hogy IV. Béla alatt a hatalmas cseh Ottokárral, aki Bécset is leigázta, István királyfi Stíriában verekedett és Mátyás király Bécsben tartott udvart.

Ezt a pert, ezt a nagy történelmi pert folytattuk majd négyszáz éven keresztül Ausztriával. Nem tudtuk se legyőzni, se meggyőzni, Ausztria pedig nem bírt mivelünk. A majtényi sík, a linzi békekötés, a világosi gyásznapi pernek egyes állomásai. Ezt a pert fejezte be, megoldva egy véget nem érő mérkőzést, Deák és

társai kiegyezése. Egy évszázados történelmi probléma megoldása volt ez, egy nagy békekötés két fél között, akik belátták, hogy az európai hatalmi viszonyok közt nem bírnak egymással. Ezzel megnyílt az útja annak, hogy a magyar, visszaadva önmagának, kultúrával, munkával nyerje meg azt az évszázados csatát, melyet se Rákóczi, se Görgey karddal nem tudott megnyerni. Ha Ausztria kétszáz évvel ezelőtt felismeri a saját helyzetét és ha császárai mindazt, amit ez idő alatt a magyar nemzet és faj megrontására fordítottak, ha pénzt, erőt, hatalmat, befolyást, tekintélyt a magyar elem erősítésére szánnak és nem pazarolják gyengítésére: ez az egész keleti Európa képét megváltoztatta volna és itt ma harmincmillió magyar élne és sohasem következett volna be az, amit meg kellett érnünk, se Világos, se Trianon. Ausztria uralkodói hasonlítanak Oidipushoz, aki makacsul keresi országa pusztulásának okát s végül kutató kezét rémülve a saját torkán találja: ő a romlás oka. Ausztria császárságának erőszakolása biztos úton hajtotta a dinasztiát, Ausztriát és Magyarországot Trianon felé. Nagyszerű párhuzamot vont Apponyi minapi genfi beszédében az alkotmányos Anglia s az alkotmányos Magyarország közt. Anglia világhatalom lett alkotmányától. Párját, a magyar alkotmányt, irtó háborúval pusztították, akik általa mára Európa egyik vezérhatalma lehetnének. Szögyény írja, a néhai magyar konzervatív államférfiú, hogy a magyar alkotmány a leggeniálisabb szervezetek egyike, amit valaha nemzet magának adott és csodálatosan alkalmas arra, hogy a modern idők eszméihez alkalmazkodjék. A fiatal császárnak írta meg ezt emlékiratban, az elnyomatás idején. Egy hatalmas, őserőktől

alkotott sziklaalkotás volt a magyar állam szervezete. Ideális, várszerű határok közt egy nagytehetségű faj géniuszától alkotva. És még 67-ben oly roppant erkölcsi erőt jelentett, mellyel szemben egy büszke császári család lemondott százados ambícióiról és hagyományairól. Diadala volt ez a jognak, az igazságnak, a bölcseségnek, az egyszerű magyar táblabírónak. Kár-hozat, hogy az idők méhében érlelt balszerencse, az európai viszonyokban felhalmozódott robbanószerek kitörése útját állta annak, hogy a nemzet, mely egy század alatt öt század veszteségeit és kényszerű mulasztásait helyre tudta hozni, eljusson a célig, amelyért 67-ben mérséklettel, önmegtágadással és államférfiúi bölcseséggel megoldott egy helyzetet, melyet századokon át nem tudott megoldani karddal és példátlan önfeláldozó vitéséggel. Ezért a megoldatlan konfliktusért halt meg Eákóczi Ferenc száműzetésben, ezért érte ugyanaz a sors Kossuth Lajost; ezért népesedett be történetünk mártirokkal. Ha az előkelő angol ember, akiről e sorok elején volt szó, nem értette meg a 67-et, nem csodálom. Ma talán, mikor Genfben folynak a biztonsági paktum-alkudozások, bizonyára a szuverenitások kölcsönös rovására, talán ő is jobban megértené. Magyar ember, ha megtanulta és megértette nemzete történetét és ha összehasonlíja hazája állapotát, amint volt a kiegyezés előtt és lett a kiegyezés után: nem maradhat kétségben aziránt, hogy a legnagyobb és legszerencsésebb dolgok közé tartozott abból, amit magyar államférfiak létesítettek, a 67-iki kiegyezés, Deák Ferenc és társai műve, mely törvényekkel szabályozta a helyzetet, amely százados villongások és harcok forrása volt, és fölszabadította

Magyarországot a nemzeti munkára. A mohácsi vész óta országunk sem oly hatalmas, sem oly egységes, sem oly sértetlenül egész nem volt, mint a Deák kiegyezése után, Ferenc József uralkodása alatt. Ha ennek a hatvanhetes alkotásnak van valami része a mi szörnyű katasztrófánkban, az nem abból áll, hogy ez alkotás létrejött, hogy volt, hanem abból, hogy nem tudtak vele végrehajtói abban a szellemben élni, amely létrehozta. Hibái, hátrányai lokálisak voltak. A mi bukásunk ellenben egész világrészünk bűne, mely elkerülhetetlen volt függetlenül a kiegyezéstől és világrészünk végzete is, amely láthatólag siet utánunk bukni és vergődik Genfben, hogy valamely biztosítékot szerezzen magának. Nekünk a magunk balsorsában *egy* rettenetes vétkünk van, hogy nem tanultunk se Mohácstól, se Világostól és néha az a rémes gondolat száll meg, hogy nem tanulunk Trianontól sem.

(1925 szept. 20.)

MÁRCIUS 15.

Méla, majdnem csüggeteg érzés fog el, mikor olvasom, hogy itt is, ott is, ezek is, azok is készülnek hétfőn megülni március ünnepét. Azt az úgynevezett parapléforradalmat, amikor esőernyők alatt lobogott az idealizmus olthatatlan lángja egy szürke tavaszi napon. Amikor egy ismert kávéházból elindult vagy másfel-tucat fiatalember, persze, elül Petőfi, Jókai, Vasváry, Sükey és fölmentek a Múzeum lépcsőire és fiatalságuk szuverén hitével kihirdették tizenkét pontban az új Magyarországot.

Keresem ama sasröptű fiúk utódait a mai társadalomban. Hol vannak? Hol keressem? Akkor azt mondták, szabadságot, függetlenséget, nemzeti intézményeket kérünk és azután elmentek a szabadságharcban szenvedni, meghalni. Ma bombát vetnek, frankot hamisítanak és azt mondják: hazafias érzésből tettük.

Micsoda kétféle hazafiság ez: a régieké és a maiaké! Akkor az osztrák abszolút kormánnyal szálltak szembe s követelték a nemzet jogait. Ma csak a független magyar nemzeti kormány parancsolna itt. És a hazafiságnak bujkálnia kellene? Konspirálnia? Francia bankót hamisítania? Hiszen a 48-as szellem száz évvel megelőzte a mait, a mai száz évvel ment hátrább a 48-asnál. Hiszen azt lehet mondani, Petőfi és társai ugyanaz ellen a szellem ellen küzdöttek, amely ma

hazafiságával, nemzeti voltával hivatkozik, de kormányzati szellemét az osztrák politikai iskola lomtárából szedi.

Ma itt egy ezeréves múltú nemzet történelmi hagyományai szerint virágzó nemzet élhetne. Ma a márciusi ifjak ihlete szerint való fiatalság lehetne a mienk; ma szabadon, nem korlátozva idegen törekvésektől, virulhatna itt a magyar lélek, a magyar szellem, a magyar nemzeti élet, az, amelyről a negyvennyolcadiki ifjak álmodtak, amiért lelkesedtek, amiért véreztek és amiért meghaltak. Mert a negyvennyolcas törvényhozás és a márciusi forradalom alapeszméje és erkölcsi tartalma és ama nemzedék ideálja volt: a történelmi nemzet és a nép egybeolvasztása. Az egység, az összeforrás, a különbségek elemésztetése, a *nemzeti állam* megteremtése. A kiváltságok megszüntetése, a népnek az alkotmányba, az egységes nemzet közösségébe való bevezetése, a szabadság intézményeinek uralma: ez volt amaz izgalmaiban is lélekemelő napok eszménye. Mi van ma mindebből a ma eltagolt, elemeire bomlott társadalmában, a mai pártviszályok dulakodásában, mi a kormányzatban, mely inspirációját a Napoleon utáni szent szövetségben keresi s eszközeit onnan válogatja?

A régi magyar nemzetet a magyar nemesség jelentette. Minden kiváltságot, akár paraszti, akár polgári sorsból emelte legyen ki képessége, jelleme, tudása vagy erkölce, az a vágy töltött el, hogy a nemesi rendbe fölvetessék. Ez volt az a nagy vonzóerő, mellyel a nemzet magát állandóan kiegészítette. Mikor a nemesi privilégiumokat eltörölték, a lelkes mámorban nem gondoltak arra, hogy a magyarságba való beolvadás e hathatós módját valamely más attraktív erővel

pótolják. Azt hitték, maga a szabadság elég varázs arra, hogy ezt a munkát lassan, természetes úton elvégezze. Ebben az irányban meg is indult a fejlődés a hatvanhetes kiegyezés után, amikor a nemzet ismét birtokába vehette az országot és a hatalmat. De a természet lassan dolgozik. Még sokáig a történeti osztály volt a nemzet vezetője. Mert ezer év tradíciói, törvényei, kialakult karaktere, szokásai, gondolkozása és érzésvilága nem enyészhetnek el máról-holnapra. De aki végiglapoz a képviselőházak névsorán, az konstatálhatja a polgári elemek fokozódó beszivárgását a törvényhozásba. A nemesi családok szemlátomást szorosabb kapcsolatba kerültek a polgári családokkal és foglalkozásokkal, a polgárság pedig földbirtokban és közszolgáltatban mind nagyobb tért tudott hódítani magának. Lassú, de természetes vegyi processzus volt ez, amelyben a réginél szélesebb alapon, gazdagabb forrásokból táplálkozva, kialakult volna a modern magyar nemzeti állam a sokszor megálmodott harmincmillió magyarral. De megzavarta a jelen században ezt a természetes és kecsesítő kialakulást a haladottabb európai nemzetek kebelében uralomra jutott szociális és radikális áramlat, amely Magyarországot is sodrába kapta. És mielőtt társadalmilag is egységes nemzet lettünk volna, új harcai törtek ránk a világnézeti különbségeknek és e közben ránszakadt a világháború minden anyagi és erkölcsi következményeivel. Eánk-szakadt egy meg nem érett és meg nem értett forradalom, amely a kor poharát kiitatta velünk salakjának utolsó cseppjéig. És forradalom, megszállás, kommunizmus és ellenforradalom és békekötés felszántotta az egész országot, fölültre dobta, ami alul volt, maga alá

temetett multat, történelmet, alkotmányt és trónt, ronggyá tépte a félig se kialakult gyenge, fiatal társadalmat és ma itt vagyunk, indulataink rabjai, gyűlölködések áldozata, vagy elvesztetten, magunkba, egymásba és intézményeinkbe való hitünkvesztetten és egyetlen jogcímünk arra, hogy az Úr, vagy a Sors megbocsásson nekünk és megkönyörüljön rajtunk, az, hogy valóban *nem tudjuk, hogy mit cselekszünk*.

De mégis! Nem sülyedtünk le annyira, hogy vergődéseink mellett is ne élne valahol mélyen a szívünkben a vágy, az ösztön, a kényszerűség, hogy – ünnepelni menjünk március tizenötödikét. Ezt semmi vihar ki nem fűtta belőlünk, semmi gyötrellem és szenvedés el nem pusztította, semmi gonoszság ki nem taposta lelkünkéből. Közéletünkben nem követjük, sőt tagadjuk ama napok regeneráló tételeit, de nem tudunk megszűnni ünnepelni emlékét. Hétköznapokon vétkezünk, de van egy napunk, amikor a szabad eszmék templomába megyünk ünnepelni és vezekelni. A márciusi ifjak emléke tisztább, magasztosabb, lelkesebb hagyomány, semhogy elszakadni tudnánk tőle és ez a hagyomány az a csepp csodaszer, amely, amíg ragaszkodunk hozzá, alkalmas arra, hogy végre is megtisztítsa közéletünk megtört borát zavaros időnk minden salakjától. Ha bele tudunk kapcsolódni a márciusi napok szellemébe, az lesz jogfolytonossága az önmagától elszakadt magyar léleknek.

(1926 márc. 14.)

HÚSVÉT.

Mielőtt beleereszkezném abba, hogy a húsvét alkalmából cikket írjak a *Pesti Napló*-nak, hadd gyűjtok itt egy szál tiszta viaszgyertyát Kónyi Manó emlékezetének. Kónyi Manó tudvalevőleg a régi országgyűlés gyorsirodájának egyik főnöke volt. A szerénységnek, a jóságnak, a lelkiismeretességnek megtestesülése, a mellett művészetének mestere volt. A régi országgyűlések vezéreibei mint kiváltságához ragaszkodtak ahhoz, hogy beszédeiket Kónyi jegyezze. Kerkápoly Károly, akinek ajkáról úgy ömlött a szó, mint egy megvadult zuhatag, éppenséggel el sem lehetett Kónyi boszorkányos ceruzája nélkül. De Deáknak, Lónyaynak, Andrássynak, Somssich Pálnak s másoknak is valóságos meghitt bizalmi embere volt. Bizony mondom, akárhányszor tapintatos és diszkrét tanácsadója. Deák Ferenc méltó témája lesz mindig becsvágyó és nemeslelkű írónak. De az én hitem szerint senkinek sem fog sikerülni értékesebb könyvet írni a haza bölcséről, mint amilyet szerkesztett róla Kónyi Manó, aki összehordott, elrendezett, értékesen bekeretezett mindent róla, minden porszemet és aranyrudat, ami akárhol lappangott. És mindent összefüggésben és kapcsolatban emberekkel, viszonyokkal, körülményekkel, alkalommal. Háttért festett és keretet készített Deák minden szavához, mondatához és beszédéhez. Ha valaha fog-

lalás emelte drágakő értékét, úgy Kónyi Manó a magyar politika egy nevezetes korszakában e kor értékeinek legművészeibb aranyművese volt és két kötetével valóban mindörökre bekapcsolta a maga nevét Deák Ferenc halhatatlanságába.

Kónyi Manó II. kötete 305-317. lapjain olvasható Deák Ferencnek történelmi jelentőségre emelkedett *Húsvéti cikke*. Ez hengerítette, ez a hírlapi cikk, el a követ az osztrák abszolutizmus sziklasíjáról, melyben eltemetve feküdt a magyar alkotmány. A cikk polémia volt egy *Botschafter* című bécsi újság egy cikke ellen, mely a magyarokat megbízhatatlan rebellis elemnek mondotta, amellyel nem lehet boldogulni. A húsvéti cikket, illetve a cikket, melyből utóbb a húsvéti cikk lett, Salamon Ferencnek, a történetírónak kellett volna megírni. De Salamon elhárította magáról e feladatot. Ő megírja a maga cikkét, másét nem, még Deák Ferencet sem. De Kemény Zsigmond berendelte önféjű munkatársát nagypénteken az *Angol királynéba*, Deák Ferenchez, aki maga a Tripartitum és egy másik törvénykönyv közé ült az asztal egyik oldalán, azután becsukta a szoba ajtaját, Salamont, tollal a kezében magával szembe ültette az asztal másik oldalán és diktált. Diktált délelőtti tíz órától délután három óráig s akkorra készen lett a cikk. Közben kétszer is kopogtak az ajtaján, egyszer éppenséggel gróf Andrássy Gyula, akinek a hangja behallatszott a folyosóról, de Deák Ferenc minden kopogást hallatlanná tett és diktált és Salamonnak már majd leszakadt a keze az írástól.

A cikk ereje a csodálatos higgadság és mértékletesség a hangban, praktikus egyszerűség és világosság az okfejtésben, felsőbbség és biztosság a törvénytudásban,

döntő hatás a bizonyító példákban és finom diplomáciai – nem mondom ravaszság, mert oly természetes, oly őszinte és oly nyílt a tételében, mely a vezérgondolata.

A cikk gondolatmenete és tartalma pedig ez: az elszakadás vágya sohasem élt a nemzetben. A nemzet csak az alkotmányát védelmezte az osztrák államférfiak törekvései ellen és az ország önállóságát. Ha megesett, hogy ez önvédelemben szándékainál messzebb ment, erre csak a király rossz tanácsadóinak a makacsága ragadta. Ellenben válságos időkben csábító alkalomnak is ellentállt, nemcsak megmaradt hűségében, de ismételten megmentette a dinasztiát, trónját és birtokait. És valahányszor a király tanácsosai munkája válságot idézett fel, *mindannyiszor a király bölcsőbb belátása teremtette meg a békét az uralkodó és nemzet között.*

Soha talán hírlapi cikk nemzet sorsára ily közvetlen hatással nem volt. Híre, hogy a cikket Deák Ferenc írta, hamar eljutott a trónig. A király akkoriban lejött egy ünnepre Pozsonyba s ott a cikk hatása óriási lelkesedésben tört ki. Ez megismétlődött Budapesten is, amikor nemsokára rá ő felsége meglátogatta fővárosunkat. És két évre rá megvolt a magyar pompával és lelkesedéssel végbement koronázás Budán.

És ma, ez emlékezetes cikk megjelenésének hatvanadik évfordulóján az emberre szinte rátolakodik a kérdés: milyen cikket diktálna, ha élne Deák Ferenc Salamon mai utódjának?

Sokszor felvetődik nálunk a kérdés, mit tenne ez, vagy mit tenne az a nagy ember, ha ma élne. Legtöbbit emlegetik gróf Tisza Istvánt, hogy mit szólna a mai állapotokhoz. Erre egészen igen nehéz feleletet adni. Hogy mit tett Tisza István bizonyos adott kö-

rülmények közt, azt tudjuk. De az ő agyveleje nélkül nekünk bizony lehetetlen kitalálnunk, hogy mit tenne ma. Azok, akik azt hiszik magukról, hogy az ő politikájának letéteményesei, úgy látszik, azt hiszik, hogy ő ma semmit sem tenne, hanem ülne, tarokkozna vagy bridzsezne a klubbjában és várna türelemmel a sorára. Hogy egy-egy kérdéshez mit szólna: azt tudhatjuk. De nem egyes kérdésekre kell gondolni, hanem az ország állapotára tekintő politikai koncepcióra. Kormányzati szellemre és az alapvető teendőkre. Ám ha senkiről, Deák Ferencről tisztán és világosan meg lehet mondani, hogy mit tenne ma és hasonló esetben mindig. Mert az ő esete is ez volt. Az ország széjjel volt tépverészeire. Külön osztrák tartomány volt Erdély, a temesi bánóság, Fiume, Horvátország és Magyarország. Kínáltak akkor Bécsből modern alkotmányosságot, szűkebb és tágabb hatáskörrel, de Deák azt mondta: az ősi alkotmányt kéri és a jogfolytonosságot. E nélkül nincsen törvényes állapot. Ez az első és fődolog. Ez a híres Hatvanegyedik-i beszédnek, ez a Húsvéti cikknek is a tartalma. És mikor 1858-ban azt kérdezték tőle, hogy milyen politikát kövessen a *Pesti Napló*, egy Falk Miksához intézett levélben ezt írta:

«Elsősorban az a föladat, hogy a nemzetben ébren - tartassék az alkotmányos szabadságért való érzék és lelkesedés, mert akkor egy kedvező pillanatban egy tollvonással lehet helyreállítani a magyar alkotmányt és huszonnégy óra alatt lehet szabad, alkotmányos államunk; holott, ha a népből kihalt az érzék ezen legmagasabb javak iránt, sem a sors kedvezése, sem az uralkodó kegyelme nem adhatja nekünk vissza az igazi alkotmányos szabadságot.»

Ha ma feltámadna Deák Ferenc, ezt mondaná ma is. És van-e egy-két ábrándozón kívül még valaki, aki ugyanezt mondja? Nem látjuk-e megrettenve, hogy az *alkotmányos szabadságért* való lelkesedés mintha máris kiveszett volna? Egy tökéletlen, hiú mágnás forradalmat csinál és kikiáltja a magyar köztársaságot; s mikor tehetetlen kezéből egy rovottmultú kalandor kezére jut az ország, akkor a proletariátus az országházban ünnepiesen *eltemeti a magyar alkotmányt*. S mikor ezek kezéből valahogy átszármaszik a hatalom egy más társaságéba: a tárcákon és állásokon kezdtek alku-dozni és egynek se jutott eszébe a nemzet ezeréves jogalapja és jogalakja: a magyar alkotmányos szabadság, hanem csináltak egy nemzetgyűlést és csináltak egy korszakot, mely kurzus néven fog átmenni a történetünkbe. És hat év óta vajúdik ebben az ország és ma is csak ott vagyunk, ahol akkor voltunk, ugyanazon a forradalmi jogalapon. Nincs országgyűlés, nincs alkotmány, miniszteri rendeletek kormányoznak, egy szuverén nemzetgyűlés alkot törvényeket, mintha normális időket élnénk és demokraták, szocialisták, fajvédők, kigazdák ráncigálják ide-oda a közérdeket, a múltó napi hangulat szerint alkotnak törvényt, rögtönöznek korszakos reformokat, minő a földreform, mellyel nem lehet boldogulni; alapítanak pénzügyintézeteket, melyeket időközönként pártfogással, sőt készpénzzel kell a bukástól megmenteni; fenyegetőznek az ősi vármegye megreformálásával, egy modern felsőházzal; pénzhamisítással akarják okos bolondok és alkotmányhamisítással államférfiúi bölcsek a hazát megmenteni.

Szegénység, társadalmi visszavonás, politikai pártosság, eladósodás, sikkasztás, bukás, becsületsértés

perek légiója, Eskütt-per, bombaper, rémes gyilkosságok sorozata és frankhamisítás hazafiságból: ezt a gyümölcsöt termi ez az erkölcsi és közjogi törvényes alap nélküli állapot. Hazafiságból bűnököt elkövetni és eltűnni divat lett, de hol vannak azok, akik hazafiságból a nemzet jogait, a nemzet alkotmányát követelik? És hol *a nép*, amelyből nem halt ki a lelkesedés alkotmányos szabadságáért, ősei örökéért? Mindenki mindenbe beletörődik s bandukol azon az úton, amelyen elérünk oda, ahol már «*se a sors kedvezése, se az uralkodó kegye*» nem adhatja nekünk vissza alkotmányos szabadságunkat.

Persze azt mondják, Deáknak *csak* Ausztriától kellett az alkotmányt reklamálnia, mi azonban az európai hatalmak két csoportjával, egy nyugatival s egy keletivel állunk szemben, amelyek ránk erőszakolták a mai állapotot. De Ausztria akkor nem volt *csak*: Ausztria. Ausztriára azt mondták akkor, hogy oly szüksége van rá az európai egyensúlynak, hogy ha nem volna meg, fel kellene találni. És Ausztria minden hatalmával benne ült országunkban: iskolában, egyetemen, templomban, kaszárnyában, bíróságainkban és közigazgatásunkban szellemével, embereivel, német nyelvével. Deák pedig a nemzettel együtt, melyben élt a lelkesedés alkotmányáért, passzivitásban. De kezükben volt a magyar törvény, szívükben a magyar alkotmány.

Az alkotmány az alapja és a kerete egy nemzet életének. Ma az alap megrendült, a keret széttört. Ma nincsen a közéletben és a közvéleményben alkotmányos erő és erkölcs, ma csak kormányhatalom van, történeti formáció nélkül. Ezért vannak egymással harcban álló töredékek, akik nem ismernek közös

alapot. Ma mindenki más alkotmányt csinálna, mert elveszett az egy, amely az összességet egységbe foglalta. Lehetnének-e itt különben a kormánytól független, önkényes alakulatok, melyeket fölváltottak a titkos társaságok, melyek ellen a kormány harcba hívja az ellenzéki töredékeket? Hajó vagyunk iránytű nélkül, melynek földézetén ádáz meghasonlásban vannak kapitányok, matrózok és kormányosok. Úgy vagyunk, mint lennének az emberek, ha a föld egy percre elvesztené a vonzóerejét. Ki fejetetején járna, ki bukfencet hányna, sőt találkozónék olyan is, aki a talpán állna. De a központi erő, a mindenek egyensúlyát tartó hatalom, az egységességet biztosító erő, a közös erkölcs a sokféleségben hiányzik belőlünk.

Azt mondaná Deák Ferenc ma is: az alkotmány, a jogfolytonosság, a történeti alap, a nemzeti öntudat és önbecsülés nélkül vagyunk. Ezt kell visszaszerezelnünk, ezt kell követelnünk magunktól, az ellenségtől, szemben az egész világgal is. Mert e nélkül nem vagyunk nemzet, nem különösen magyar nemzet, hanem bomló préda és anyag idegen nemzetek számára.

(1926 ápr. 4.)

TARTALOM.

	Lap
A gladiátor	1
A főnix	7
1881	12
A főrendiház	16
Az ortodoxok	21
A kard és a hangya	28
Kállay Béni.....	32
Április nyolcadika	40
Egy zugmagyar	47
Tíz éve!	54
Széki Teleki László gróf	57
Simor primás.....	60
Lueger úr Bécsben	64
Az agyaglábú	89
Június nyolcadika	74
Csáky Albin gróf.....	79
Deák Ferenc	87
Fejérváry báró	94
Letűnt évek.....	100
Grünwald Béla	104
A szomorú asszony	110
A magyar nép	113
A Golgotán	130
Búcsú	127
Fiatalok és öregek	133
Munkások!	139
Az akácfa	143
Görgey Artúr száműzetésben	148
Deák és a kiegyezés	158
Március 15	166
Húsvét	170